

Др Ђоко Слијепчевић

ИСТОРИЈА
СРПСКЕ
ПРАВОСЛАВНЕ
ЦРКВЕ

Прва књига

ОД ПОКРШТАВАЊА СРБА
ДО КРАЈА XVIII ВЕКА

Београд, 2002. г.

II. ГЛАВА

ЛИЧНОСТ И РАД СВЕТОГА САВЕ

Историја Српске православне цркве почиње радом Светога Саве, који је продужио и употребио оно што је створио његов отац, који се, пред крај живота, и сам закалуђерио и постао светац. „Српску државну идеју неманићке династије створио је физички Немања, а интелектуално Сава. Расцепкане српске државе гложиле би се и сатирале међусобно и даље, да их није сјединила енергична воља Немањина; али да није било Савина рада, оне би се опет, после нестанка Немањина, вратиле у стари вртлог и бориле се до новог Немање и тако даље¹.“

Типично је, чини нам се, и за српску средњовековну државу и за Српску православну цркву, да су обе настале из подвига оца и сина, два свеца и два путоказа српске националне историје. У свести и у унутрашњем доживљају Срба изгледала је ова држава важнијом од свега у нашој прошлости. „И данас још, писао је Станоје Станојевић 1919 године, Србин, кад помисли на своју историју, он се прво и највише сећа *те* државе. Историје *те* државе, то је главна садржина историје српског народа у средњем веку; то је држава Душанова царства, то је држава Косовске битке, из *те* су државе готово све народне традиције, и све личности, које се помињу у српској историји и традицији средњег века, играле су улогу у *тој* држави. Све што је у српском народу поноса о народној прошлости односи се на *ту* државу, и обнављање *те* државе била је садржина тежњи и жеља српског народа кроз векове².“

Када је било овако онда није никакво чудо да су већ у првој половини XIII века створени култови о Стевану Немањи и Светоме Сави и да је излагање српске историје средњег века почињало тако као да пре њих двојице није код нас било ништа. А није било тако. „Све стране српског духовног

¹ Владимир Ђоровић: *Покрети и дела*, ст. 23.

² Станоје Станојевић: „О српској култури у средњем веку“. Из *наше прошлости*, књ. I, ст. 23.

живота у време Немање показују већ знатну израђеност и један дуг претходан период културног живота³. „Стојан Новаковић је тврдио да је у време Немањине већ била извршена српскословенска редакција старословенских књига⁴. Била се почела развијати и српска уметност, а и монашки живот је био већ јако развијен. Убрзо су портрети Немање и Светога Саве „постали стални саставни део иконографије српских цркава, а сем тога све више су се умножавале фреске са читавим поворкама Немањића и са сценама из династичке историје“⁵.

И први подаци наших домаћих извора о дечаштву и младићком добу Светога Саве указују на то, да је он растао у средини којој није била туђа ни књига, нити јој је недостајала обавештеност о духовним и културним проблемима њиховог времена.

1. РАСТКО ПОСТАЈЕ МОНАХ САВА

Растко, најмлађи син Стевана Немање, његово „заблудељо чедо“, како он сâм себе назива у *Животу Стевана Немање*⁶, рођен је око 1173. године. Његови биографи казују, да је Растко рођен кад су му родитељи били у већ поодмаклим годинама и да је он постао њихов миљеник. По ономе како је Свети Сава радио и шта је све урадио као одрастао човек, он је делом, посведочио да је био „грана од плода његова (Немањина) и цвет корена његова“⁷.

И Доментијан и Теодосије казују, да је Растко добио, на двору свога оца, солидно образовање и да је био даровит и приљежан дечко. Стеван Првовенчани, средњи син Немањин, и сâм за своје време солидно образован и љубитељ књижевности, вели, да је Растко својим „изврсним разумом“ веселио оца и мајку и да се молио Христу, „да овај свет не заволи душа моја, ни оно што је у њему“⁸.

Ово отуђивање младога Растка од буке и вреве овоземаљскога живота и његова велика љубав за књигу, тада скоро једино црквену, Доментијан заодева у следеће речи: „И разу-

³ Василије Марковић: *Православно монаштво* . . . , ст. 45.

⁴ Стојан Новаковић: *Први основи словенске писмености*, ст. 147.

⁵ Ђорђе Радојичић: „Политичке тежње у српској средњовековној историографији“. („Књижевност“, 2, 1961, ст. 152).

⁶ Свети Сава: „Живот Стевана Немање“ (Баштић: *Старе српске биографије*, ст. 15).

⁷ На истом месту, ст. 16.

⁸ Стеван Првовенчани: „Живот Стевана Немање“ (Баштић: *Старе српске биографије*, ст. 45.).

меде да је овај живот пролазан, метежан и пустошан и да брзо изчезава, и прозревши душевним очима бесмислени живот и неисцрпна блага спремљена праведницима који Га љубе (I Корин., 2, 9) . . . од младости своје не предаде се ни ка једној слави од земаљских, но само молитвом и постом из младости приону Господу⁹.“

Теодосије, много складније и упечатљивије, приказује како млади Растко расуђиваše „да су слава, царство и богатство и сјај и свака срећа многометежни и непостојани, сматраше да су видљиве лепоте и обиље живота као сенка, па, разумев, да је много једење и весеље и све човечанско на земљи тащто и нестварно удари десним путем, и бављаше се поукама из књигâ, не лењаше се у цркви целе службе стајати, љубљаше пост, клонећи се празнога зановетања и неумесног смеха, mrзећи непристојне и штетне песме младићких жељâ које ослабљују душу до краја. Благ, кротак, према свима љубазан, љубећи сиротињу као ретко ко други, поштоваше сувише иноччи чин“¹⁰.

Младић оваквих склоности могао је и сâм доћи на мисао да оде у манастир и замонаши се. Није, међутим, искључено ни то, да је Растко био од свога оца одређен за црквену службу, али он, без унутрашњег призыва, не би могао достићи висину духовног подвига, коју је достигао. Извесна Растку урођена склоност за аскезу могла је бити појачана и тешким поразом Немањиним на Морави 1190. године. Станојевић не претерује када указује на одраз овога Немањина пораза на Расткову душу и на то да је он, посматрајући подизање манастира Студенице, за који је, целога свога века, био јако везан, зажелео да постане монах. „Његов је идеал, вели Станојевић, у тај мах био да живи и да се подвиге као што су живели и подвизали се стари хришћански свеци и мученици за Христову веру“¹¹.

Растков одлазак у манастир доводе његови биографи у везу са доласком једног светогорског монаха на двор Немањин ради скупљања милостиње. Није, међутим, овај монах био иницијатор Растковог одласка у манастир, него само, обичним језиком речено, његов путовођа до Свете Горе. Све указује на то, да се Растко већ био одлучио за монашки живот и сада је користио прилику да са овим Светогорцем оде тамо где је цветао монашки живот. Ако Растко није био од свога оца одређен за црквену службу, онда се он није могао замонашити ни у једном манастиру Немањине државе без претходне очеве дозволе.

⁹ Доментијан: *Животи Светога Саве и Светога Симеона*, ст. 30.

¹⁰ Теодосије: „Живот Светога Саве“ (Баштић, *Старе српске биографије*, ст. 83).

¹¹ Станоје Станојевић: *Свети Сава*, Београд 1935, ст. 12.

Расправљањо је питање о томе које је народности био монах са којим је Раствко отишао у Свету Гору. Иларион Руварац је доказао, да се не могу установити ни име ни народност овога монаха. Могао је он бити и Рус, и Бугарин и Србин, јер је у то време могло бити Срба монаха у Светој Гори. Руварац се задовољио тиме, да установи да је био Словен јер је Раствка одвео у руски манастир Св. Пантелејмона¹². Андра Гавриловић је ово питање скинуо „с дневног реда“ речима: „Не могући се, без других података, упуштати у даљи претрес, помињемо само толико, да је у Светој Гори тада већ могло бити и Срба понајпре из јужнијих и повардарских крајева¹³.“

Да је овај монах долазио у Србију ради милостиње може се закључити и из расправе В. Мошине *Руси на Атосу и руско-византијски односи у XI и XII веку*¹⁴. Због прекинутих веза са Русијом руски светогорски монаси су се налазили у тешком положају и обраћање Немањи за помоћ било је израз нужде. Ово време Мошин назива „епоха потпуног напуштања од стране Русије“ и истиче да су руско-српске везе на Атосу све више јачале од када је Хиландар основан. Ове „везе су довеле до тесног приближавања руске обитељи династији Немањића и одредиле судбину манастира у XIV веку“¹⁵.

Теодосије наводи као мотив бежања Раствкова у Свету Гору намеру родитеља да га ожене. „... Саветоваху се, вели Теодосије, како ће га по закону оженити“¹⁶, што Доментијан не наводи, али истиче дискретну припрему одласка Раствкова: „... И изиђе из света, а ово није нико знао осим родитељ његов Исус Христос, Спаситељ свију, и изабране његове слуге који заволеши да са њимиду за Христом“¹⁷. Ово би значило да је са Раствком отишло у Свету Гору и још неколико младића и тамо остало.

Теодосијево казивање о Раствкову бежању од женидбе као мотиву његовог одласка у манастир нашло је одраза и у нацијама народним песмама. У предговору првом издању своје збирке народних песама, изашле 1824. године у Лайпцигу, забележио је Вук Стефановић Карадић, да је „слушао пјесму о женидби Св. Саве, како га је отац ћео на силу оженити, и био му довео ћевојку, а он није ћео но побјегао у калуђере —

¹² Иларион Руварац: „О иноку, с којим је Раствко побегао у Св. Гору.“ *Зборник Ил. Рувараца, Одабрани историски радови*. Књ. I, Београд 1934, ст. 290-293.)

¹³ Андра Гавриловић: *Свети Сава*, Београд 1900, ст. 46.

¹⁴ В. Мошин: „Русские на Афоне и русско-византийские отношения в XI-XII вв.“ (*Byzantinoslavica*, XI, 1, 1950, ст. 32—60).

¹⁵ На истом месту, ст. 60.

¹⁶ Теодосије: *Живот Св. Саве...*, ст. 83.

¹⁷ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 243.

но за сад се нијесам могао намјерити на човјека, који би по риједу могао казати“¹⁸.

Андра Гавриловић наводи да се овај мотив налази и у песми „Златна свирала“ у збирци Симе Милутиновића-Сарајлије *Пјеванија црногорска и херцеговачка*, објављеној 1837. године. Ту је Раствков одлазак у манастир мотивисан тиме што хоће да га ожене *немилом* девојком. Овај мотив, међутим, довођен је у везу и са женидбом Тольана, синовца Немањина (срп. Иван Павловић, „Три потомка Ст. Немање“, у Гласнику срп. учен. друштва, 57).¹⁹

У *Животу Св. Симеона Доментијан* описује велику жалост, која је настала на двору када се дознало да је Раствко нестао. Пада у очи да је Немања послao потеру у Свету Гору, нашто га је могла навести околност што је са Раствком нестао и монах из Свете Горе, али, можда, и то, да је Раствко, још раније, испољавао жељу да тамо оде. Потера је пронашла Раствка у руском манастиру Св. Пантелејмона, али није успела да га врати. Надмудривши потеру Раствко је био замонашен за време дуге ноћне службе у манастиру на којој су сви чланови пратње поспали од умора. У једној ноћи, пуној мистичне светогорске лепоте, уз пристанак игумана и братства, од младога принца Раствка постао је монах Сава, најкрупнија и најзаслужнија личност целе српске историје.

Када се потера пробудила видела је да Раствка нема међу њима. Њихов страх био је повећан појавом новога монаха у манастири што је био доказ да Раствка више нема, а монах Сава био је за потеру неприкосновена личност. Осетивши се преварен, вођа потере, свакако нека важна личност са Немањина двора, рекао је монаху Сави у љутини: „Остани здраво, господине, остани здраво, распространи се сâm без нас, насити се, каменосрдни, немилостиви, а хоће ли те примити Господ?“²⁰

Биографи Светога Саве истичу, да се он замонашио у својој осамнаестој години што, по прописима православне цркве, не би могло бити. Црквено право православне цркве разликује ступање у манастир ради подвизавања од монашења. У манастир се, у старо доба, могло ступити и са навршених десет година, али се монашки завет полагао много касније. „Кад је дотично лице, вели Никодим Милаш, примљено у манастир, оно може одмах почети период односног искушења, и кад наврши искушење, а тада му је већ деветнаест или двадесет година, може тада бити удостојен одјењања раси, и дакле постатирасофорним калуђером, ако му

¹⁸ Наведено код А. Гавриловића: *Свети Сава*, ст. 34.

¹⁹ На истом месту, ст. 49.

²⁰ Теодосије: *Живот Св. Саве...*, ст. 94.

његов духовник изда за то прописану сведоџбу. Полагање калуђерских завјета мора касније бити, и то, за калуђере... кад им је двадесет пет година, а за калуђерице кад им је четрдесет година²¹.“

Руско братство манастира Св. Пантелејмона није се држало ни једнога од ових прописа када је извршен постриг Раствак. Мора да их је фасцинирао случај, да један млад принц долази у манастир да се замонаши и да ту остане: нашавши се у дилеми да ли да наруше позитивне црквене прописе или да потери омогуће да врати Раствака, игуман и братство су се одлучили за прво.

Повратак потере из Свете Горе и саопштење да се Раствко већ замонашио означавали су крај наде родитеља да ће им се син вратити. Сасвим је људски и врло топло оно што је Доментијан забележио о тузи Раствкових родитеља. „А родитељи његови, вели Доментијан, чувши речи посланих, жалосно заплакаше са свима изабранима својима, и обукоше се у хаљине жалости и ужас, видевши што дотле није виђено и чувши што није чувено, и умножише се молбе свете цркве, и сви се испунише страхом Божјим и умиљењем, и неки људи научени Светим Духом смислише песме, и тужећи појају и одласку богојудрог младића²².“

2. ДУХОВНО САЗРЕВАЊЕ МОНАХА САВЕ

Замонашивши се у својој осамнаестој години (1191. године) монах Сава је остао у Светој Гори пуних шеснаест година. У сасвим новој средини, богатој подвигницима, расејаним по скитовима и осамљеним пештерама, и манастирима у којима су цветали и дух православља и богословска наука, млади монах Сава пресаздавао се од принципа у монаха, који је сасвим озбиљно схватио монашке завете и све чинио да се и сам уподоби најбољим од њих. Оба биографа Светога Саве сложно истичу велику ревност младога монаха у подвизавању.

Дочекан у Светој Гори као изузетан и до тада небивали случај, млади монах није дозвољавао да се било чиме осети да је он владарског порекла, нити је за себе тражио било какве олакшице. Када је дошао у Свету Гору млади Раствко је био, изгледа, решен да у њој остане до kraja свога живота. У једном писму своме оцу он вели: „А за мој долазак тамо,

²¹ Никодим Милаш: *Православно црквено право*, Београд 1926, ст. 702.

²² Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 244.

нећеш ме видети у животу своме, но дођи овамо у спремљено место твоме преподобију, и ту ћеш ме видет слатким виђењем²³.“ У једном другом писму, писаном касније, млади монах, пун топле младићке љубави за оца, написи: „...Дођи, господине мој, да се нагледам твојих светих седина и да их помилујем, и целивам твој свети образ, који би написан од Бога на небесима још пре твога рођења²⁴.“ Када је, касније, Немања дошао у Свету Гору као монах Симеон био је његов сусрет са сином више него дирљив. Теодосије га описује овако: „Јер не беше ни гласа у обојище, и да не би задржан отац, наједном хоћаше пасти. И кад отац дође себи, многим сузама обливаше жељну свету главу драгог сина, грлећи је и љубећи и к срцу приносећи²⁵.“

Овај људски топао моменат, који је блеснуо кроз збиљу и општину строгог монашког подвига оца и сина, је кључ за разумевање сложене личности Светога Саве: кроз цео његов живот, пун труда и подвига, просејавала је топла љубав за људе и присна оданост отаџбини. Строг према себи, проводећи годинама живот у строгом монашком самоодрицању, млади монах је бос обилазио не само све манастире у Светој Гори, него и многе осамљене монахе, носећи им поклоне и телесну храну. Доментијан, који је о младости Светога Саве могао доста дознати и од њега самога и од његових савременика, вели, да је монах Сава обилазио монашке скитове „свагда својим ногама пешице ходећи²⁶, а Теодосије казује, да је млади монах Сава, још у самом почетку свога подвизавања, зажелео да се приклучи отшелницима, али му игуман није дозволио, „јер, рекао је игуман, ни по времену ни по узрасту твоме није лепо да то сад иштеши, јер све треба у своје време. А о теби се и у многим земљама прочуло чији си син, и твој долазак к нама није се затајио од садашњих владара²⁷.

И без отшелништва монах Сава се подвизавао строгошћу која није била нимало обична. „Хлеба и воде, вели Теодосије, окусаше и то оскудно, те исцрпљиваше младићки цвет; уз то се мрзнуо од зиме, и само худа власена хаљина беше му довољна; и увек бос ходећи, доби тако очврслу кожу, да се није бојао од каменог убоја²⁸.“ Овако строг испоснички живот, иако богато награђен обиљем духовних дарова, није се могао неодразити штетно на физичко здравље монаха Са-

²³ На истом месту, ст. 47.

²⁴ На истом месту, ст. 54.

²⁵ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 110.

²⁶ Доментијан: *Животи Светога Саве и Светога Симеона*, ст. 82.

²⁷ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 98.

²⁸ На истом месту, ст. 99.

ве. „Ради тих великих подвига, вели Доментијан, и болест му се усели у срдачне утробе; јер због велике му уздржљивости, пошто му је утроба сажнула, болест се усели у њу и не остави га до краја, из младости своје будући сав здрав телом, но тим болним трудовима стече живот без бола. Када је у те дане цветао леполиком младошћу, и када је држао истинито подобије чрноризачког чина, по свој Светој Гори сијаше светим животом као сунце²⁹.“

Теодосије описује болест Светога Саве мало друкчије. Причајући о животу Светога Саве у његовој испосници у Кареји Теодосије вели, да Светоме Сави „због многог вечитог поста усахну му утроба, тако да му оболе слезина и изнугрица, нестаде му сваке масти, и тако се неисдељено оболести³⁰. Од Доментијана дознајемо, да Свети Сава, за време свога усамљеничког живота и подвига у Ћутању у Кареји, „умртвљаваше се сваки дан, једући хлеб по мери, по мери пијући воде, дајући своме телу покој у један час или два“³¹.

Кроз пост и молитву, кроз дуга бдења и несебично служење својим ближњим, млади монах Сава је духовно сазревао брзином која је задивљавала његову околину. За ових шеснаест година живота у подвигу изградио се у њему човек стваралац и прегалац, особине које су наши монаси показивали вековима. Увек морен духовном глађу за плодоносном манастирском гиштином Свети Сава је смишо свога живота гледао у служењу ближњима. Од првих дана свога доласка у Свету Гору Свети Сава је показао један, за свакога монаха, драгоцен дар: велику несебичност и човекољубље.

У могућности да и материјално помажу све оне у Светој Гори, којима је материјална помоћ била потребна, помагали су и прилагали и свети Симеон и Свети Сава оберучке. Према свима издашни и дарежљиви Симеон и Сава су били строги и шкрти према себи. Стар и већ физички оронуо, монах Симеон, чија је лепа и снажна личност задивљавала Цариград, топио је сада своју последњу снагу у подвигу, усамљеничком Ћутању и бдењу. Стално бдећи над оцем, који је све више постајао знаменитост Свете Горе, монах Сава је, полако, почeo да ступа на позорницу јавног живота као монах манастира Ватопеда у који су се Симеон и Сава били преселили.

Иако још врло млад и неискусан у пословима ове врсте, монах Сава је био одређен за изасланика манастира Ватопеда и послат у Цариград по манастирским пословима. Да су и његово порекло и родбинске везе са царским двором у Цари-

граду играле знатну улогу при одлуци игумана манастира Ватопеда, да монаха Саву пошаље у Цариград, више је него сигурно. Лични углед његов био је, свакако пресуднији.

Оба биографа Светога Саве су забележила да је он ову своју прву дипломатску мисију свршио успешно: у разговорима са царем и патријархом он је показао зрелост и разборитост и јасан проблесак српскога патриотизма — измолио је од цара и патријарха разорени и запуштени манастир Хиландар, који је приложио манастиру Ватопеду да би, убрзо иза тога, учинио од њега први српски манастир у Светој Гори, силен и богатством и интензивношћу духовног живота његових монаха.

Иницијативу за подизање манастира Хиландара Станоје Станојевић приписује светогорским монасима. „Изгледа, вели Станојевић, да се код светогорских монаха, који су завидели Ватопеду због великих користи, које је тај манастир имао због Немањина и Савина боравка у њему, родила мисао, да се Сави дâ идеја, да он и Немања подигну за Србе, који су се већ налазили у Светој Гори, посебан српски манастир³².“

Ово своје тврђење узео је Станојевић из казивања Доментијанова и Теодосијева о „богобожајњивом“ мужу (Доментијан), кога Теодосије назива „богобожајљивим старцем“ који је једнога дана дошао Светоме Сави и саветовао му, да „сатвори манастир у Светој Гори да буде истинито прибежиште твоме отаџству, да и после вас они, који су у земљи отаџства свога, који се нађу да љубе Бога и Његову пречисту Матер и који желе истинитога живота, дошавши ту, да га нађу, и претрпевши до конца да буду спасени“³³.

Према Теодосију старац, који је дошао Светоме Сави, указао му је на повољан стицај околности, који, његовом оцу и њему омогућује да у Светој Гори подигну српски манастир. „Све вам је сада у Господу могуће, рекао је старац Светоме Сави, у својој сте земљи *властодржци*, и онима који сада владају сродни сте по крви, ако што изволите молити, молба ваша неће бити узалуд³⁴.“

Поменуто је већ да је и пре доласка Светога Саве и светога Симеона, у Светој Гори, могло бити Срба монаха, али се њихов број не дâ установити. „Године 1185 спомиње се српска монашка колонија у Солуну. Тада су се“, како пише солунски архиепископ Јевстатије, „у одбрани града од Нормана одликовали својим јунаштвом Срби монаси³⁵. . . .“ Ово

²⁹ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 82.

³⁰ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 128.

³¹ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 73.

³² Станоје Станојевић: *Свети Сава*, ст. 22.

³³ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 65.

³⁴ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 117.

³⁵ Василије Марковић: *Православно монаштво . . .*, ст. 45—46.

је било око шест година пре Раствора доласка у Свету Гору, а са њим је дошло неколико његових другова за које се не помиње, да су се вратили натраг у Србију. Доментијан истиче, да, после Немањина монашења, „многе велике велможе у царству његову видевши превелику смрност (смиреност) господина свога, и вазљубивши Бога, и све оставивши последоваше Богу са господином својим³⁶.“ Теодосије вели, да су неке велможе допратиле монаха Симеона у Свету Гору па се неки опет вратили у Србију, „а многи од њих остале у манастиру, иако Пречасни (Симеон) не даваше; не хотећи ожалости сина Самодржца³⁷. Они, који су остали у Светој Гори, замонашили су се и, вели Теодосије, „сви бише изврсни иноци, да су се они који су били с њима дивили и говорили: „Дођите и видите ове нове благочестиве како први Богу иду с топлијом љубављу³⁸.“

Манастир Хиландар је довршен у јуну 1199. године, а свети Симеон се упокојио 13. фебруара 1200. године. У уводу Хиландарском типику вели Свети Сава, да је свети Симеон желео да за српске монахе у Светој Гори „нађе место спасења и измоли у цара ово пусто место и узе мене грешнога из Ватопеда, и настанивши се на овом месту и оставши неко мало време са мном, а велики и натприродни подвиг прешаоши, осам месеци оставши, пређе у вечно блаженство³⁹.“

У моменту, када се свети Симеон упокојио, било је у манастиру Хиландару петнаест монаха. У глави 11. *Живота Стевана Немање* Свети Сава вели: „А кад овај блажени отац наш пређе у вечни покој, остави мени грешном заветом манастир у неком малом броју, из кога ми отиде неки пречасни муж, по имену Методије, оставив ме само петнаестога, те ме обузе велика туга и бојазан, једно од пустиње а друго од страха од безбожних разбојника⁴⁰.“ Број монаха у Хиландару је, међутим, брзо растао. Пред повратак Светога Саве у Србију у Хиландару је било две стотине монаха и, вели сâm Свети Сава, „за све се постарах што је за потребу манастиру⁴¹.“

Радослав Грујић истиче, да је „Свети Сава успео да приbere под српску монашку власт на Светој Гори четрнаест манастира са њиховим земљама и све то заједно назове Хиландар⁴². Почектом XV века Хиландар је имао преко триде-

сет метоха са 360 села над којима је имао „пuno властелинско право, уз тако знатне судске, административне и финансиске повластице, да је готово сачињавало (хиландарско властелинство) државу у држави“⁴³.

Када је манастир Хиландар био довршен Светом Сави је било ддвадесет и шест година. Иако још врло млад, он је у току 1199. године написао и *Хиландарски и Карејски типик*. Иако је *Хиландарски типик* прерада типика манастира Св. Богородице-Доброчинитељке из Цариграда, чији су велики приложници били Симеон и Сава, ипак он одаје и пуну зрелост и монашко искуство Светога Саве. Он сâm чезне за усамљеничким животом у *ћутању* и истиче да је свети Симеон „најодлучније од свега сматрао безмоловије (ћутање)⁴⁴. За Светога Саву вели Теодосије, да велику „жељу имајаше Свети, да се од свих одвоји и да у усамљености живи у мучњу, али му забрани игуман... Потом га задржа очев одлазак... Уз то и одласцима к царевима и старању и састављању манастира⁴⁵.

Када је средио живот у манастиру Хиландару Свети Сава се повукао у своју испосницу у Кареји где је проводио још строжији монашки живот. „И одрече се многога“, вели Теодосије, „а задовољи се *трима стварима* оних који хоће да испуњавају црквени устав (самоћа, пост и молитва) сам у *тиховљању* у ћелији одвајаше се од свих појањем и молитвама Богу, понављаше младићке труде, живљаше осамљен оскудним животом и још хуђе него пре, пошћењем и бденем, клањањем и ноћним стојањима још виши постаде⁴⁶.“

За духовни лик Светога Саве и за високо мишљење о светости свештеничког чина, које је он имао, значајно је, да се он повукао у испосницу пре него што је био пристао да буде посвећен за ћакона и тиме прими први степен свештенства. Доментијан истиче, да је ово било тек када је „стигло време⁴⁷, а то је било после повратка Светога Саве из Кареје у манастир Хиландар, где је једнога дана посвећен за ћакона а другога за јеромонаха. После посвећења, вели Теодосије, Свети Сава „опет отиде у ћелију мучња у Кареју⁴⁸.

Не знамо колико дugo је Свети Сава овај пут провео у карејској испосници. Продужујући своје казивање о посвећењу Светога Саве у свештеничке чинове Доментијан вели, да се „после неког времена опет сабраше *три епископа*⁴⁹ и

³⁶ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 57.

³⁷ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 111.

³⁸ На истом месту.

³⁹ Лазар Мирковић: *Списи...*, ст. 44.

⁴⁰ Свети Сава: *Живот Стевана Немање...*, ст. 22—23.

⁴¹ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 23.

⁴² Рад. Грујић: „Топографија хиландарских метохија у солунској и струмској области од XII до XIV века“. (Зборник радова, посвећен Јовану Цвијићу, Београд 1924, ст. 518.)

⁴³ На истом месту, ст. 518.

⁴⁴ Лазар Мирковић: *Списи...*, ст. 43.

⁴⁵ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 127.

⁴⁶ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 128.

⁴⁷ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 90.

⁴⁸ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 139.

⁴⁹ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 90.

то, овај пут, у Солуну, где је, по Теодосију, Свети Сава био отишао пословима свога манастира⁵⁰. Казивање Теодосијево о произвођењу Светог Саве за архимандрита разликује се од Доментијановог. Доментијан вели, да три епископа „сатворише га (Св. Саву) архимандритом, и дадоше му носити набедреницу и наруквице. А ово сатвориште по самотрењу Божјем и по своме грчком закону, да буде архијереј“⁵¹. Теодосије само вели, да га „митрополит и епископи благословише, и назваше га архимандритом, и благословише га да носи набедреницу када служи свету литургију“⁵².

Коментаришући Доментијаново казивање о произвођењу Светога Саве за архимандрита указао је Влајко Влаховић, ослањајући се на Ј. Гоара и на А. Димитријевског, да ово „место указује на ондашњи обичај грчке цркве. Набедреник и наруквице били су припадност само архијерејског чина, а архимандрит је био титула, која се давала само јеромонасима и игуманима и са овом титулом постају кандидати епископских катедара“⁵³. На ово предодређење Светога Саве за епископа указују и речи цара Теодора Ласкариса, када се овај устезао да буде посвећен за првог српског епископа. „Још пре твога доласка, рекао му је цар, имам извештај, да ће твоја светиња бити самопрестолник апостолског седења, и Бог ми је тебе показао као достојна, зато не противречи“⁵⁴.“

Према Теодосијевом казивању Свети Сава је из Солуна послao брату Стевану „стакленицу мира“, које је текло из мошти св. Симеуна⁵⁵ што, опет, Доментијан не помиње, него одмах иза тога каже, да је Свети Сава добио писмо од брата у коме га овај моли, да се мошти св. Симеона пренесу у Србију. У *Животу Св. Симеона* Доментијан наводи, да је св. Симеон још за време овоземаљског живота „заповедио љубљеном чаду својему, богоносном кир Сави, да његове свете мошти пренесе у земљу отачства свога, као хотећи и после смрти неослабно чувати своју паству“⁵⁶.

3. МИСИОНАР И ПРЕПОРОДИТЕЉ

Оснивању Српске самосталне архиепископије 1219. године претходио је дуг и плодан мисионарски рад Светога Саве

⁵⁰ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 140.

⁵¹ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 90.

⁵² Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 140.

⁵³ Влајко Влаховић: „Литургички материјал у старим српским биографијама XIII века“ (Богословље, год. VII, 1932, ст. 234).

⁵⁴ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 114.

⁵⁵ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 141.

⁵⁶ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 287.

у држави његовог брата Стевана. Овај рад пада у једно и за државу, коју је био створио Немања и за духовни правац који јој је он дао, веома важно и критично време. У време покушаја папа да себи потчине Бугарску и у време владе Латина у Цариграду, из кога се православни васељенски патријарх морао уклонити, није ни држава Стевана Првовенчаног могла бити издвојена из утакмице између Рима и Никеје, где се, после пада Цариграда, био склонио цариградски патријарх. Када је, 25. марта 1196. године, Стеван Првовенчани ступио на престо, изгледало је да ће његова „влада отворити нову еру византиског утицаја у Србији. Но до тога није дошло јер слаба византиска влада није умела искористити повољну ситуацију. Одлучујући утицај у Рашкој, као и у Босни, добила је већ идућих година моћна римска курија и њен експонент Угарска“⁵⁷.

Под притиском утицаја римске курије српска држава се била поново расцепила на Зету и Рашку. Сасвим одан Риму и подржаван од Маџара, Вукан се није задовољавао владавином у Зети, него је 1202. године протерао свога брата Стевана са престола и дао пун замах мисионарима Рима, који су својим радом изазивали огорчење народа и тиме, против своје воље, омогућили да се Стеван, уз помоћ Бугара, године 1203. поново врати на престо. У Србији је, и у то време и касније, у ствари, беснио грађански рат на који је и сам Стеван указао у писму, којим је позвао Светога Саву да се врати у Србију. „Јер“, вели се у писму, „када сте ви (Немања и Св. Сава) отишли од нас, оскрвни се наша земља безакоњима нашим и постаде убијена крвљу и упадосмо у плен (рођество) инонлеменика и непријатељи наши подржаше нас“⁵⁸.

Биографи Светога Саве истичу да је Стеван Првовенчани, притешћен тешким стањем и у земљи и изван ње, замолио Светога Саву да се из Свете Горе врати у Србију и донесе мошти св. Симеона, који је и мртав био симбол државе коју је створио. Стеван је знао, да је Вукан нарушио очев завет и надао се, да ће присуство мошти св. Симеона у Србији појачати његов уздрмани положај. Ово тим пре што Свети Сава, у спору између браће, није могао не бити на Стевановој страни, који је носио легитимитет и био врло дарежљив при поиздању Хиландара.

Чињеница да се Свети Сава вратио у Србију као архимандрит, иако му је било свега 34, односно 36 година, што је било врло мало за такав висок чин, могла би се узети као

⁵⁷ Георгије Острогорски: *Историја Византије*, ст. 384.

⁵⁸ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 91; сравни: Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 143.

доказ, да се он сâм, свесно и плански, припремао за повратак у земљу и за мисионарски рад у њој. „Сава је“, вели Станојевић, „сада био зрео човек, у најбољим годинама, пун снаге, пун потребе и воље за рад. За шеснаест година он се много изменио. Он је за то доба много штошта видео, много доживео и много искусио. За оно неколико година, што их је провео са својим оцем, он је слушао мудре савете, занимљиве доживљаје и практичне погледе и поуке старог, реалног и научног Немање⁵⁹.“

Повратак Светога Саве у Србију доводе, и Станоје Станојевић и Владимира Ђоровића, у непосредну везу са потчињавањем Свете Горе католичком епископу 1205. године и са мржњом коју је он имао према Латинима. „Сава се због тога,“ вели Станојевић, „у Хиландару врло незгодно осећао, и када му је од браће стигла порука, како је незгодно да, у тако мутним временима тело њихова оца лежи у туђини... Сава је једва дочекао да испуни ту молбу и жељу своје браће⁶⁰.“ Ђоровић указује на скретање Стеваново према Западу и вели, да Свети Сава „није могао да спречи касније Стеваново приближавање Риму и да га одбије од амбиција, које су с Римом биле у вези“⁶¹.

Нема у изворима, ни нашим ни страним, никаквог ослонца за ово тврђење. Латинску власт над Светом Горојем није Свети Сава могао да воли, али је тешко претпоставити, да је он због те опасности и наводне мржње на Латине оставио и свој манастир и братство, које је подизао са доста труда и напора. Да се одлучи на повратак у Србију могао је Свети Сава имати више, националне, разлоге. Да их је имао види се и из чињенице, да је он, повратком у Србију, престао да буде само монах, него је почeo да бива и државник, близак и поуздан сарадник и саветник свога брата Стевана. Прво, и свакако најважније што је Свети Сава учинио после повратка из Свете Горе, јесте измирење Вукана и Стевана. „Гоњење и плењење престаде,“ вели Теодосије, „и сви противници, видећи како браћа живе заједно у љубави, љубављу им се придрживаху. Српска земља је тада била великога пространства, вера благочешћа се свуда по њој распрострањавала молитвама светих отаца наших Симеона и Саве⁶².“

Димитрије Хоматијан, савременик Светога Саве и његов љути противник, био је у праву када је у повратку Светога Саве видео његову жељу да служи отаџбини. Критикујући Светога Саву због напуштања Свете Горе Хоматијан вели,

да је Светога Саву „љубав према отаџбини заробила и уграбила из тврђаве Свете Горе, те се опет настанио у Србији; претворила је испосника у вршиоца и управитеља земаљских послова и произвела га за посланика околним владарима, и тако је одбацио оно што је зидао као монах и одао се светској сујети. Потпуно се упустио у светске бриге и у светско славољубље, почео је да учествује у гозбама, да јаши коње најплеменитије пасмине, лепе, окићене заставама, да води са собом многу послугу, да се размеће у свечаним поворкама раскошном и разноврсном пратњом.“⁶³.

Савременици Светога Саве у отаџбини доживели су и Светога Саву и његов рад, после повратка из Свете Горе, свим друкчије. У служби преноса мошти Светога Саве из Трнова у манастир Милешева, која је настала убрзо после његове смрти, има неколико интересантних места у којима се истиче и величка препородитељски рад Светога Саве. У тропару он се назива *наставником, првопрестоником и учитељем*, који је своју отаџбину просветио „породив је Духом Светим“. У другом тропару, насталом у исто време када и први, Свети Сава се назива „наставником праве вере, учитељем побожности, чистотом и просветитељем отаџбине“, који је цео свој народ просветио⁶⁴.

У личности Светога Саве су се складно сједињавали ревнилац православља и мудар и умешан државник, чији су успеси највећим делом одраз снажног духовног утицаја који је он вршио на своје сабеседнике. Подвигник и аскет продубљивали су и ширили видике државника у личности Светога Саве, а државник у њему је умеравао ревниоца вере и чинио га обазривим и толерантним. На ову особину Светога Саве указивао је и Станоје Станојевић када је писао о борби католичке цркве за самосталност у Немањића држави. Тада је, писао је Станојевић, у односу на Барску архиепископију, „како изгледа и код Стевана и код Саве, државни интерес, који је тражио да се Барска архиепископија свакако одржи и помаже, био пречи од њихових религиозних симпатија, те је Барска архиепископија, и после повратка Стеванова на престо и после доласка Св. Саве у Рашку, остала у животу, и свакако вршила власт у пређашњем обиму, у католичким земљама у Приморју. Могуће је да је то био један од услова под којим се Вukan измирио са Стеваном“⁶⁵.

Од повратка Светога Саве у Србију, манастир Студеница постаје центар српског црквеног и духовног живота. Све се

⁵⁹ Станоје Станојевић: *Свети Сава*, ст. 34.

⁶⁰ Станоје Станојевић: *Историја српског народа*, ст. 118.

⁶¹ Владимира Ђоровић: *Покрети и дела*, ст. 16.

⁶² Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 156.

⁶³ Светосавски зборник, књ. II: „Извори“, ст. 99.

⁶⁴ Стеван Димитријевић: *Служба преноса мошти Св. Саве из Трнова...*, ст. 16.

⁶⁵ Станоје Станојевић: *Борба за самосталност...*, ст. 93—94.

почиње окретати око личности Светога Саве, чији лик добија све већу пуноћу и личност све већи значај. У очима народа, коме се он све више приближавао и силазио међу најниже и најсиромашније, почела се стварати о Светоме Сави легенда као о светитељу, који све може и чија је молитва чудотворна. Његов строги монашки живот, који је пооштраван повлачењем у испосницу у манастиру Студеници, његова мисионарска путовања по народу и неуморно ревновање за веру, чинили су да је народ гледао у њему учитеља и свештеника. „За колико времена остале ту (у Србији), не престаде ученици дан и ноћ, све утврђујући у страху Божијем и казујући, и показујући сâм собом узоре врлине, избирајући боље богоразумље и све предлажући деци свога отаџства, и водећи ка богољубљу, а одгонећи превару болести која уништава душу, хотећи по Божјој вољи све уместити у царство небесно“⁶⁶.

Полазећи из Свете Горе у Србију Свети Сава је повео са собом неколико ученика са намером да их на терену упути у практичан рад. Доментијан истиче, да Свети Сава, полазећи из Свете Горе, „избра изванредне мужеве Свете Горе и поведе са собом, да буду опет тамо сведоци великих чуда преподобнога (Св. Симеона)“⁶⁷. А када се сместио у манастиру Студеници и развио свој мисионарски рад Свети Сава је прогласио манастир Студеницу *архимандријом*, „од које овај богољубаш основа велику архиепископију, дом Спасов, зван Житча, коју почевши и саврши са благовременим братом својим великим жупаном кир Стеваном“⁶⁸.

Све ово, како је Свети Сава радио и припремао подмладак, открива једну јасну мисао и један одређен циљ: када је помогао да се среди стање у земљи и када је проучио прилике на терену, Свети Сава је, све јасније, опртавао смерове свога будућег рада: стварање самосталне српске православне цркве. На велики значај ове припремне фазе црквеног рада Светога Саве указао је Стеван Димитријевић. „У просветитељском раду његовом,“ вели он, „то је било најважније време. Онда је он, још не везан извођењем организације цркве и канонски неограничен углавном на своју архидијацезу, готово као стални путник мисионар, обишао сваки кутић владавине свога брата, учени вери и добром делима, свему бољему, што су на напредном Истоку, у ученуј Светој Гори, Солуну и Цариграду, очи његове виделе, уши чуле, књиге и наука души његовој дала“⁶⁹.

⁶⁶ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 102.

⁶⁷ На истом месту, ст. 92.

⁶⁸ На истом месту, ст. 102.

⁶⁹ Стеван М. Димитријевић: *Свети Сава као народни учитељ* (Братство друштва Св. Саве, XXVIII, 1934, ст. 93).

Није погрешио Стеван Димитријевић када је истакао, да је Свети Сава за време свога боравка у Србији проучавао „потребе и задатке будуће самосталне српске цркве. Дакле, игумановање у Студеници и ондашње учитељовање његово у народу било је завршна школа, кроз коју је Свети Сава прошао за архиепископство своје, организовање и уређење самосталне српске цркве“⁷⁰. И Станоје Станојевић указује на то, да је Свети Сава за време свога боравка у Студеници, „почео изводити велике реформе и организацију српске цркве“⁷¹, а Васо Глушац додаје, да је Свети Сава тада „почео размишљати о оснивању независне српске православне цркве. На тим путовањима уверио се, како би била велика потреба, да се на више места у држави поставе Срби епископи“⁷².

Године 1217. Свети Сава се вратио у Свету Гору. Највећи део наших историчара доводи овај повратак Светога Саве у везу са његовим неслагањем са политиком Стевана Првовенчанога, који се почeo све више оријентисати према Западу. Станоје Станојевић вели, да је Свети Сава „љут отишao из Србије“, јер, тобоже, „није марио католичку цркву, а све оно што је видео и преживео кад су Латини и католички свештеници продрли у Свету Гору и хтели да је покоре и да је примирају на признање папске власти, улило му је одвратност, страх и неповерење према католичкој цркви и њезиним претставницима, и начинило га је одлучним непријатељем папе и католичке вере“⁷³. Ђоровић вели, опет, да се Свети Сава ставио „на чело покрета за стварање самосталне српске цркве и за њезину организацију“⁷⁴. Даље, истиче Ђоровић, да је Свети Сава „после Стеванова примања круне из Рима . . . нездовољан напустио Србију и отишao у Свету Гору. Он је по своме власпитању био строг православац и латинофоб, и као државник је хтео да се настави Немањина традиција у православном правцу“⁷⁵. Јован Радонић, исто тако, вели, да је Свети Сава био „одлучно противан новој политици брата Стевана, али није успео да га од ње одврати. Огорчен и љут Сава је напустио Србију и поново отишao у Свету Гору“⁷⁶.

Горње објашњење узрока одласка Светога Саве у Свету Гору одступа од казивања наших домаћих извора о томе.

⁷⁰ На истом месту, ст. 94.

⁷¹ Станоје Станојевић: *Свети Сава*, ст. 36.

⁷² Васо Глушац: *Живот Св. Саве* (Братство друштва Св. Саве, књ. XXVIII, 1934, 25).

⁷³ Станоје Станојевић: *Свети Сава*, ст. 42.

⁷⁴ Владисав Ђоровић: *Покрети и дела*, ст. 17.

⁷⁵ Владисав Ђоровић: „*Свети Сава*“, *Народна енциклопедија СХС*, књ. IV, ст. 5.

⁷⁶ Јован Радонић: „*Свети Сава*“ (*Слике из историје књижевности*, ст. 43).

Ови извори, исто тако, не поткрепљују тврђење да је Свети Сава, и поред свога дубоког и чистог православља, био ножен мржњом против католицизма. Иако је спорно ауторство посланице, коју је епископ Методије однео папи у Рим, а коју наводи Доментијан, сâм факт веза Стевана Првовенчаног и Светога Саве са Римом није споран. По Доментијану ова посланица је написана пошто је Свети Сава добио *самосталност* Српске православне цркве. „И написавши“, вели Доментијан, „посланицу ка великому са престолнику светих и славних апостола, папи, исповедивши му неутајену благодат којом сам би венчан од Бога, и молио је да му пошаље благослов од светих апостола и од тога самога благословену круну да крунише свога брата на краљевство по првом отаџству краљевства њихова (потсећање на крунисање краља Михаила), у коме се отац њихов роди по божанственом самотрењу у месту званом Диоклетија, које се зове велико краљевство од почетка“⁷⁷.

Не упуштајући се овде у расправљање о томе, да ли је Свети Сава био аутор ове посланице папи, указујемо на то, да у Србији времена Светога Саве и Стевана Првовенчанога, па и касније, није било ни мржње ни нетрпељивости према католицизму. Љубомир Ковачевић је, с правом, истакао да Доментијан, иако је био и сâм Светогорац, „пише о Риму и папи тако симпатично као најбољи римокатолик“⁷⁸, што се не би могло десити, да се Свети Сава тада гласио као неки латинофоб. Ни Е. Голубински није одрицао тачност Доментијанова казивања о одаштиљању епископа Методија у Рим, што су договорно учинили Свети Сава и Стеван Првовенчани. Голубински, само, сматра, да Свети Сава није сâм слао никакву посланицу папи, него је „наредио послатоме епископу да његове речи пренесе усмено“⁷⁹.

Новији подаци указују на то, да Свети Сава не само да није био неки бојовник против католицизма, него да је показивао велико интересовање за манастире који су били под латинском управом. „У годинама“, вели Светозар Радојчић, „када у манастиру Богородице Евергетиде управу држе монаси Монтекасина, Свети Сава ипак станује у њему. У исто време док Латини држе Филокал Св. Саве му поклања иконе“⁸⁰. „Михаило Динић се осврну на везе Светога Саве са ма-

⁷⁷ Доментијан: *Животи Св. Саве и св. Симеона*, ст. 137.

⁷⁸ Љубомир Ковачевић: „Жене и деца Стевана Првовенчанога“ (Глас СКА, IX, други разред, 38, 1901, ст. 12).

⁷⁹ Е. Голубински: *Краткији очерк...*, ст. 454.

⁸⁰ Светозар Радојчић: „Епизода о Богородици-Гори у Теодосијевом *Животу Св. Саве* и њене везе са сликарством XIII и XIV века“ (Прилоги..., књ. 23, св. 1-2, 1959, ст. 219-220).

настиром Филокалом у време када су га држали Латини и наводи запажања Михаила Ласкариса из године 1957. по коме „или треба да се преиспита владајуће мишљење о ставу Св. Саве према католичкој цркви, или треба да примимо да су оба погрешном пометњом узела, знајући да је Сава раније отседао у Филокалу, да је и 1219 тамо опет боравио“⁸¹.

Солунски митрополит Костадије, кога Доментијан помиње као пријатеља Светога Саве, („... јер оба из младости имајаху велику љубав између себе“⁸² био је Константин Месопотамит, „који је два пута био архиепископ Солуна, први пут око 1198—1199; збачен, побегао је на Запад, придржио се крсташима и постао опет солунски архиепископ (1202—1224). Можда његов компромисни став према Латинима објашњава да је Сава могао отседати у Филокалу“⁸³. Треба, овде, напоменути да Теодосије, описујући боравак Св. Саве у Филокалу, само вели, да он, дошавши у Солун, даде „митрополиту града целив ради Господа“ и да се настанио у Филокалу⁸⁴.

Теодор Тарановски као да је био мало збуњен вијугавом линијом Немањића у њиховом држању према католицизму. Ово држање је, по њему, више пута, примало правац, „који се не би могао допустити строгим припадницима источне православне цркве. Да не говорим само о Стевану Првовенчаном и његовом брату Вукану, али и у потоње време било је према Риму попуштања, које се не би могло допустити са гледишта православне цркве... Али то се све изазивало калкулацијама у области спољне политике, а, што је главно, није имало реалних последица. Унутар у земљи православље је остало непоколебљиво“⁸⁵.

Чини нам се да је, у процени односа првих Немањића према католицизму, Фрањо Рачки био и ближи истини и умеренији од поменуте тројице некада наших водећих историчара. Рачки је, с правом, истицао да се „одношај између римске столице и првих Немањића сада обично схваћа са гледишта, које је тек за слиједеће вјекове оправдано“⁸⁶.

Могуће је да се Свети Сава није, у свему, слагао са спољном политиком Стеваном, али у нашим домаћим изворима нема указивања на то, да су се Свети Сава и Стеван Првонема указивања на то, да су се Свети Сава и Стеван Првонема

⁸¹ Михаило Динић: „Доментијан и Теодосије“ (Прилоги..., књ. 25, св. 1-2, 1959, ст. 7).

⁸² Доментијан: *Животи Св. Саве и св. Симеона*, ст. 8.

⁸³ Михаило Динић: „Доментијан и Теодосије“, ст. 8.

⁸⁴ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 186-187.

⁸⁵ Теодор Тарановски: *Историја српског права у Немањићкој држави*, I део: *Историја државног права*, Београд 1931, ст. 237, 238.

⁸⁶ Фрањо Рачки, „Писмо Првовенчанога краља српског Стјепана I папи Хонорију III године 1220“ (*Starine jug. akad. znan. i umjetnosti*, knj. VII, 1875, ст. 56).

венчани растали непријатељски. Алузија Доментијанова на то, да је Свети Дух подстакну Светога Саву да се, поново, настани у Светој Гори „хотећи га прославити већом чашћу“ може се пре узети као указивање на то, да се Свети Сава вратио у Хиландар да ту употпуни своје припреме за предстојећи пут у Никеју, који није могао бити непознат Стевану⁸⁷. По Теодосију носталгија Светога Саве за Светом Гором била је главни разлог за његов одлазак из Србије. Свети Сава је, „не трпећи да му се љубављу за тим (за Светом Гором) увек срце рањава“, отишао најтраг у Хиландар⁸⁸.

И Доментијан и Теодосије казују, да се Свети Сава *плански* припремао за одлазак у Свету Гору. Пре него што ће напустити Србију он је у манастиру Студеници поставио новога игумана и, „пошто све по реду у манастиру добро уреди, и правило новога црквеног устава и живота иночког узакони, и преда да се тако држи, и, пошто је у место себе поставио браћи игумана, кога знађаше да уме старати се о душама њиховим“⁸⁹, — Свети Сава је напустио државу свога брата.

Иако биографи Светога Саве истичу, да је он отишао из Србије против воље свога брата, не би се то, судећи по њиховом каснијем међусобном односу, могло узети као доказ да је Свети Сава, „љут и огорчен“, напустио Србију. Теодосије истиче, да је Стеван дао Светоме Сави „велико *мноштво злата* на потребу њему (Св. Сави), и на раздавање манастирима у Светој Гори, и онима који усамљено живе и свим потребитим, и сам га с благородницима испрати до међе грчке земље“⁹⁰. Доментијан не помиње ништа о оваквом растанку, него само вели: „... И пошто брат његов није хтео, и против његове воље одлучи се од њега⁹¹.“

Престајање да тече св. миро из мошти св. Симеона у манастиру Студеници узима се од оних који заступају мишљење да је Свети Сава, „љут и огорчен“ напустио Србију, као доказ неког крупнијег размиоилажења између браће. Стеван Првовенчани извештава Светога Саву о томе и пита, „да ли је он (св. Симеон) овде са нама или није, или отиде с тобом опет у обична пребивалишта Свете Горе, или због грехова наших не слуша нас, који се молимо њему“⁹².

Тешко је рећи због чега се св. Симеон „наљутио“ на Стевана, али се зна, да је на интервенцију Светога Саве св. миро из мошти св. Симеона поново почело течи и да су тиме и

⁸⁷ Доментијан, *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 110.

⁸⁸ Теодосије, *Живот Св. Саве*, ст. 171.

⁸⁹ На истом месту, ст. 171-172.

⁹⁰ На истом месту, ст. 172.

⁹¹ Доментијан, *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 110.

⁹² На истом месту, ст. 111.

размиоилажења између браће уклоњена... Ово се десило иако Стеван није променио своју политику према Западу а није почeo гонити ни своје поданике католичке вере, који су били један исти народ са његовим поданицима православне вере. И Свети Сава и Стеван Првовенчани били су исувише мудри и обазриви државници, да би олако изазивали верски рат у својој земљи, која је тек била изашла из унутрашњих смутњи и борби: прво против богомила а затим између Стевана и Вукана.

Интересантно је напоменути да је, од свих наших историјара, једини Стеван Димитријевић примио објашњење Теодосијево и допунио га реалном претпоставком, да је Свети Сава „у Светој Гори и у тишини њеној хтео одахнuti од трудних путовања и напрезања, зановити дух, обновити стара пријатељства и везе са меродавним и утицајним за добијање архиепископије, и преко ње улажење и у више и обимније архијастирско учителство“⁹³.

Димитријевић, у коме је било нечега и од Свете Горе, коју је познавао веома добро, и од духа и радиности Св. Саве, не помиње уопште неко латинофобство код Светога Саве, које се не може доказати ни казивањем наших домаћих извора. Развој догађаја је показао због чега је Свети Сава напустио Србију и отишао тамо где је започео свој трудни монашки подвиг. Када се онако строго подвизавао пред примање ѡарконског и свештеничког чина, разумљиво је, у толико више, да се он хтео духовно спремити и за примање епископског посвећења, које му је предстојало. За то се могао много боље спремити у тишини Свете Горе, него да је остао у Србији, где би га морали запљускавати таласи свакодневних догађаја и брига.

4. ДОБИЈАЊЕ САМОСТАЛНОСТИ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

Свети Сава се, после повратка из Србије, није дуго задржао у Светој Гори: и његов повратак у Свету Гору и одлазак у Никеју, где су се тада налазили и васељенски патријарх и цар Теодор Ласкарис, морали су бити још раније спремљени и одлучени. И наши и руски научници су указивали на то, да је Свети Сава 1219. године отишао у Никеју са већ јасном одлуком да тамо тражи самосталност Српске православне цркве. Е. Голубински ову одлуку Св. Саве назива

⁹³ Стеван М. Димитријевић, *Свети Сава као народни учитељ...*, ст. 95.

његовом заветном мишљу⁹⁴, а И. Пальмов претпоставља да су, и пре него што је Св. Сава кренуо за Ницеју, вођени преговори о томе, јер је државна самосталност Србије „претстављала подесну законску основу за привођење ове мисли у дело“⁹⁵. Јован Радонић је указао на то, да је рђав однос између Ницејског царства и Епирске деспотовине и између васељенског патријарха и охридског архиепископа Димитрија Хоматијана олакшао Св. Сави остварење намере због које је отишао у Ницеју. „За Србију и њену политичку независност опасан је био потчињени положај српске цркве према охридској архиепископији, јер је обично преко цркве долазила и политичка зависност. Због тога су браћа, млади краљ Стеван и монах Сава, згодно искористили запете односе између епирских и никејских Грка, те у Ницеји замолили признање самосталности српске цркве. Да се цариградски патријарх налазио тада у Цариграду и да није било онде Латина и подвојености између епирских и никејских Грка, тешко би Сава испословао самосталност српској цркви⁹⁶.“ Никанор Ружичић није овде погрешио када је истицао, да је тражење црквене самосталности било убрзано самом потребом, која се у земљи осећала и због богомилске и римокатоличке пропаганде⁹⁷. Андра Гавриловић је писао, да је Св. Сава 1219. године отишао у „Ницеју са срећеним мислима о потреби српске црквене самосталности...“⁹⁸.

Иако у своме личном животу строг монах и подвижник Св. Сава је већ у ово доба имао своју изграђену национално-политичку концепцију и трезвено схватање духа и смисла догађаја, који су се одигравали на Балкану. Године, које је он провео у Србији, у близини народа и у сталном мисионарском и политичком раду, биле су за Светога Саву школа практичног живота, у којој се један молитвеник и подвижник претварао у државника, који је целокупном развоју српске државе утиснуо печат своје снажне личности. „Стварањем и организовањем српске народне цркве Св. Сава је у ствари оснивач српске нације⁹⁹.“

Имао је право Станоје Станојевић када је писао, да је у ово време у младоме архимандриту „проврела Немањина

⁹⁴ Е. Голубински: *Кратки очерк...*, ст. 451.

⁹⁵ И. Пальмов: *Исторический взгляд на начало автокефалии сербской церкви и учреждение патриаршества въ древней Сербии*. С Петербургъ 1891, с 13.

⁹⁶ Јован Радонић: „Свети Сава“ (Летопис Матице српске, књ. 535, ст. 2, 1933, ст. 104; ср. Драгутин Анастасијевић, „Никејско царство“ (*Народна енциклопедија СХС*, књ. III, ст. 66-67).

⁹⁷ Никанор Ружичић: *Историја српске цркве*, књ. II, Београд 1895, ст. 103.

⁹⁸ Андра Гавриловић: *Свети Сава. Преглед живота и рада*. Београд 1900, ст. 134.

⁹⁹ Владимира Дворниковић: „Је ли наш народ религиозан“ (Летопис Матице српске, књ. 348, ст. 3, 1937, ст. 186).

кров и гонила га у борбу, и он се одазвао гласу, који га је позвао с неба и изнутра, и покорио се својим унутрашњим потребама и склоностима. У Студеници је Сава постао од ис-посника радник у народу и за народ, од верског фанатика пропагатор социјалног морала, од младог занешењака организатор, државник и књижевник¹⁰⁰.

Полазећи из Србије у Свету Гору Свети Сава није могао не бити забринут због стања у коме је оставио земљу, коју су раздирале и династичке и верске распре. У то време српске земље бејаху „пред великом опасношћу црквеног цепања и можда верских ратова, за које је суседна Босна давала болан пример. Рашка није имала своје врховне црквене власти, и према томе није у њој могло бити ни духовног јединства, које је тада највише стварала црква, као најмоћнија културна установа... Охридска архиепископија била је у ово време не само грчка него и *грецизирајућа*, па Срби у своме мучном положају нису могли од ње ништа очекивати, и да нису постојали променљиви политички односи између Епира и Рашке“¹⁰¹.

Приступајући тражењу самосталности Српске православне цркве Свети Сава је морао све ово имати у виду. Трезвен и далековид дух он је уочио и то, да се Никејско царство све више уздиже и да је оно било носилац и државног и црквеног легалитета. „Стварање независне српске цркве имало је за младу српску кнежевину велики значај. Уједно је српско признање врховних права никејског патријарха, од кога је први српски архиепископ добио посвећење и чије се име од тада спомињало по српским црквама, подигло углед никејског царства и знатно проширило његов културни утицај¹⁰².“

У једној, за цео српски народ, веома важној историској прекретници подударили су се интереси Србије и Никејског царства и они су, једно другом, изашли у сусрет. Јован Радонић је тачно рекао, да је Св. Сави успело да у Ницеји „убеди цара Теодора I. Ласкариса и патријарха Манојла Сарантена да није у њиховом интересу сувишно снажење охридске цркве“¹⁰³.

О посвећењу Св. Саве за првог српског архиепископа и о добијању самосталности Српске православне цркве постоје два домаћа извора: биографи Св. Саве Доментијан и Теодосије. Обојица казују, на свој начин, исто и о доласку Св. Саве

¹⁰⁰ Станоје Станојевић: *Свети Сава*, ст. 35.

¹⁰¹ Никола Радојић: *Свети Сава, и автокефалност српске и бугарске цркве* (Глас СКА CLXXIX, 1939, II разред, ст. 193).

¹⁰² Георгије Острогорски: *Историја Византије*, ст. 404.

¹⁰³ Јован Радонић: *Свети Сава...*, ст. 47.

у Никеју и о свему што је било у вези са посвећењем Св. Саве и са добијањем самосталности Српске православне цркве. Доментијан је свој *Живот Св. Саве* завршио 1253. године, 34 године после добијања самосталности Српске православне цркве, а Теодосије, „по свој прилици у другој или трећој десетини XIV века“¹⁰⁴. Теодосије би, према томе, био много каснији сведок, који је свој *Живот Св. Саве* писао или 119 или 129 година после добијања црквене самосталности¹⁰⁵.

Познато је, а то је код нас чешће истицано, да се Доментијан и Теодосије не слажу у детаљима описа избора и посвећења Св. Саве за првог српског архиепископа. Никола Радојчић је веома темељито извршио упоређење где се Доментијан и Теодосије слажу а где не казују исто. „У главном питању, садржини српске црквене автокефалности, обадва се писца слажу, и то — што је веома важно — на тај начин да различитим речима исто кажу“¹⁰⁶.

Оба извора истичу манастирске послове као непосредан повод за одлазак Св. Саве у Никеју, али ниједан не помиње, да су се цар и патријарх налазили у Никеји. И Доментијан и Теодосије казују да је Св. Сава био добро примљен и од цара и од патријарха, којима је изложио потребе своје отаџбине (ваљда пошто је свршио манастирске послове којих је могло бити). Прво је Св. Сава затражио, да један од његових ученика буде посвећен за српског архиепископа, али цар није хтео пристати на то.

Према Доментијану Св. Сава је рекао цару: „Скрбно и печално ми је, цару, јер моја земља нема свога архиепископа, а још и многе земље су околне отаџством у области државе наше, но нису напредне божанственим исправљењем“¹⁰⁷. Смисао Теодосијевог казивања је исти. Он додаје један детаљ у вези са добијањем Св. Саве да се он прими да буде први српски архиепископ. Наљућен због овога цар је пребацјо Св. Сави: „... Требало је да се покориш корисном савету многих, а не да се својом непокорношћу опиреш и остајеш при своме. 'Тражи', рекао му је цар, 'који ће те осветити, а ми нисмо беспослени'. И тако цар уђе у засебну собу“¹⁰⁸.

Односи између Св. Саве и цара и патријарха нису се ипак променили: Свети Сава је пристао да буде биран и посвећен.

¹⁰⁴ Владимира Таровић: „Теодосије“ (*Народна енциклопедија СХС*, књ. IV, ст. 536).

¹⁰⁵ Ми се пријружујемо оној групи наших научника, који држе да је Доментијан старији од Теодосија иако су нам познати и разлог друге стране.

¹⁰⁶ Никола Радојчић: *Свети Сава и автокефалност...*, ст. 36.

¹⁰⁷ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 114.

¹⁰⁸ Теодосије: *Живот Св. Саве...*, ст. 181.

И Доментијан и Теодосије наводе да је тада био васељенски патријарх Герман што није могло бити тачно. Тада се на васељенском патријаршиском престолу налазио *Манојло Сарантен*. Патријарх Манојло је, према Стanoју Стanoјevићу, „имао пуно разлога да пристане на царев захтев, да испуни Савину молбу и жељу, па да посвети за Србију архиепископа, једно, што су тиме, и он и црква, којој је он стајао на челу, много добивали, јер се тиме чином истицала његова власт над српском црквом и тиме ширила јурисдикција никејске патријаршије на рачун охридске архиепископије“¹⁰⁹.

Интересантно је да и Доментијан и Теодосије указују на то, да је Свети Сава *канонски биран* за епископа и да он није био једини кандидат. То је смисао његовог одупирања да се, сам и без избора, прими да буде посвећен за епископа иако је његово посвећење лежало, такође, у природи ствари. Овде је, макар само формално, избор вршен између њега и „братије“ која су са преподобним (тј. Св. Савом) дошла у Никеју¹¹⁰. Доментијан међе цару следеће речи у уста, као да их је он рекао Св. Сави: „... Не противи се толико благодати Св. Духа, није ти достојно противити се Божјој заповести“¹¹¹.

Теодосијево казивање је овде јасније од Доментијановога. Он наводи да је Св. Сава привео цару своје пратиоце „пакога благослови Бог у души твојој, казаће ти анђео твој“¹¹². Патријарх, међутим, истиче себе као *фактора*, који је одлучио о избору Св. Саве за епископа и који му је рекао: „Не одричи се апостолског избора преко нас, јер од Бога Духом Светим имамо о теби извештај у срцу нашем. Прими од нас савет као добар и користан“¹¹³. Свети Сава је, на крају, „нужен много од патријарха и од свих високих царевих људи“, под којима треба разумети чланове перманентног сабора, који стоји уз патријарха, пристао да буде посвећен за епископа¹¹⁴.

Избор првога епископа једне новостворене автокефалне цркве, а о томе се радило и у случају Св. Саве, бива, по Никодиму Милашу, „по оној правној практици која се утврдила у средњем вијеку, наиме, дотични синод бира једно или три лица, те подноси свој изборни рад државној власти, којој припада право да потврди дотичнога за првога епископа, и да му изда односну грамату признања“¹¹⁵.

¹⁰⁹ Стanoје Стanoјevић: *Свети Сава...*, ст. 45.

¹¹⁰ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона...*, ст. 114.

¹¹¹ На истом месту.

¹¹² На истом месту.

¹¹³ На истом месту.

¹¹⁴ На истом месту.

¹¹⁵ Никодим Милаш: *Православно црквено право*, Београд 1926, ст. 363—364.

„Тек пошто се овај избор и потврђење сврше приступа се посвећењу, које је чисто црквени чин и о коме се опет добија потврдна грамата, која је докуменат о канонски извршеном посвећењу и о томе каква права дотично лице има на катедри, која му је додељена. Новоосвећени добија и синодско упутство о вршењу архијерејске дужности и о његовим правима и дужностима¹¹⁶.“

Из Доментијановог казивања о боравку Св. Саве у Никеји може се закључити, да је он тамо, поред посвећења, примио од патријарха и практична упутства о своме будућем раду. Доментијан вели да, после посвећења, „свечасни патријарх држише све дане богоноснога (Св. Саву) код себе, колико остале ту са царем, упућујући га о божанственим исправљењима и о душевној користи, и о свим предложењима сваке врсте светога чина и апостолског предања“¹¹⁷. Када је то свршено онда патријарх даде „новопосвећеном и духовно рођеном сину своме све потребе његова преосвећенога чина, и свој најпречаснији штап (палицу, жезал) са сваком божанском влашћу написавши му сваку заповест у сву васељену“¹¹⁸.

Иза овога Доментијан цитира кратку грамату, коју је Св. Сава добио од патријарха као архиепископ свих српских и поморских земаља, да има власт „по мome начину над свима градовима и земљама, над митрополитима и епископима и ђаконима по божанственим правилима“¹¹⁹.

Теодосије се задовољио само тиме, да истакне да „првоосвећени васељенски патријарх прима архиепископа српског за сапрестоника и сатрпезника“¹²⁰ и одмах прелази на други део мисије Св. Саве у Никеји: на тражење пуне аутокефалности Српске православне цркве.

Потпуно је у логици ствари, како су оне тада стајале, да је Свети Сава, тек пошто је био канонски посвећен за епископа, пошао корак даље и затражио од цара и патријарха пуну аутокефалност Српске цркве. Доментијан описује овај други део мисије Св. Саве и са мање речи и једноставније, него што то чини Теодосије. По Доментијану Св. Сава „испроси благослов од часног патријарха и од свега сабора васељенскога, тако да више не иде опет други (српски) архиепископ у васељену (Цариград) на освећење, но само да врши његово (цариградског патријарха) спомињање међу првима, и да буде самоосвећен у отачству његову, као што је ово и

Божијом помоћу самодржавно. По истом чину и ово сатвори да је са обе стране безбрежко, но да се састане тај сам архиепископ са сабором својих епископа и тако да освећују себи архиепископа“¹²¹. Доментијан, сасвим разумљиво, истиче и цара, кога је Св. Сава посетио и „опет насамо много беседавши с њиме о душевној користи и о пролазности овога варљивог живота...“¹²².

Теодосије је у своме приказивању овде и много опширнији и, у складу са својом природом, реалнији. Он истиче два чисто практична момента, која су утицала на Св. Саву, да затражи пуну аутокефалност Српске православне цркве: мучно и опасно путовање из Србије до Цариграда (вадља због тога што је у то време била још увек снажна власт Латина на Балкану) и много издавање злата и размирице „самодржаца источних са западним, и о бедама које ће настати због нереда међу њима, и о удовиштву цркве због оскудице да иде у царски град на освећење, или да због какве мржње цар и патријарх тако држе цркву“¹²³.

Да се ништа од тога не би десило Св. Сава је жељео да има самосталну и слободну цркву, „којом ни у чему неће владати источна (цариградска)“ и обратио се цару, „да по заповести твојега царства примам од блаженога и свесветога оца васељенског патријарха благослов и заповест *устами и руком, и писмено*, да после овога наш архиепископ не долази овамо у Константинов град на освећење, него да се онде освети од својих епископа“¹²⁴.

Теодосије наводи овде један моменат кога нема код Доментијана: да цар, када је чуо да Св. Сава тражи пуну аутокефалност Српске православне цркве, „промени лице своје због велике молбе, јер и патријарху и свим благородницима беше сасвим неугодно. Јер хоћаху да их освећењем и влашћу црквеном имају покорним себи, послушним и радоносним“¹²⁵.

Цар, који се више морао руководити политичким обзирима, успео је да умири опозицију и патријарх, „умољен од цара, напише благослов, да више не долазе од српске земље у Константинов град, када хоће да освете себи архиепископа, него да тај архиепископ са сабором својих епископа то учини, или пак да се сами епископи сакупе и да освете себи архиепископа. Руком и устами патријарх и сви архиепископи, митрополити и епископи благословише Светога, и благосло-

¹¹⁶ На истом месту, ст. 388.

¹¹⁷ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 115.

¹¹⁸ На истом месту, ст. 116.

¹¹⁹ На истом месту.

¹²⁰ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 182.

¹²¹ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 116.

¹²² На истом месту, ст. 117.

¹²³ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 182.

¹²⁴ На истом месту, ст. 183.

¹²⁵ На истом месту.

више оне који ће по њему бити и заповести благословене, потписавши сваки својом руком, предадоше Светоме¹²⁶ . . . „Тек на овоме месту, мислимо сасвим нелогично, истиче Теодосије, да патријарх Св. Саву „обдари жезлом светитељства и свештеним одеждама свећенства“ и напише му другу заповест. Под овом другом заповести Теодосије разуме патријархову грамату, коју је Доментијан навео на боље одговарајућем месту¹²⁷.

Текст грамате, коју је Св. Сава добио од патријарха, није у свему исти код Доментијана и Теодосија. Разлике, међутим, нису битне. Код Доментијана се вели, да је Св. Сава постављен за архиепископа „свих српских и поморских земаља, како је гласила и титула српских владара. Теодосије вели, да је Свети Сава постављен за архиепископа „све српске земље“. Код Доментијана текст грамате има више описану форму док онај код Теодосија даје утисак као да се наводи сасвим оригиналан текст у целини. У оба текста је наглашено право учитељства, рукополагања и управљања. Из оба текста се види, да се цариградски патријарх осећа сасвим надлежним за оно што је учинио. Код Доментијана стоји, да Св. Сава треба да управља црквом у Србији „по моме начину“, а код Теодосија, да су верни дужни „као што мене да и њега слушате сви“¹²⁸.

Код Теодосија се налази једно место, које је не само врло интересантно, него је јасан одјек полемисања о томе, да ли је Свети Сава законитим канонским путем постао архиепископ и добио самосталност Српске православне цркве или не. На месту, где наговештава одлазак Св. Саве из Ницеји, Теодосије вели: „Тако се, дакле, свети отац наш удостоји божествене власти да учи, везује и раздрешије, апостолскога чина. Не задоби престо безакоњем, не сагради недостојанством труд на заповести, тј. на правила, не украде власт митом, ни разбојнички, не оте је као силници, не гони за чаšћу него чашћу гоњен и једва умольен, прими не човечанску него божанствену благодат од Бога. Тако на седишту светитељства не седи губилачки него спасилачки, и хвали Господом. И тако је, дакле, Бог учинио Светоме у царском Константиновом граду¹²⁹.“

У вези с боравком Св. Саве у Ницеји треба објаснити један моменат: помињање Цариграда уместо Ницеје, у којој су се, у то време, налазили и цар и патријарх, не може се узети као неко незнაње Доментијаново, него, много пре, као исти-

цање непрекидног континуитета између власти цара и патријарха у Ницеји и Цариграду. Њихов боравак у Ницеји сматран је само привременим и због тога се свуда помињу и византијски цар и византијски васељенски патријарх. Код Теодосија би ово истицање Цариграда било разумљивије, јер је он, по скоро општем мишљењу, писао свој *Живот Св. Саве* када су већ Латини били освојили Цариград и поново властови јединство византијског царства.

Никола Радојчић сматра, да је Теодосије радио у време, које је било ближе Св. Сави и да је, према томе, његов *Живот Св. Саве* старији од Доментијановог. Своја истраживања о овоме питању Радојчић је сумирао у следећим речима: „ . . . А ја сам, полазећи од првих страна Теодосијева и Доментијанова *Живота Св. Саве*, морао утврдити ово — да у Теодосија има веома много саопштених чињеница које се не налазе код Доментијана, да су друге чињенице, које се налазе приказане код обадвојице, код Теодосија тачније и јасније приказане, и да има таквих места код Доментијана која се тек онда могу разумети кад се упореде са аналогним местима код Теодосија . . . Немогуће је поред оваквих чињеница не поставити питање себи — откуда Теодосију саопштене чињенице којих уопште нема код Доментијана, или су код њега непотпуне и нејасно приказане, и како се може разумети прилепљивање књижевних увода из Теодосија, који су код њега на своме месту, на приказ описа код Доментијана, где су они невешто прилепљени? Како то може бити, ако би Теодосије само пре радио Доментијанов живот Св. Саве?“¹³⁰

Никола Радојчић је управу када истиче да су разлози, које Теодосије ставља у уста Св. Сави претежно световнополитички и да је због тога улога цара при добијању самосталности Српске православне цркве код Теодосија више наглашена него код Доментијана; „код Теодосија улога царева при овом важном чину одлично је приказана, сасвим онако како је стварно било у Византији“¹³¹.

Нама се чини да овде треба одвојити две ствари: а) избор и посвећење Св. Саве за епископа, где је канонски претежнија улога патријарха и његовог перманентног синода и б) пристајање и патријарха и цара да се Србији даду пуна аутокефалност, где су и патријарх и цар били скоро једнако одлучујући фактори. Иако се, у овом другом случају, више радило о чисто политичком него канонском моменту, сâm цар без патријарха није могао одлучити о давању аутокефално-

¹²⁶ На истом месту.

¹²⁷ На истом месту.

¹²⁸ Доментијан: *Животи . . .*, ст. 116, Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 184.

¹²⁹ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 184.

¹³⁰ Никола Радојчић: „Два Теодосија“ (Глас САН ССХVIII, 1956, нова серија 4, ст.

8.)

¹³¹ На истом месту, ст. 17.

сти Српској православној цркви. То, исто тако, није могао урадити ни сâм патријарх без цара. Има се утисак, да је Теодосије, више него што би то смело бити, запоставио улогу патријарха и, будући и сам оштар политички дух, истакао улогу цара као главног фактора у давању аутокефалности Српској православној цркви, што цар, разуме се, није могао бити. Ма колико да је била велика власт цара и политички интерес државе, да са Србијом, која је већ била независна, има добре везе, сâм цар није могао да има одлучујућу улогу у давању аутокефалности Српској православној цркви. Овај момент је добро уочио Владимир Ђоровић када је рекао, да је „патријарх одобрио самосталност српске цркве“¹³². Формулација Доментијанова, да Св. Сава „испроси благослов од часног патријарха и од свега сабора васељенског (тј. синода који се стално налазио уз патријарха)“, који су и били надлежни за давање аутокефалности једној новоствореној црквеној области, не може бити узето као превиђање чињеница какве су оне тада, стварно, биле¹³³. И Драгутин Анастасијевић је, с разлогом, истакао, да је Св. Сава од цара „Тодора и од никејског патријарха Манојла Сарантена Харитопула добио повеље о одвајању српске цркве од охридске у засебну аутокефалну архиепископију, са Савом као првим архепископом, кога је Манојло при том рукоположио у Никеји (1219). Шта више, Сави је дато право, да будући српски архиепископи више не путују на рукоположење у патријархову столицу, него да се рукополажу код куће, од својих владика, а да од патријарха траже само благослов“¹³⁴.

Као логично може се узети, да је цела ствар била унапред дипломатски припремљена. Ниђифор Дучић је указивао на то, да је, пре одласка Светога Саве у Никеју, „писао велики жупан Стеван својему сроднику, цару Теодору Ласкарису у Никеју и . . . напоменуо му долазак свога брата Саве у Никеју, и објаснио намеру и потребу његове мисије с надом да ће цар испунити њихову жељу и склонити Саву да се прими архиепископства“¹³⁵. И Станоје Станојевић је истицашао, да су „важни политички разлози у тај мах били пресудни и определили су меродавне државне факторе, да повољно реше то питање“¹³⁶.

Важан политички фактор у тадашњој Никејској царевини, која се борила о превласт над Грцима са Епиром, био је,

и патријарх, чије је присуство уз цара наглашавало његов легитимитет и право да буде цар целе Византије . . . Дошаоши у Никеју није Св. Сава тражио ни од патријарха ни од цара нешто што је било саставни део територије, којом су они управљали, него земље, које су, у црквеном погледу, биле под Охридском архиепископијом, а политички су припадале држави која је била независна. Пристоји да се Српској православној цркви дâ аутокефалност цар Теодор Ласкарис је могао добити једног савезника више у борби против Епирске деспотовине. Када је Св. Сава затражио црквену самосталност за Србију, Србија је већ била краљевина и као таква имала право на самосталну цркву¹³⁷.

Овај моменат није, изгледа, преријао ни сâм Димитрије Хоматијан, који је добијањем независности Српске православне цркве био највише погођен. У своме протестном писму Св. Сави, које му је маја 1220. године послао по скопском епископу Јовану, Хоматијан „протестишу само против Сави ног посвећења, а ништа не говори о праву самосталног архиепископа у Србији“¹³⁸. У одговору на писмо патријарха Германа Хоматијан, с правом, истиче да је „на нашу штету рукоположен архиепископ Србије“¹³⁹.

Набрајајући каноне, за које је држао да иду у прилог његове тезе, Хоматијан се осврће на прво царева да „обновљају градове и да их од никаког степена, наиме епископског, уздижу на виши митрополитски или архиепископски“ и пита Св. Саву: „. . . А где је данас царство, коме припадају и остала па и ово достојанство, пошто сада многи врше власт по областима, а нико није сачувао неокрњено царско достојанство? А пошто већ нема правог царства, то и твоме рукоположењу сасвим недостаје правна основа“¹⁴⁰.

Димитрије Хоматијан је превидео неке важне моменте у вези са Св. Савом: Свети Сава је припадао клиру Свете Горе, која је у духовном и у административном погледу била под влашћу цариградског патријарха. Сасвим је у реду, да се и Св. Сава обраћао патријарху за све што је било у вези са уздизањем његовог јерархијског чина. С друге стране били су и охридски архиепископи потчињени цариградском патријарху, који је, иако из другог центра, вршио своје црквене и канонске функције. Да се, уместо васељенском патријарху и цару, Св. Сава обратио Димитрију Хоматијану са захтевом

¹³² Владимир Ђоровић: „Свети Сава“ (*Народна енциклопедија СХС*, књ. IV, ст. 5.)

¹³³ Доментијан: *Животи Св. Саве и св. Симеона*, ст. 116.

¹³⁴ Драгутин Анастасијевић: „Никејско царство“ (*Народна енциклопедија СХС*, књ. III, ст. 67.)

¹³⁵ Ниђифор Дучић: *Историја српске православне цркве*, ст. 84.

¹³⁶ Станоје Станојевић: *Свети Сава*, ст. 45.

¹³⁷ О крунисању Стевана Првовенчаног за краља, види Д. Анастасијевић: „Је ли Св. Сава крунисао Првовенчаног“ (*Богословље*, 1935, ст. 211—312).

¹³⁸ Георгије Острогорски: „Писмо Д. Хоматијана Св. Сави“ . . . (*Светосавски зборник*: II, ст. 93).

¹³⁹ На истом месту, ст. 113.

¹⁴⁰ На истом месту, ст. 101.

да се створи самостална Српска црква, овај то не би могао учинити, јер није био надлежан за то.

И. Паљмов је 1891. умесно указао на то, да „нема ничег чудноватог у томе што се у Србији, политички самосталној, ауторитет охридског архиепископа није чинио довољним да озакони самоуправу Српске цркве. А права политичке самосталности Србије давала су јој слободу обратити се за расправљање својих црквених питања на Охриду — чији црквени поглавица не бејаше признат (бар у Никеји, и можда и у Србији) потпуно независном — већ Никеји, цару и патријарху. По томе је Св. Сава имао не мало побуда (којима се не могу одрећи и каноничке правилности баш с тачке гледишта канона које наводи Д. Хоматијан), да се обрати својом молбом не Охриду већ Никеји, где му не само нису говорили о незаконитости његових радова, већ напротив, признали их правилним и задовољили његову молбу“¹⁴¹.

Као добар зналац црквених канона и као човек високе религиозне свести Св. Сава и није могао поћи путем, који би био незаконит и, са црквене тачке гледишта, неисправан. Он је био сасвим сигуран у своју ствар и због тога се није ни обазирао на Хоматијанов протест. Св. Сава је „био посвећен за архиепископа од васељенског патријарха, који је био признат у целом православном свету, сем епирског деспотата, као глава православне цркве у области цариградског патријархата. Ауторитет патријарха у Никеји био је велики и неоспоран, док се охридски архиепископ тек борио за то, да истакне свој ауторитет мимо и против ауторитета никејског патријарха, кога су сви сматрали за наследника византиског јерарха. Сава се дакле обратио на онога, за кога је сматрао да има власт и право и ауторитет“¹⁴².

Свети Сава, вели Никола Радојчић, „не би ни тражио у Никеји самосталност Српске цркве, када не би био уверен да му је она има дати, а неби се ни цариградска црква упуштала у такав посао, кад за њега не би имала никаквог ослонца, ни у канонима, ни у традицији... Св. Сава је своју акцију око рада на постизању автокефалности српске цркве поставио на чврсте основе тадашњих византиских схватања о обиму царске власти у цркви и о пространству и величини власти цариградског патријарха, брањење канонима“¹⁴³.

Замршеније стоји са питањем: ко је био цариградски патријарх у време када је Свети Сава био у Никеји? И Домен-

¹⁴¹ И. Паљмов: *Новия дамія...*, ст. 33. сп. Андра Гавриловић, *Свети Сава*, ст. 157-158.

¹⁴² Станоје Станојевић: *Свети Сава*, ст. 57.

¹⁴³ Никола Радојчић: *Свети Сава и автокефалност српске и бугарске цркве*, ст. 195, 200.

тијан и Теодосије кажу, да је Свети Сава од патријарха Германа добио како грамату о своме посвећењу тако исто грамату о независности Српске православне цркве што није могло бити због тога што се Герман налазио на патријаршијској катедри од септембра 1222. године па до 1240. године. Поншто је Св. Сава био у Никеји у другој половини 1219. године он је могао бити посвећен и примити поменуте грамате само од патријарха Манојла Саракнена, који се помиње као патријарх још у септембру 1222. године¹⁴⁴. Интересантно је да и Верковићев *Летопис* помиње, да је цариградски патријарх Манојло поставио Св. Саву за архиепископа¹⁴⁵.

Зна се, међутим, да је Димитрије Хоматијан протестовао код патријарха Германа због посвећења Св. Саве, који са овим посвећењем није имао ништа. Хоматијанов протест је одговор на један протест патријарха Германа, упућен Хоматијану због крунисања епирског деспота Теодора Анђела за византиског цара, које је извршено најраније 1222. године¹⁴⁶.

Драгутин Анастасијевић је покушао да објасни погрешку, коју је Доментијан учинио наводећи име патријарха Германа уместо патријарха Манојла, тиме што је, у време када је Свети Сава добио црквену самосталност, Доментијан могао имати од 10 до 12 година. „Према томе, он, свакако, није памтио ко је 1219. године патријарховао чак у Никеји — да ли Герман II. или његов претходник Манојло I. — него су му то казивали други, па су у томе они и погрешили, а не он. По свој прилици нешто им је за то дало повода. Можда је, на пример, после Манојла I., и Герман II. *потврдио* Сави његово посвећење за самосталног српског архиепископа, и то у вези са жалбом Хоматијаном код Германа због Сави ног посвећења, а и иначе у вези са неслогом између Германа и Хоматијана. А могуће су ваљда и друге комбинације. Како било да било, тек Доментијанови извештачи нису могли ту ствар сасвим исисати из прстију“¹⁴⁷.

Једна од могућих комбинација, и свакако најинтересантнија, јесте и та, да је Свети Сава, касније, за време свога првог путовања у света места, од патријарха Германа II. добио пуну автокефалност Српске православне цркве. На ову комбинацију вратићемо се касније.

¹⁴⁴ Miklošich et Müller: *Acta et Dipl. gr.*, IV, 1871, ст. 292.

¹⁴⁵ ЈВ. Стојановић: „Неколико српских љетописа“ (Старине југ. акад. знан. и умјетн., књ. ХII, 1881, ст. 191).

¹⁴⁶ Георгије Острогорски: „Писмо Дим. Хоматијана“ (Зборник, Св. Саве, ст. 94).

¹⁴⁷ Драгутин Анастасијевић: „Је ли Св. Сава крунисан Првовенчаног“ (Богословље, 1935, ст. 280-281). О овом питању види и Dušan Ružićić: *Die Bedeutung des Dimitrios Chomatianos für die Gründungsgeschichte der serbischen Autokephalkirche* (Важност Д. Хоматијана за историју оснивања српске автокефалне цркве), Јена 1893.

5. ПОВРАТАК СВЕТОГА САВЕ У СРБИЈУ И ОРГАНИЗОВАЊЕ ЦРКВЕ

Када је посвршавао послове, због којих је био дошао у Никеју, Свети Сава се није директно вратио у Србију, него је отишао у Свету Гору и ту се задржао подуже времена. Углед Св. Саве међу светогорским монасима био је и пре велики, али сада, када се он вратио као архиепископ једне независне цркве, он је порастао још више. Није много претерано када биографи Св. Саве истичу, да су, на глас о његовом повратку, хрлили у Хиландар монаси из свих других светогорских манастира и из скитова, да виде Св. Саву и да буду благословени од њега. Теодосије истиче како су „прота (Свете Горе) и сви игумани од великих и малих манастира“ долазили на поклоњење Светом Сави¹⁴⁸, а он је, вели Доментијан, свима давао „двоствруко утешење, душевно и телесно, веселећи сва чије срце“¹⁴⁹. Издашно даривање светогорских монаха и манастира било је у традицији целе Немањића династије.

Може се веровати, да се Свети Сава вратио преко Свете Горе делом из чисто сентименталних мотива и делом и због потребе да посвршава извесне послове пре него што приступи извођењу црквене организације у Србији. Њему је, свакако, било јасно, да мора почети све изнова. Поред тога морао је Св. Сава да уреди и питање управе у Хиландару и одабере између братства она лица, која је требало повести за епископе у Србији. Теодосије вели, да Св. Сава, задржавајући се у Хиландару, „игумана засебно научи како ће онима под њим сваком врлином на себи показивати пример, а браћи, опет, како ће у свему игумана слушати са страхом Божјим“¹⁵⁰.

Доментијан истиче велику забринутост Св. Саве због тога како ће моћи извршити крупни задатак уређења цркве који је стајао пред њим. „И изаје (из Свете Горе)“, вели Доментијан за Св. Саву, „као против воље због Богом повереног му стада, печалујући и скрећећи и помицљајући, који први основ да положи, јер тај чин није био пре у његову отаџству“¹⁵¹. Теодосије, сасвим једноставно, казује како Св. Сава „изиђе из манастира, узев са собом оне, које знађаше подобним да би их поставио за епископе“¹⁵².

Напустивши Свету Гору Св. Сава је свратио у Солун и ту се подуже задржао у манастиру Филокалу, чији је био један

од ктитора. Видели смо већ, да је у то време био солунски митрополит Константин Месопотамит, назван, у нашим до мањим изворима, Костадије. Са њим је Св. Сава био у срдчном и присном пријатељству. Солун је, још тада, био под влашћу Латина, који су га изгубили тек крајем 1224. године, када је поново дошао под власт Теодора Анђела, који је био покровитељ Димитрија Хоматијана. У Филокалу је, уз подршку свога пријатеља, са којим још од младости „имајаше велику љубав“, Св. Сава могао несметано да припреми све оно што му је требало за извршење црквене организације. Нићифор Дучић вели, да је Св. Сава свратио у Филокал, да се „посаветује са својим старијим пријатељем, митрополитом Костадијем, о уређењу српске цркве“¹⁵³.

Биографи Св. Саве подвлаче важност његовог задржавања у Солуну за посао који му је предстојао. Цео овај рад, који је морао бити доста напоран, Доментијан приказује само са неколико речи и вели, да ту Св. Сава „преписа многе законске књиге и о исправљењу вере, које требовало је његова саборна црква“¹⁵⁴. Теодосије каже, да Св. Сава, „пошто сабра све потребе, које припадају великој цркви, и узе са собом законске књиге . . . , путоваће земљи народа свога“¹⁵⁵.

Под законским књигама, о којима је овде реч, треба разумети *Крмчију*, која је била основни законик Српске православне цркве. Како је пак настао овај законик није, у науци, још уједначено мишљење. Основно питање, око кога се води спор, јесте питање, да ли је Св. Сава био лично састављач и преводилац овога зборника или је он само дао иницијативу за његово састављање и надзоравао рад? Извесно учешће Св. Саве у овоме послу нико не доводи у питање.

Још 1873. године истакнуо је И. Срезневски, да су Срби у XIII и XVI веку сматрали Св. Саву за преводиоца *Крмчије*, „имајући ваљда какав такав темељ, на коме су оснивали учествовање преосвећенога Саве код пријевода или распрострањавања Крмче књиге“¹⁵⁶. Три године касније писао је Ватрослав Јагић, у вези задржавања Св. Саве у манастиру Филокалу, „да се ту радио о пријепису дјела, које бјеше већ готово од прије, и то о пријепису намењеном тому, да пође у Србију, у сијело нове архиепископије српске. Тада смисао лежи у самим ријечима, тада смисао нуђа се и по околностима. Питање дакле о првом састављачу словенске Крмчије фоти-

¹⁴⁸ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 185.

¹⁴⁹ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона . . .*, ст. 118.

¹⁵⁰ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 185.

¹⁵¹ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 120.

¹⁵² Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 185.

¹⁵³ Нићифор Дучић: *Историја српске православне цркве*, ст. 89.

¹⁵⁴ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 121.

¹⁵⁵ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 187.

¹⁵⁶ И. И. Срезневски: „*Крмчаја књига српског писма XIII и XIV вијека*“ (*Старине југ. акад. знан. и умј.*, књ. III, 1871, ст. 202).

јевског извода по извору Аристинову остаје с те стране још увијек нерешимо“¹⁵⁷.

Стојан Новаковић је, у уводу свога Законика Стефана Душана цара српског, истакао године 1898., да је Св. Сава „тражио праве зборнике црквене, и нашао онај који се у то време сматрао као најсавршенији и најбољи“¹⁵⁸. Онда је „по наредби Св. Саве“ извршен превод „великога, онда најновијега „номоканона“¹⁵⁹. Четрнаест година касније тврдио је Новаковић, да је Крмчија преведена старањем. Св. Саве и да је он њоме „у првој четвртини XIII века положио темеље црквено-законској организацији својине и личних права у Србији“¹⁶⁰.

Ни Никодим Милаш није веровао, да је Св. Сава био преводилац Крмчије, него да је само дао иницијативу за њено превођење. Ово своје мишљење, изречено 1884. године, Милаш је допунио две године касније и тврдио, да је Номоканон био спремљен у Хиландару још пре одласка Св. Саве у Србију¹⁶¹. „Првобитни хиландарски Номоканон Сава је у Солуну само допунио са 21 новом главом, са грађанским законима о цркви и с другим о обезбеђењу православне вере“¹⁶². Због овог је Милаш сматрао да се Крмчија „мора сматрати дјелом Св. Саве српскога и дошљедно може и мора бити назvana Крмчијом Св. Саве“¹⁶³.

Георгије Летић је указивао на то, да су састављачи Крмчије компиливали исту из разних извора „међу којима је могло бити и неколико старобугарских превода. Шта више превођачи каноничког дела Крмчије, тј. канона са тумачењима Аристиновим, морали су пред собом имати ради термина техника и олакшице старије словенске преводе“¹⁶⁴. Матијас Мурко (Geschichte der älteren südslawische Literaturen, s. 149), а према њему и Владимир Ђоровић мисле, да је Св. Сава дао иницијативу да се Крмчија спреми и да је он организовао рад за компилацију Крмчије (Номоканона са Прокхроном) с тумачењима Аристиновим и Зонарним, које је он увео у српску цркву¹⁶⁵. Павле Поповић је, у приказу Списа Св. Саве, које је издао Владимир Ђоровић, сумирао цео про-

¹⁵⁷ Vatroslav Jagić: „Opisi i izvodi iz nekoliko južno-slovenskih rukopisa: Плаваčka Krmčija 1262“ (Starine jug. akad. znan. i umjetnosti, knj. VI, 1874, st. 70).

¹⁵⁸ Стојан Новаковић: Законик Стефана Душана..., Београд 1898, ст. XI, XII.

¹⁵⁹ На истом месту.

¹⁶⁰ Стојан Новаковић: Законски споменици српских држава средњега века, Београд 1912, ст. VI.

¹⁶¹ Никодим Милаш: О канонским зборничима православне цркве, Нови Сад 1886, ст. 143.

¹⁶² Владимир Ђоровић: Списи Св. Саве, Београд 1928, ст. XLVIII.

¹⁶³ Никодим Милаш: На истом месту.

¹⁶⁴ Летопис Матице српске, књ. 206, 1901, ст. 95-96.

¹⁶⁵ Владимир Ђоровић: Списи Св. Саве, ст. XLIX.

блем овако: „Јасно је по свему да је Савин удео у Крмчији велики, ако се и сумња да је Сава сам преводио, једногласно се признаје да је иницијатива његова и целокупно старање о њој“¹⁶⁶.

Исприпна истраживања о питању ауторства Крмчије довела су Сергија Троицког до закључка, да је Свети Сава не само кодификатор него и преводилац Крмчије. У својој студији Ко је превео Крмчију са тумачењима?, Троицки је сва досадашња мишљења о томе подвргнуо критики и дошао до закључка, да израз „преписа“, који употребљава Доментијан када говори о спремању Крмчије, значи „преведе“. Троицки мисли, да се „како у споменицима старе руске књижевности, којом су се могли користити српски писци, тако и у споменицима старе српске књижевности реч „преписа“ обично се употребљавала баш за означавање превода са грчког језика“¹⁶⁷.

За поткрепу своје тезе Троицки наводи и то, да су научници, „који су проучавали текст Крмчије, дошли до сагласног закључка, да је Крмчија преведена од једног лица и да то лице у почетку није добро знало грчки језик и зато је чинило дosta грешака у превођењу, но постепено је савладало тај језик и поправило квалитет превода... Сперански је још нешто приметио. Преводилац Крмчије се у почетку рада налазио под великом утицајем руске лексикографије, но, постепено, ослободивши се тога утицаја, писао је правилним српско-словенским језиком“¹⁶⁸.

У расправи Црквено-политичка идеологија светосавске Крмчије и Властарове Синтагме Троицки наводи, да је Св. Сава, при састављању Крмчије, „чинио строги избор између византијских извора. Као строг православац и добар канониста, он је одбацио све изворе, у којима је био „остатак јелинске злобе“ у облику теорије цезаро-папизма, јер ова теорија није одговарала ни догматском ни канонском учењу о епископату, као носиоцу црквене власти, ни политичким приликама Србије, где царска власт у то време још није постојала. Није он прихватио ни теорију источног папизма, која такође није одговарала ни догматском учењу о сабору као вищем органу црквене власти, ни канонском учењу о равноправности поглавара аутокефалних цркава, ни, напослетку, положају саме српске цркве, која је имала основни услов аутокефалије — самостални избор својих епископа, услед чега би

¹⁶⁶ Прилоги за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. XII, 1932, ст. 101.

¹⁶⁷ У Гласу САН, СХС, одељење друштвених наука 96, 1949, ст. 137.

¹⁶⁸ На истом месту, ст. 141.

мешање цариградског патријарха у њене послове било антиканонско¹⁶⁹.

Свети Сава је, и овде, пошао својим путем и успео да у самом почетку измири начелу цркве са начелом државе и уклони разлоге за сукобе између њих. Свети Сава је, вели Василије Марковић, „оснивач оних интимних односа између православне цркве и Немањићке државе, који су се одржали све до краја националне самосталности, па су продужени и после овога у односу цркве националним идеалима и у идентификовању српства са православљем, које почине тако још са Савом“¹⁷⁰.

Када је завршио све потребне припреме Св. Сава је из Солун кренуо за Србију, где је, још на самој граници, био свечано дочекан од посебног изасланства, које му је био послао брат Стеван, који је лежао болестан у постели. Св. Сава је отишao одмах у манастир Студеницу, где се поклонио мочтима свога оца и где се одморио од тешких напора које је имао у протеклим месецима. Ту је он, свакако, извршио и последње припреме за извођење црквене организације.

Пошто је још од раније манастир Жича био предвиђен за седиште архиепископије, Св. Сава је из манастира Студенице отишао тамо. Ни Доментијан ни Теодосије не казују ништа о томе, да ли се Св. Сава саветовао са братом Стеваном како да се изведе организација цркве, што више није било чисто црквена него и државна ствар. Теодосије вели само то, да је Св. Сава да иницијативу за сазивање државног сабора на коме је Стеван крунисан краљевском круном, али се из његовог казивања не види, да ли су избор и постављање нових епископа били извршени без или са учешћем сабора. Теодосије вели, да је Стеван, на иницијативу Св. Саве, послао „заповест свим властима државе његове, које сазиваху ипате и војводе, тисућнике и сатнике, и мале и велике“. Св. Сава је, опет по Теодосију, сазвао „своје епископе игумане и све црквене служиоце, и сви се сабраше у великој цркви у Жичи, у архиепископији“¹⁷¹.

Доментијан не помиње сабор, него само вели, да Св. Сава у Жичи „изабра ту од својих ученика богоразумне и богообожављиве и часне мужеве који могу управљати по божанственом закону и по предају светих апостола, и чувати указања светих богоносних отаца. И осетивши их сатвори их епископима, и расписавши (предавши) крајеве отачества својега, и

¹⁶⁹ У Гласу САН, ССХII; одељење друштвених наука, нова серија, књ. 2. 1953, ст.

¹⁷⁰ 175.

Василије Марковић: *Православно монаштво и манастири...* ст. 71.

¹⁷¹ Теодосије: *Жivot Св. Саве*, ст. 191; ср. Никола Радојчић: *Српски државни сабори у средњем веку*, ст. 74-75.

посла свакога од њих у своју енорију по достојанству како кога знајаше, научивши их богоподобно и предавши им свакоме законске књиге¹⁷². Теодосије је и овде краћи и вели, да Св. Сава „од ученика својих које знајаше као достојне и подобне, освећиваше за епископе, и постављаше свакога на сваку страну, називајући их апостолски учитељима, учини све, колико требаше, с божанском влашћу освећења“¹⁷³. И Теодосије казује, да је сваки нови епископ добио по једну законску књигу од Св. Саве уз поуку како треба да руководи својом паством¹⁷⁴.

И Доментијан и Теодосије оставили су нас без одговора на цео низ важних и интересантних питања, која сама од себе искрсавају у вези извођења нове црквене организације. Није, код њих, наведен чак ни број епископија, које је Св. Сава основао.

Бутање биографа Св. Саве о томе, с једне, и сасвим оскудни подаци о оснивању нових епархија, с друге стране, омогућили су нагађања о томе колики је био број епископија, које је основао Св. Сава. Побркани подаци у нашим летописима омогућили су још Јовану Рајићу, да тврди, да је Св. Сава поставио дванаест епископа „по свима градовима“ што, разуме се, није тачно¹⁷⁵. Седишта епископа су одређена по манастирима из неколико разлога¹⁷⁶.

Јовану Рајићу није било познато ни оних неколико реченица из *Повеље о оснивању српских епископија*, коју су, као се држи, издали заједно Св. Сава и Стеван Првовенчани. Овај се одломак сачувао у рукопису *Синтагме* Матије Властара, коју је 1453. године преписао ђакон Дамјан у Копоринском манастиру. Владимира Ђоровић сматра овај одломак аутентичним иако се у њему, међу епископијама, не наводи *призренска*¹⁷⁷.

При одређивању броја епископија, које је основао Св. Сава 1219. године, треба ипак поћи од овога скромног документа. У њему се наводе следеће епископије: Зетска, Рашка, Хвостанска, Хумска, Топличка, Будимљанска, Дабарска, Моравичка. Дакле, свега осам... Овај број је, у почетку, узимао и Иларион Руварац (*Годишњица Николе Чупића*, II., 1878, ст. 247—8, 252). Девет година касније (Летопис матице српске, књ. 150, 1887, ст. 63—72) Руварац се предомислио и тврдио, да је Св. Сава основао само седам епископија. Кон-

¹⁷² Доментијан: *Жivotи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 126.

¹⁷³ Теодосије: *Жivot Св. Саве*, ст. 190.

¹⁷⁴ На истом месту, ст. 191.

¹⁷⁵ Јован Рајић: *Немањићи*, Панчево (?), ст. 40. То је превод на наш модерни језик из дела Рајићеве *Историје*.

¹⁷⁶ Ср. Др. Лаза Костић, *Из српског верског живота*, Минхен 1961., ст. 182-192.

¹⁷⁷ Владимира Ђоровић: *Списи Св. Саве ...*, ст. XXXV.

стантин Јиречек вели, да је када је основана архиепископија, „отворено још осам епископија“¹⁷⁸. Никифор Дучић, сасвим правилно, наводи и жичку епархију и вели да је Св. Сава основао осам нових епархија поред две које су већ постојале (Рашка и Призренска)¹⁷⁹. Ђорђе Сп. Радојичић наводи седам нових епархија¹⁸⁰, док је Радослав Грујић истицао, да је Св. Сава поделио државу на девет владиганстава. „Све ове епископије биле су исправа у манастирима, јер је градова онда било мало, а доцније су неки манастири добили нарочиту по-властигу, да у њима не смеју бити епископске столице“¹⁸¹.

Грујић је, овде, испустио Жичку епархију, о чијем је епархиском властелинству касније опширно писао¹⁸². Андра Гавriloviћ помиње Жичку епархију и вели, да је она „под непосредном управом својом имала све остале, оближње, жупе“¹⁸³.

Интересантно је напоменути, да је Станоје Станојевић, и у својој *Историји српског народа* (Београд 1926, ст. 124—125) и у својој монографији *Свети Сава* (Београд 1935, ст. 48—60), обишао да говори о броју епископија, које је основао Свети Сава 1219. године. Тако је Станојевић поступио и у својој студији *Свети Сава и независност српске цркве* (Глас СКА CLXI, други разред 83, 1934, ст. 199—251). Он, само, вели, да је Св. Сава „поставио и посветио епископе у новим епархијама (ст. 239) . . . и да је „посветио неколико епископа, а у Призрену је сменио епископа кога је затекао, и поставил је за епископа другу личност“ (ст. 250). За призренскога епископа, који је био Грк, Станојевић вели, да се није хтео покорити Св. Сави. „Сави није остало ништа друго да учини, него да непокорног и упорног епископа примора да поднесе оставку на свој положај, а да на његово место постави сигурног и себи оданог човека“¹⁸⁴. Ово је, по Станојевићу, био непосредни повод за протест Димитрија Хоматијана на који се Св. Сава није освртала.

И Владимира Ђоровића је занимао случај овога призренског епископа и факт да се, у поменутој Повељи, међу новим епархијама не наводи призренска. „Како се, вели Ђоровић, спомиње епископија рашка, која је постојала и пре Св. Саве и пре оснивања архиепископије, природно би било, да се помиње и призренска. Наћи прави разлог као одговор зашто

¹⁷⁸ К. Јиречек — Ј. Радонић: *Историја Срба*, II, Београд 1952, ст. 64.

¹⁷⁹ Никифор Дучић: *Историја срп. прв. цркве*, ст. 90—91.

¹⁸⁰ Ђорђе Сп. Радојичић: „Будимљанска епископија“ (Богословље, год. I, 1926, ст. 265).

¹⁸¹ Рад. Грујић: *Православна српска црква*, ст. 19.

¹⁸² Рад. Грујић: „Епархијска властелинства у средњевековној Србији“ (Богословље, год. VII, 1932, ст. 98).

¹⁸³ Андра Гавriloviћ: *Историја српске цркве*, ст. 55.

¹⁸⁴ Станоје Станојевић: *Свети Сава...*, ст. 52.

то није учињено није лако. Ја сам долазио на ову мисао: сигурно је, да је овај „христовуљ“ Стевана Првовенчанога и Св. Саве објављен приликом оснивања архиепископије. Можда су се у том акту налазили потписи нових епископа, као и у Светостефанском христовуљу, без призренског, а призренски као Грк и присталица охридске архиепископије можда је одрекао учешће, па стога био свргнут, или, можда, није ни позван. Другог одговора не бих могао наћи, нити су га досад нашли други“¹⁸⁵.

Навођење, које се темељи на казивању наших летописа, да је Св. Сава основао дванаест епископија произвољно је¹⁸⁶. Свети Сава је основао осам нових епископија (Зетску, Хумску, Дабарску, Моравичку, Топличку, Будимљанску, Жичку и Хвостанску), а Рашку и Призренску је оставио иако је опсег њихове територије морао бити промењен. Александар Соловјев је тачно истакао да је организацијом српске право-славне цркве, коју је извршио Св. Сава, Охридска архиепископија „изгубила неколико епархија (рашку, призренску, липљанску, нишку, и др.)“¹⁸⁷.

Седиште нових епархија било је, као што је већ истакнуто, у манастирима: као и Св. Сава у Жичи, и остали су епископи живели у манастирима на челу манастирског братства. Манастири су били економски обезбеђени. Колико се до сада зна седиште новооснованих епархија била су: седиште зетске епархије у манастиру Св. Архангела Михаила на Превлаци код Котора, хумске у манастиру Св. Богородице на Стону, дабарске у манастиру Св. Николе на Лиму, моравичке у манастиру Св. Ахилија у области Моравице, будимљанске у манастиру Св. Георгија, топличке у манастиру Св. Николе, хвостанске у манастиру Св. Богородице, жичке у манастиру Жичи. Седиште рашке епархије остало је и даље у манастиру Св. апостола Петра и Павла. За Призренску не знамо¹⁸⁸. Жичка епархија је била потчињена непосредно Св. Сави и звана је *архиепископијом* или још и „великом црквом“. После напада Бугара и Кумана 1253. године пренето је седиште Српске архиепископије из Жиче у Пећ, у манастир Вазнесења Господњег¹⁸⁹.

¹⁸⁵ Владимира Ђоровић: *Слици Св. Саве...*, ст. XXXVI.

¹⁸⁶ Љубомир Стојановић: „Неколико српских летописа“ (Старине југ. акад. знан. и умјетн., књ. XIII, 1881, ст. 177, 182. Ср. Серафим Ристић: *Дечански споменици*, Београд 1864, ст. 3—4).

¹⁸⁷ Александар Соловјев: „Срби и византиско право у Скопљу почетком XIII века“ (Гласник скопског научног друштва, књ. XV—XVI, друштвене науке 9—10, 1936, ст. 29).

¹⁸⁸ Љубомир Стојановић: „Неколико српских летописа...“, ст. 177, 182. Ср. Серафим Ристић: *Дечански споменици*, ст. 3—4.

¹⁸⁹ Рад. Грујић: „Жичко-пећска архиепископија“ (*Народна енциклопедија СХС*, књ. I, ст. 750).

Иван Јастребов је тврдио, да је седиште зетског епископа било у неком манастиру код Златице недалеко од Дукље, а седиште Хумске епископије на Залому у садашњем невесињском срезу. Нићифор Дучић је 1878. године, с правом, оспорио ово тврђење Јастребова¹⁹⁰. За тврђење Јастребова нема, заиста, никаквих убедљивих доказа... Интересантно је поменути и то, да је Андра Гавrilović околност, да се ни код Доменијана не наводи број епископија, које је основао Св. Сава, схватио тако, „да Сава није одмах установио сва места епископска у један пут већ поступно, када му се за то давала прилика у указаној потреби или у наласку за то потребне личности“¹⁹¹.

Како било остаје чињеница, да је Св. Сава спроводио организацију нове архиепископије по једном добро промишљеном плану. Истурање седишта пет епископија на гранични појас тадашње српске државе показује да се Св. Сава, поред чисто верских, руководио и националним разлозима: те истурене епархије нису биле само одбранбене базе, него и мисионарска упоришта усмерена и према богомилима у Босни и према римокатолицима и у Приморју и према тадашњој маџарској држави. Станоје Станојевић је указао на то, да је Св. Сава изводио нову организацију цркве у Србији према географским целинама, али да је „особиту пажњу обратио на крајеве, који су у ма коме погледу били заостали, и на крајеве, који су били изложени утицају католичке пропаганде“¹⁹².

И Владимир Ђоровић, исто тако, подвлачи, да је Св. Сава изводио црквену организацију „са нарочитим планом“¹⁹³. Тада је план он видео у борбено-пропагандној мисији нових епархија. „Кад погледамо списак његових (Св. Саве) епископија видимо јасно, да су оне имале и борбено-пропагандистичку мисију и да је он био одлучно крупну ствар: јединствену веру у јединственој држави, искључујући унапред сваку нову могућност онаквих верских сукоба, какви беху између Вукана и Стевана“¹⁹⁴.

Политичко-националну мисију самосталне српске цркве подвлачо је и Никола Радојчић у своме чланку *Државно и друштвено уређење Србије у доба Немањића*¹⁹⁵. Он вели: „Само религиозно-етичка установа српска црква, истина, није била. Политички смисао и политичке акције испуњава-

¹⁹⁰ Нићифор Дучић: „Реферат Одбору за друштвене и историске науке Српског ученог друштва“ (Гласник српског ученог друштва, књ. XLVII, 1873, ст. 427—448).

¹⁹¹ Андра Гавrilović: *Свети Сава*, ст. 139.

¹⁹² Станоје Станојевић: *Свети Сава*, ст. 50.

¹⁹³ Владимир Ђоровић: „Свети Сава“ (Народна енциклопедија СХС, књ. IV, ст. 5).

¹⁹⁴ Владимир Ђоровић: *Покрети и дела*, ст. 18.

¹⁹⁵ Летопис матице српске, књ. 341, 1934, ст. 1—12.

ле су је од почетка црквене самосталности па све до пред први конац, када је дух краткотрајне сепаратистичке надувености прешао са династа и на црквене поглавице. Иначе дух српске цркве није ишао за самосталним политичким сврхама, као на Западу, него се црква предавала државним сврхама, док је у држави гледала и етичку установу... Народност и црква никде се нису у толикој присности међусобно пројели код Срба“¹⁹⁶.

Државотворно-национални рад Св. Саве оценио је правилно и Иван Кукуљевић-Сакчински када је рекао, да је Св. Сава увео верско јединство у народ, „којега до тада не бијаше“ и да је црквену управу у земљи doveо „у такав ред, о којему у Србији никто прије ни снивао није“¹⁹⁷. Као што су то урадили и Станоје Станојевић и Нићифор Дучић и Кукуљевић је истакао један важан момент у раду Св. Саве: и поред све своје дубоке и искрене оданости православљу Св. Сава није превиђао односе у земљи и није заоштравао односе између православних и римокатолика, који су били део једног истога народа и поданици једне исте државе. „Али“, вели Кукуљевић, „ни сâм Сава, премда по одгојењу и одношају својих скроз и скроз надахнут назори светогорских калуђера грчко-источних, не могаше уз сву добру вољу отети се још сасвим упливу западному и столице римске“¹⁹⁸.

Одлучно спроводећи организацију своје цркве Св. Сава није крњио организацију римокатоличке цркве у држави свога брата нити је ометао њезин рад. „Ово“, вели Станојевић, „показује можда и Савину толеранцију, али свакако много више његово мудро рачунање са реалним стањем ствари, са реалним могућностима рада и делатности у извесним правцима, и његово тачно одмерање где, у коме погледу и колико се може у раду и акцији рачунати на успех. У авантуре и акције, где није било изгледа на успех, Сава се није упуштао“¹⁹⁹. Овакво држање Св. Саве Кукуљевић објашњава тиме што у то време „улив римске цркве знатан бијаше... не само на двору српског краља, него и код бољара и код народа, а нарочито уз море Јадранско“²⁰⁰.

Овакво унутрашње-верско стање у Србији било је, по мишљењу Нићифора Дучића, главни разлог да су и Стеван Првовенчани и Свети Сава одржавали добре односе са Ри-

¹⁹⁶ На истом месту, ст. 11.

¹⁹⁷ Ivan Kukuljević-Sakcinski: „Pravovjenčani vlastodinci Bugara, Hrvata i Srba i njihove krunе“ (Rad jug. akad. znan. i унитељности, knj. LIX, 1881, st. 133—134).

¹⁹⁸ На истом месту, ст. 146.

¹⁹⁹ Станоје Станојевић: *Свети Сава*, ст. 50, сп. *Борба за самосталност католичке цркве у Немањићкој држави*, ст. 93—94.

²⁰⁰ Ivan Kukuljević-Sakcinski: Na istom mestu, st. 149.

мом и да су тамо послали епископа Методија. У чињеници, да папа Хонорије није „послао свога легата да крунише Стевана, као што бјеше обичај, или папско право у таквим приликама“, Дучић види респект папин према Св. Сави и „доказ да српска автокефална црква није била подвргнута под папску црквену власт“²⁰¹. Одашиљање епископа Методија папи у Рим није, вели Кукулевић, пријало Св. Сави „премда је као веома разборит муж из политичких разлога своме прво-венчаном брату у дипломатских пословима просте руке остављао“²⁰².

Када је ступио на чело српске православне цркве Св. Сава се нашао пред низом крупних националних проблема. Стојан Новаковић је указао на то, да је римокатоличка црква, сузбијајући словенско писмо и словенски језик код Хрвате то исто желела да учини, преко римокатоличких кругова у Зети, и на српском простору. То је могао и бити један од разлога Немањиног радикалног заокрета према Византији, која је мање однарођавала од Рима²⁰³. „Сава је“, вели Кукулевић, „познавајући добро хијерархију грчку и римску, јер се донекле господству обојих клањао, волио је за свој народ одабрати прву, јер је увидио, да под њезиним крилом и заштитом свештенство и народ самосталније кретати и развијати се може, него би под врховном управом цркве римске, која у оно доба мртвом централизацијом, мијешајући се свуда и свагде насиљно и у строго свјетске послове, те убијајући народни језик у цркви, школи и управи, стављаше запреку сваком народном напретку, особито мањих и слабијих народа и држава“²⁰⁴.

Високе моралне и духовне особине Св. Саве, делотворног представника најбољег типа православног монаха, учиниле су да га народ, још док је био жив, сматра светитељем, а конструктивна национална делатност његова и љубав за сва југословенска племена на Балкану, учинили су га блиским и нашим римокатолицима и Бугарима. Св. Сава је био, заиста, „круна, дика, поштење и слава словинскога пука и народа“, како је певао Андрија Качић-Миошић²⁰⁵. Св. Сава, међутим,

²⁰¹ Никифор Дучић: *Историја српске православне цркве*, ст. 97—98.

²⁰² Ivan Kukuljević-Sakcinski: *Na istom mestu*, st. 151.

²⁰³ Ср. Стојан Новаковић: *Prvi osnovni slovenske književnosti među balkanskim Slovencima. Legende o Vladimиру i Kosaru*. Београд 1893, ст. 217.

²⁰⁴ Ivan Kukuljević-Sakcinski: *Na navedenom mestu*, st. 156—157.

²⁰⁵ Andrija Kacić-Miošić: *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, 1882, 27. U svojoj studiji O životu sv. Save od Ivana Tomka Mrnavića Nikola Radojičić je критички приказао razvoj rimokatoličke istoriografije o Svetom Savi od Mavra Orbinića do Roka Rogožića (Svetosavski zbornik, knj. I, Rasprave, Beograd 1936, ст. 319—328). Latinski tekst Života Sv. Save, епископа сина Simeona Stefana kralja Raškoga objavio je Veselin Čajkanović sa uporednim srpskim prevodom i критичким коментаром (Zbornik Sv. Save, knj. II: Izvori. Beograd 1939, ст. 118—145).

није био оно чиме га приказује Роко Рогошић: учитељ своје браће у католицизму²⁰⁶.

Шаљући новопосвећене епископе на њихове епархије, где су и они као и Св. Сава морали почети све изнова, Св. Сава им је дао по једну „законску“ књигу, да би им она служила као руководство у црквено-правном и у пастирском раду. Јован Рајић помиње и „остала његова (Св. Саве) устројства и уредбе црквене и како је и које јеретике примао а које прогнао“ и додаје, да се о свему томе може опширно прочитати у рукописном Цароставнику²⁰⁷. Иларион Руварац је још 1873. године рекао, да ти цароставници „немају данас оне важности за српског повесничара, коју су у прошлом веку имали за архимандрита Рајића“²⁰⁸.

Опште је мишљење да се под овим „законским књигама“ разуме *Крмчија*. „Из ових се ријечи јасно разбира“, писао је Ватрослав Јагић, „да је Св. Сава сматрао дужношћу и по потребом свакога ново посвећенога епископа, особито ако је први пут полазио на своју столицу, да понесе са собом Номоканон илити *Крмчију*, исписану из онога текста, што се чувао у Жичи, столици архиепископије“²⁰⁹.

Није искључено, као што се домишиљао и Јован Радонић, да је Св. Сава новопосвећеним епископима дао „можда још неке потребне црквене књиге“²¹⁰. На ово би указивала и Ђорђовићева примедба да је, очито, „постојала традиција, да епископи за своју дужност морају бити, поред другога, снабдевени и тим Номоканоном, за који је био меродаван жички, архиепископски изворник“²¹¹.

Овде се, највероватније, ради о богослужбеним књигама, које су потребне епископима за вршење богослужења, за рукополагање свештеника и ћакона, за вршење монашког потстрига и производење нижеих црквених чинова. Највећи део тих књига, ако не и све, могле су бити преведене пре Св. Саве, па их је, у то време, могло бити и по српским манастирима.

Основна законска књига наше цркве била је *Крмчија* или *Номоканон*, онај исти, који је Св. Сава донео собом долазећи из Никеје преко Солуна у Србију после свога посвећења за архиепископа. Овај је оригинал чуван у Жичи и са њега

²⁰⁶ Roko Rogošić: „Prvi srpski arhiepiskop Sava i Petra stolica“ (Nova revija, VIII, 1929, st. 389).

²⁰⁷ Јован Рајић, *Немањићи...*, ст. 40.

²⁰⁸ Иларион Руварац: „О Цароставнику или цароставним књигама, с погледом на важност њихову за српску повјесницу“ (Зборник Илариона Руварца I, Београд 1934, ст. 59).

²⁰⁹ Vatroslav Jagić: „Opisi i izvodi iz nekoliko južno-slovenskih rukopisa“ (Starine jug. akad. znan. i umjetn., knj. VI, 1874, st. 64).

²¹⁰ Jovan Radonić: „Sveti Sava“ (Слике из историје књижевности, ст. 48).

²¹¹ Владимира Ђорђовић: *Списи Св. Саве*, ст. XLVI.

су вршени нови преписи. Године 1305. рашки епископ Григорије преписао је *Крмчију* из „архиепископских књиг“ и, вели, да је све исправио према њима тако „да нема никакве погрешке“²¹².

6. СВЕТИ САВА НА ЧЕЛУ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

Пошто се не може утврдити колико је времена Св. Сава употребио за извођење организације Српске православне цркве, не може се, сасвим тачно, одредити ни колико је времена Св. Сава провео на челу Српске православне цркве. Пошто се узима да је протест охридског архиепископа Димитрија Хоматијана, упућен у мају 1220. године, био непосредно изазван уклањањем призренског епископа, који је био Грк, са његове катедре, значило би да је тада, углавном, било завршено оснивање епархија и постављање нових епископа.

Да је Свети Сава морао имати, у почетку свога архијатирског рада, не само спољних него и унутрашњих тешкоћа може се узети као сигурно. Спољне тешкоће долазиле су од охридског архијепископа Димитрија Хоматијана, који је био решен да брани своје интересе, који су оснивањем Српске самосталне цркве били осетно погодјени. Јут и окол, он у своме протесту, упућеном Св. Сави, назива истога само *монахом* иако је морао знати да је Св. Сава био, сасвим редовним путем, посвећен за *архимандрита* и да његовом посвећењу за епископа није ништа стајало на путу.

Пребадујући Св. Сави што је, пре него што је претходно био епархијски епископ, био произведен за архијепископа, Хоматијан је испустио из вида, да је у православној цркви било и пре Св. Саве, таквих случајева (патр. Фотија). Лична подобност Св. Саве, да буде посвећен за епископа била је поznата и самом Хоматијану. Једно место у његовом протесту Св. Сави показује, да ни сам Хоматијан не би одбио да хиротонише за епископа Св. Саву, да му се овај обратио молбом за то. „Ако је пак приличило“, вели Хоматијан, „дати место твојој жељи, требало је, драги, *не ка неком другом*“, него ка *поглавару бугарске епархије*, као аутокефалном, и ка његовим епархијским јерарсима да *прибегнеш* и да *затражиш* достојанство, те би га свакако добио у духу пристојног *попуштања* по одобрењу канонском“²¹³.

²¹² Љубомир Стојановић: *Стари српски записи и написи*, књ. I: ст. 17—18, број 38.

²¹³ Георгије Острогорски: „Писмо Димитрија Хоматијана Св. Сави“ (Светосавски зборник, књ. II. Извори, ст. 105).

Не указује ли ово на то, да је и сам Хоматијан био свестан промена, које су биле извршене на Балкану, и чињенице да неће он, странац, и истакнут политички експонент једног владара који није могао са симпатијама гледати ширење српске државе, моћи одржати власт над територијом, која је већ била постала самостална држава? Димитрије Хоматијан је, то се јасно осећа, био уверен што је заобиђен и тиме и *материјално* оштећен, јер се није преговарало са њим. Он то, донекле, признаје у своме одговору патријарху Герману II, који није рукоположио Св. Саву, али који је био дошао у сукоб са Хоматијаном због тога што је овај крунисао епирског деспота Теодора за византијског цара. Хоматијан вели, у своме одговору патријарху Герману, да је „на нашу штету рукоположен архијепископ Србије“²¹⁴. . . . Димитрије Хоматијан је, вели Г. Острогорски, овако резоновао: „. . . Ако је Савино рукоположење од стране никејског патријарха било канонично и исправно, онда је, тако аргументира Хоматијан, исправан и његов поступак; а ако патријархов чин није био исправан, њему се чак ни у том случају ништа не може замерити, пошто се он само угледа на пример васељенског патријарха, који је, постављен на углед свима“²¹⁵.

Александар Соловјев је тачно уочио, да су оснивањем Српске самосталне цркве били погођени интереси охридске архијепископије, „јер је она изгубила неколико епархија (расију, призренску, липљанску, нишику)“²¹⁶. Хоматијан се, међутим, није ни сам увек држао закона. „Године 1223 крунисао је он у Солуну епирског деспота Теодора Комнина за цара; прекршивши тиме и права никејских царева и право патријархово да крунише цара. Види се да је амбициозни Хоматијан хтео да његова архијепископија игра улогу једне балканске патријаршије“²¹⁷. „Хоматијан је протестовао и против признања поглавара бугарске цркве у Загори, јер је држао да и Трново припада његовој епархији“²¹⁸.

Изгледа да су унутрашње тешкоће Св. Саве порасле после смрти Стевана Првовенчанога (у септембру 1228), кога је наследио његов син Радослава. Син Гркиње Јевдокије, ожењен и сам кћерком епирског деспота Теодора, Радослав је, по свему изгледа, био сувише гркофилски расположен, што, с обзиром на Димитрија Хоматијана, није могло бити пријатно Св. Сави... Није ни лако ни једноставно одгонетнути за-

²¹⁴ На истом месту, ст. 113.

²¹⁵ На истом месту, ст. 93.

²¹⁶ Ал. Соловјев: „Срби и византиско право у Скопљу почетком XIII века“ (Гласник скопског научног друштва, књ. XV—XVI, одељење друштвених наука 9—10, 1936, ст. 29).

²¹⁷ На истом месту, ст. 29.

²¹⁸ Г. Острогорски: „Писмо Д. Хоматијана Св. Сави...“, ст. 93.

што Теодосије истиче, да *Стеван Првовенчани*, пред своју смрт, „ни краљевство не беше оставио никоме од својих синова, говорећи: „Краљевство није моје, него Божје и онога, који се трудио о њему, светога владике и брата мојега. И, као што га пређе даде мени молитвама и благословом и сада, Богом учен, тако ће дâ га да коме хоће²¹⁹.“

Можда је Теодосије хтео да овим истакне, да је Свети Сава, без икакве принуде споља, крунисао Радослава за краља. Доментијан казује, да је Првовенчани одредио Радослава за свога наследника, а Св. Сава га крунисао — „да се зове са престолник отачства свога, и да се зове венчани краљ Радослав“²²⁰. Доментијан вели, да је Св. Сава оженио Радослава ћерком Теодора Анђела и тако „са обе стране (двојструко) утврдивши своје отачство, насади сваку добру веру у њему“²²¹.

Код нас је изношено мишљење, да односи између Св. Саве и краља Радослава нису били добри и да је Радослав, више него што би смео, нагињао Хоматијану. Трагична судбина Радославова дојмила се била Св. Саве. Када је, бачен са престола и изигран од жене, због које, како вели Теодосије, „пострада умом“²²², дошао у Србију, Св. Сава га је примио очински и закалуђерио га: од разочараног краља Радослава постao је *монах Јован* о коме се, касније, губи траг.

Св. Сава је провео пет година свога архиепископовања под владом свога синовца Радослава (1228-1234). Ако се верује биографима Св. Саве односи између њега и краља Радослава били су добри. Из њихових казивања се не може извести оно што се код нас тако често тврдило: да је држање краља Радослава према самосталној српској цркви било такво да је он био скоро готов да је потчини охридском архиепископу. Станоје Станојевић вели: „Када је у Србији дошао на престо Теодоров зет Радослав, добио је Теодор пресудан утицај у Србији, па је почeo радити на томе, да српску цркву поново потчини охридској архиепископији. Краљ Радослав је, изгледа, био вољан, да и у овоме питању попусти своме мојном тасту, и да нову српску архиепископију подложи цркви у Теодоровој држави, али се тој Радослављевој намери без сумње противио и одупро Сава, који није могао допустити, да тако пропадну резултати његовог дугогодишњег труда и успеси његовог мучног и напорног рада“²²³.

Годину дана раније Станојевић је, ослањајући се на пре-

²¹⁹ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 207.

²²⁰ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 149.

²²¹ На истом месту, ст. 149.

²²² Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 219.

²²³ Станоје Станојевић: *Свети Сава*, ст. 62.

писку између краља Радослава и Димитрија Хоматијана, тврдио да се „по тој преписци краља Радослава са Хоматијаном јасно и сигурно види, да је Радослав, свакако под притиском свога таста, био вољан, да српску цркву потчини охридској архиепископији, ако није то доиста и учинио“²²⁴. И Јован Радонић истиче, да је краљ Радослав у „љубави према Грцима отишао чак тако далеко да не само да је подлегао утицају цара епирског Теодора него и охридског архиепископа Хоматијана... па је допуштао да се архиепископ охридски меша чак и у унутрашња питања српске цркве. Сава је био незадовољан“²²⁵.

И Владимир Ђоровић, углавном, подвлачи гркофилство Радославово и вели, да се Радослав „осећао као Полугрк и више се дично мајчиним него очевим пореклом. И на српским повељама се потписивао Стефан Дука, а не Немањић... Под утицајем своје тазбине он је обновио и везе са охридским архиепископом Димитријем Хоматијаном, противником свога стрица Саве и тражио од њега обавештења у извесним верским питањима. То је све дало повода великому незадовољству у Србији. Сава се сам склонио једно време из земље и отпутовао у света места“²²⁶. К. Јиречек и Ј. Радонић додају: „Изгледа, да је и српску цркву поново потчинио архиепископији охридској. Како се интересовао за литургиска и канонична питања, није се обраћао за свети цариградском патријарху у Никеји, као што би се могло очекивати, него архиепископу Димитрију Хоматијану, који је на сва литања младога краља одговарао опширно. Архиепископ Сава није био задовољан оваквим обртом. Он предузе пут у Свету земљу, искористивши поновно освајање Јерусалима који је био заузео цар Фердинанд II (у фебруару 1224)“²²⁷. На овај момент је, чини се, мислио и Јован Хаци-Васиљевић када је истицао, да је Димитрије Хоматијан, када су му политичке прилике допустиле, „још једном покушао да под своју власт поврати српску цркву, али ни онда није успео“²²⁸.

Сва ова тврђења о нелојалном држању краља Радослава према Св. Сави заснивају се на вези, коју је овај краљ имао са Димитријом Хоматијаном и на *Одговорима*, које му је овај послао на низ литургичких питања, а чији је текст објавио и

²²⁴ Станоје Станојевић: „Свети Сава и независност српске цркве“ (Глас САН, CLXI, други раз. 83, 1934, ст. 242).

²²⁵ Јован Радонић: „Свети Сава“ (Слике из историје, ст. 52).

²²⁶ Владимир Ђоровић: *Историја Југославије*, ст. 112.

²²⁷ К. Јиречек — Ј. Радонић: *Историја Срба*, књ. I, ст. 172.

²²⁸ Јован Хаци-Васиљевић: „Димитрије Хоматијан, архиепископ охридски, о Св. Сави и независности српске православне цркве“ (Братство Св. Саве, књ. XXVIII 1934, ст. 84).

прокоментарисао Филарет Границ²²⁹. Биографи Св. Саве не казују ништа о овоме: да је краљ Радослав, стварно, овако нешто покушавао, тешко је веровати да се на то не би осврнули биографи Св. Саве. Да је таква опасност претила Српској цркви тешко је веровати, да би се Св. Сава пасивно држао према томе. По свему, што се зна о њему, није Св. Сава био човек који би дозволио да се развије и оснажи једна таква опасност.

Треба истаћи и то, да се ни из текста ових Одговора, ни из коментара, који је Филарет Границ дао на њих, не може поткрепити оно што наши историчари тврде о државу краља Радослава. Није, чак, ни сасвим сигурно, да је краљ Радослав уопште упућивао ова питања. После темељите анализе ових питања и одговора на њих Границ је дошао до закључка, да се „тешко може претпоставити да су (ова питања) могла бити предмет специјалног интересовања српског владаоца“²³⁰.

Указујући на то да „ова коресподенција може бити и чисто фiktivne природе“, Границ допушта могућност, да је овај спис „потекао из ревиндикационе политике охридске архиепископије, која је овом коресподенцијом желаја да документарно прикаже и докаже да је тим актом био формално успостављен једнострano нарушени канонички однос између охридске архиепископије и области српске државе, које су пре оснивања српске православне цркве биле у црквеном сastavu охридске архиепископије“²³¹.

Да је краљ Радослав био непријатељ младе Српске цркве тешко би се, и поред све ширине његовог срца и душе, могло схватити велико залагање Св. Саве да дође до измирења између Радослава и Владислава. Док Доментијан вели, да Господ „попусти млађем брату (Владиславу)... и лиши земље старијега брата (Радослава)“²³², Теодосије истиче посредовање Св. Саве међу њима и његово настојање да се измире. „И настаде“, вели Теодосије, „међу браћом мржња и гоњење због горке славе краљевства, и Свети их мольаше и запречијаше да се смире, па, не могавши никако умирити, рече: 'Ако је оно што радите од Бога, нека буде волја Божија“²³³. Теодосије, за кога је речено да је националнији од Доментијана, изражава своје симпатије према Радославу и тиме што,

причајући како је Св. Сава крунисао Владислава, вели да је овај, наводно, „власт незаконито и разбојнички уграбио“²³⁴.

Да је краљ Радослав, кога је однела промена равнотеже сила на Балкану после битке код Клокотнице (1230), био непријатељски расположен према Св. Сави и да је неродољубиво посегнуо на његово животно дело, тешко да би Теодосије сачувао овакво расположење према њему. Доментијан истиче, чини нам се с правом, да су и ауторитет и значај Св. Саве порасли још више после смрти Стевана Првовенчанога. Доментијан истиче, да на Св. Сави „једином остаје сва тежина његова отаџства, да се он брине о свима духовним и телесним исправљењима“²³⁵.

Иако је душа Св. Саве чезнula за подвигом и у њему пламтела жеља да посети Свету земљу, он, да је била угрожена самосталност његове цркве, не би кренуо на пут. Доментијан вели, да краљ Радослав „није волео“ да Св. Сава иде из земље, јер су времена била бурна, али га није могао одвратити. Он му, тада, „свако довољство даде за пут: злато много и друге потребе, колико требаше“²³⁶. Теодосије овај моменат, када се Свети Сава решио на своје прво путовање у Свету земљу, нешто мало драматизује и вели, да „епископи и сви благородници, и сâм Радослав краљ, моляху га многим сузама да не одлази од њих, и не могаше га задржати, па пошто утеши срда њихова надом да ће им се опет вратити, отпустише га. Много злата и сребра, па да је хтео Свети узети и сав дом његов, даде му краљ Радослав“²³⁷.

Мотив првог одласка Св. Саве у Свету земљу био је његова жеља да у Светој земљи посети она места, која су везана за овогемаљски живот Христов и да се упозна са животом, радом и uređenjem монашких колонија и у Светој земљи и у Египту. Доментијан вели, да се Св. Сава „разгори душом“²³⁸, а Теодосије, да „похита потом да отиде камо имајаше много жеље, у свети град Јерусалим“²³⁹. Религиозна ревност Св. Саве била је, на овом путовању, праћена и великим радознaloшћu и тежњом да што више види, научи и доживи: знатаn део свога времена Св. Сава је посвећивао проучавању црквног живота и uređenja a највише uređenja и организацији манастира, монашких скитова и њихових устава што ће се показати у његовом раду после повратка са првог пута у Свету земљу.

²²⁹ Филарет Границ: „Одговори охр. архиеп. Димитрија Хоматијана на питања српског краља Стефана Радослава“ (Светосавски зборник, књ. II: Извори, ст. 149-189).

²³⁰ На истом месту, ст. 152.

²³¹ На истом месту.

²³² Доментијан: „Животи Св. Саве и Св. Симеона, ст. 176.

²³³ Теодосије: Живот Св. Саве, ст. 219.

²³⁴ На истом месту, ст. 220.

²³⁵ Доментијан: Животи Св. Саве и Св. Симеона, ст. 149.

²³⁶ На истом месту, ст. 150

²³⁷ Теодосије: Живот Св. Саве, ст. 210-211.

²³⁸ Доментијан: Животи Св. Саве и Св. Симеона, ст. 150.

²³⁹ Теодосије: Живот Св. Саве, ст. 210.

Док Доментијан не помиње ни где се Св. Сава украо на лађу ни како је путовао до Јерусалима, Теодосије прича како Св. Сава „дође тако на западно море у Далмацију, и отуда се са својима (пратњом) навезе на море“²⁴⁰. Оба биографа опisuју слично боравак Св. Саве у Светој земљи, али не кажу колико се дуго ту задржао. Примљен врло пријатељски од јерусалимског патријарха Атанасија Св. Сава се најдуже задржавао у Јерусалиму у манастиру Св. Саве Освећенога, чије је име и сам носио. Свети Сава је посетио и Сион, Витлејем, Јеленску Гору, Галилеју, Витанију, Јордан, Таворску Гору, Назарет и монашке колоније по Палестини²⁴¹.

Побожност, којом се гласио, и његов лични углед принца, који се био повукао у пустињу, као и високи положај који је заузимао у својој цркви, захтевали су од Св. Саве широку дарежљивост према црквама, манастирима, свештенству и монасима које је посећивао. Изгледа, ипак, да је Св. Сава био најиздашији према манастиру Св. Саве Освећенога: „... И много злато“, вели Доментијан, „давши у лавру Св. Саве, назива се један брат од њих, и написа у помен своје родитеље и својелубазног брата свог, и тако у свим светим црквама по реду од Гроба Господњег“²⁴². Од братства лавре св. Јевтијија и од јерусалимског патријарха Атанасија добио је Св. Сава „место на саздање манастира“. Теодосије указује и на то, да је Св. Сава у лаври Св. Саве Освећенога водио не само духовне разговоре, него и проучавао живот монаха и уређење манастира. „Пошто се, вели Теодосије, много испита о духовним пословима с поменутим пречасним мужевима, и пошто све богато обдари милосрдношћу, и молитвама их и благословом обдари, весело се врати у лавру“²⁴³.

Још у пристаништу Акону, где се искрцао са лађе, Св. Сава је дао да се подигне манастир Св. Георгија као прихваталиште за српске хадије, које ће, после, ту одседати. Он је подигао и манастир Св. Јована Богослова на Синаји. «Ове српске колоније биле су под управом лавре Св. Саве Освећенога, која је почетком XVI века прешла у српске руке. Од тада су српски монаси у тесним везама са московским царством. Сава је, поред тога, на Синајском брду (ово је било за време његовог другог путовања) у манастиру Св. Богородице, појачао словенску монашку колонију и српским монасима. Тако је Сава ударио темељ српским монашким колонијама у Палестини које су силно цветале за трајања средње-

вековне државе, разгранавши онде богату књижевну делатност“²⁴⁴.

Из Јерусалима је Св. Сава отишао у Акр и одатле у Малу Азију, где је посетио цара Јована Ватаца (1222-1254), који га је лепо примио. Ова је посета морала бити у Никеји где се налазила и царица Ирина, кћерка цара Теодора Ласкариса, за коју Доментијан вели, да је препознала Св. Саву и „пошто га је видела да је био у великој љубави са њезиним оцем, и ради тога даде му превелике дарове и врло много злата, као што пре беше видела оца свога, једно (даде) њему на потребу, друго на раздавање светим чрнцима (манасима) који живе у Светој Гори“²⁴⁵. . . Св. Саву је обдарио и цар Јован Ватац и дао му своју лађу (лађу са царском сликом) и оружану пратњу, која га је дотратила до Свете Горе. Свуда успут Св. Сава је марљиво куповао мошти светитеља, црквене одежде и утвари „хотећи (их) донети у своје отачество“. Цар „даде од свога дома сва блага земаљска на потребу Светоме, обдари Светога часним дрветом Крста и моћима светих и свећеним одјездама и сасудима црквеним и многим различитим почастима“²⁴⁶.

Иако ни Доментијан ни Теодосије не помињу ниједном речи, да се Св. Сава, задржавајући се код цара у Никеји, видео са патријархом Германом II (1222-1240), наши неки историчари, вероватно на основу тога што се код обојице биографа Св. Саве помиње патријарх Герман као лице, које је издало Св. Сави грамату о посвећењу 1219. године, истичу да је Св. Сава, овај пут, добио *автокефалност* Српске православне цркве.

Главни представници овога схватања су Станојевић и Јован Радонић. Станојевић се овим проблемом оширио позабавио у својој студији *Свети Сава и независност српске цркве*²⁴⁷, да га годину дана касније, изнесе опет и у своме делу *Свети Сава*. „Зашто је“, питао се Станојевић, „Сава при повратку из Палестине ишао никејском цару Јовану? Њему није тамо био пут, а не може се претпоставити, да је Сава ишао цару Јовану само због тога, да га види и посети. Посета је његова морала имати неки разлог“²⁴⁸.

Станојевић види овај разлог у томе, што је Св. Сава осећао потребу да заштити независност своје цркве од насталаја Димитрија Хоматијана и епирског деспота. „Сава је“, вели Станојевић, „том приликом могао предочити византиском

²⁴⁰ На истом месту, ст. 211.

²⁴¹ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 151-159, сп. Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 212-214.

²⁴² Доментијан: *Животи Св. Саве у Св. Симеона*, ст. 158.

²⁴³ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 212.

²⁴⁴ Јован Радонић: „Св. Сава“ (*Сликe из књижевности*, ст. 54-55).

²⁴⁵ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 162.

²⁴⁶ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 214.

²⁴⁷ Глас СКА CLXI, други разред 83, 1934, 197-251.

²⁴⁸ Станоје Станојевић: *Свети Сава и независност српске цркве*, ст. 245.

цару и патријарху Герману, у какву опасност може доћи српска црква, ако потпадне под охридску архиепископију и какву ће штету онда отуда имати и никејска држава и патријаршија. Отсудан моменат у том погледу наступио би поводом Савине смрти или абдикације, када буде требало попунити упражњени престо српског архиепископа. Ако би питање о попуњавању упражњене катедре српског архиепископа остало нереšено, охридски архиепископ би могао употребити ту прилику да, помогнут од државне власти, која би без сумње извршила јак притисак, постави свога човека за архиепископа у Србији, а тиме би била уништена слобода и самосталност српске цркве и национална јерархија, али и сваки утицај никејске државе у Србији²⁴⁹. Станојевић мисли, да је „сва прилика, да је уз цара био присутан и патријарх Герман, и да је Сава том приликом, на иницијативу цареву, добио (можда само усмен) пристанак од патријарха, да у будуће српски епископи сами себи бирају архиепископа, и да га они сами посвећују“²⁵⁰. Ово исто, скоро текстуално, наводи и Јован Радонић и додаје, да је овим „самосталност српске цркве дефинитивно била остварена“²⁵¹.

Продубљујући своју хипотезу Станојевић је указао на то, да је „апсолутно сигурно, да је Саву за архиепископа посветио 1219 год. патријарх Манојло“ и да „и у неким летописима стоји тачно, да је Саву посветио за архиепископа патријарх Манојло. Изгледа да има и рукописа Доментијановог дела, у којима се помиње Манојло, а не Герман“²⁵²... Помињање Германа место Манојла Станојевић објашњава тиме да је, вероватно, „првобитно код Доментијана у тексту био назначен Манојло као патријарх, који је посветио Саву за архиепископа, па је неко (можда Теодосије) доцније Манојла заменио са Германом, јер се знал, да је Герман играо неку улогу у историји добивања самосталности за српску цркву. Али када је управо Манојло замењен са Германом и ко је и, особито, зашто је то учинио, то се, по досада познатом и објављеном материјалу, ме може рећи“²⁵³.

Филарет Границ је Станојевићеве аргументе назвао обзильним. Приказујући поменуту Станојевићеву расправу Границ вели, да је повод путовању Св. Саве у Никеју „могла бити или чињеница да је краљ Радослав српску цркву поно- во у црквеном погледу потчинио охридској архиепископији или бојазан да би се то могло у догледном времену догоди-

²⁴⁹ На истом месту, ст. 246.

²⁵⁰ Станоје Станојевић: *Свети Сава*, ст. 68, сп. ст. 70, 72.

²⁵¹ Јован Радонић: *Свети Сава*, ст. 55.

²⁵² Станоје Станојевић: *Свети Сава и независност српске цркве*, ст. 248, 249.

²⁵³ На истом месту, ст. 249.

ти“²⁵⁴. Границ, исто тако, сматра, поводећи се углавном за Станојевићем, да је „веома вероватно да је Св. Сава у овако ванредно повољним спољнополитичким околностима успео да код икуменског патријарха Германа II издејствује одобрење да право хиротоније архиепископа Србије, које је било резерватно право патријарха, буде пренесено на сабор српских епископа. Патријарху је резервисано право комеморације на првом месту у црквама у Србији“²⁵⁵. Сасвим занет Станојевићевом хипотезом Границ вели, да је Станојевић „овом расправом успео да правилно осветли једно од најважнијих питања српске црквене историје: проблем постанка њене каноничке самосталности“²⁵⁶.

Држећи се извора Никола Радојчић је Станојевићеву аргументацију подвргнуо, сасвим оправдано, темељитој критици. „Хипотеза је“, вели Радојчић, „постављена против српских извора, против тадашњих прилика у српској цркви и држави и против начина рада и државног и црквеног реда у Византији... На усмени пристанак је у цариградској патријаршији и Византији немогуће помислити. Сасвим немогуће. У уређеној цркви и држави обављали су се и ситнији послови писмено, а како свечано је обављено признање автокефалности српске архиепископије, то је тачно приказао Теодосије, када је записао да је Сави предан саборски закључак с пописима свих чланова сабора“²⁵⁷.

Не зна се колико дugo се Св. Сава задржао у Светој Гори. Пада у очи, да је он одсеко у Иверској лаври, одатле отишао у Кареју, где је седиште протата Св. Горе, па из Кареје отишао у Ватопед, место свога монашког подстрига и, најпосле, у Хиландар, и ту остао „колико је доста“²⁵⁸... Из Хиландара је Св. Сава, преко Солуна, отишао за Србију. У Солуну се Св. Сава састао са Теодором Анђелом и са солунским митрополитом. Да је Св. Сава враћао у Никеју због разлога које износи Станојевић, тешко би било схватити наглашавање његових биографа, да је он био добро примљен и од Теодора Анђела. Доментијан вели, да Св. Сава „остаде с царем у свemu добро“, а Теодосије додаје, да и Тодор Анђел и солунски митрополит „много изговорише Светоме да благочестиви краљ Радослав буде с њим у љубави и у миру, и тако га љубазно отпустише да пође у своју земљу“²⁵⁹.

²⁵⁴ Приказ Ф. Граница на Станојевићеву расправу „Свети Сава и независност српске цркве“ (Гласник скопског научног друштва, 1935, ст. 256).

²⁵⁵ На истом месту, ст. 257.

²⁵⁶ На истом месту.

²⁵⁷ Никола Радојчић: „Свети Сава и автокефалност српске и бугарске цркве“ (Глас СКА, CLXXIX, II разр. 1939, ст. 235).

²⁵⁸ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 164.

²⁵⁹ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 216.

Свети Сава је морао проћи кроз Солун пре битке на Клокотници (у пролеће 1230. године), коју је Теодор Анђел изгубио, био заробљен и ослепљен, а краљ Радослав дошао у тежак положај²⁶⁰. Није могуће претпоставити, да Теодор Анђел није знао шта се спрема на Балкану и каква му се опасност приближава. Отуда би се горња напомена Теодосијева могла односити на настојања Теодора Анђела да Србију задобије за себе. И он и солунски митрополит морали су знати, да Св. Сава има велики утицај и на ток државних послова у својој земљи.

Станојевић је уочио, да би ово казивање Теодосијево могло бити у „опреци са Савином акцијом, која је била предузета непосредно пред тим против интереса цркве у Тодоровој држави“²⁶¹, али је, сасвим олако, рекао да «то ни у колико не мења ствар и не слаби моју претпоставку», јер је, вели, Св. Сава могао бити у добним односима са Теодором „па ишак зато у исти мах предузимати мере, да заштити интересе своје цркве и свога народа против претензија Теодорове државе и цркве у његовој држави“²⁶². . . Станојевић је, међутим, погрешио у основној ствари: он је исконструисао опасности за тадашњу Српску цркву, којих није било и запостављао наше домаће изворе, који не би могли непоменуту ту опасност да је она постојала.

После повратка са свога првог путовања у Свету земљу Св. Сава је провео још четири године у црквеном и пастирском раду. Из казивања оба биографа Св. Саве се види, да је он за ово време извршио темељну реформу и монашког живота у нашим манастирима и целога богослужења. Доментијан јасно казује о чему се овде радио. „И од младости“, вели он за Св. Саву, „примивши сва дела тога блаженог мужа, и закону Господњем поучаваше се дан и ноћ, и примивши прво васељенско законоположење, више опет достигавши јерусалимског исправљења, и обоје добро сложивши, и од обојега прибрајајући најбоље утврђивање на приебавање увек будуће. И тако успевање, исправљајући црквену утврђење и законско исправљење“²⁶³. „Теодосије допуњује Доментијана казивањем, да Св. Сава, после повратка у Србију и краћег одмора у Студеници, „сам пропутова по земљи народа свога, све утврђивање учењем у вери, у свима манастирима предавање

уставе и обичаје иночкога живота да их се држе, како је видео у Светој Гори и у Палестини и у Азији“²⁶⁴.

Овде се ради о реформисању црквеног устава, који је, у то време, био држан у свим нашим црквама и манастирима. Расветење ове стране рада Св. Саве Радослав Грујић посветио је исцрпу расправу и показао какви су све црквени устави били у употреби код нас²⁶⁵. И у Светој Гори и у Србији је, и пре Св. Саве, владао Студитски устав, који је реформисао патријарх Алексије Студит (1025—1043). Овај устав је био примљен и у манастиру Св. Богородице у Цариграду, који је, касније, Св. Сава прерадио у облику Хиландарског и Студеничког типика. Када је, као архиепископ, изводио организацију српске цркве, Св. Сава се држао узора васељенске патријаршије што Доментијан назива „васељенским законоположењем“, на које је он био навикао још као монах у Светој Гори. Ово „васељенско законоположење“ се ничим не разликује од онога што је код Доментијана изражено речима, да је Св. Сава, дошавши први пут у Србију из Свете Горе, донео собом „сваки узор Свете Горе у своје отачество киновијама, игуманијама, сихистеријама . . .“²⁶⁶.

Из чињенице да је, примајући монашки чин, и сам узео име Сава, може се закључити, да је Св. Сава, још тада, знао нешто о св. Сави Освећеном (умро 531), једноме од оснивача монаштва у Палестини. Од св. Саве Освећенога остао је један монашки Устав, доцније прерађиван и допуњаван. Овај Устав примила је, касније, Јерусалимска патријаршија као општи Устав за цело своје подручје и због тога је назван Јерусалимским уставом. Од XIII века овај Јерусалимски устав почeo се применjivati све више и на подручју цариградске патријаршије да би, у току XIV и XV века, потиснуо из ње Студитски устав, а после пада Цариграда 1453. и Устав цариградске велике цркве.²⁶⁷ Код нас је Јерусалимски устав преведен 1319. године и од тада је почeo улазити у потпуну употребу, а са наших рукописа прешао је, крајем XIV века, у Русију.

Када се вратио са свога првог путовања у Свету земљу Св. Сава није извршио потпуну замену већ постојећих црквених устава и поретка, него само допунио оно што је већ постојало оним што је видео у Палестини и у Малој Азији и усвојио. То ново, што је сада Св. Сава уводио, Доментијан

²⁶⁰ Ср. Г. Острогорски: *Историја Византије*, ст. 409.

²⁶¹ Станоје Станојевић: *Свети Сава и независност српске цркве*, ст. 247 (белешка бр. 49).

²⁶² На истом месту.

²⁶³ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 166.

²⁶⁴ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 218.

²⁶⁵ Рад. М. Грујић: „Палестински утицаји на Св. Саву при реформисању монашког живота и богослужбених односа у Србији“ (*Светосавски зборник*, књ. I, *Расправе*, ст. 279-312).

²⁶⁶ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 103.

²⁶⁷ Рад. М. Грујић: *Палестински утицаји*, ст. 284.

назива „јерусалимским исправљењем“ и истиче, да је Св. Сава вршио одабир онога што је одговарало нашим тадашњим приликама.

Има се утисак да је Св. Сава, после повратка из Свете земље, био веома активан. Он је ишао по народу, окупљао га и просвећивао, одржавао црквене саборе на којима су, поред епископа, узимали учешћа и монаси и световни свештеници. Ови сабори су одржавани ради утврђивања вере и доброг прквеног поретка у народу. Ово је, вели Доментијан, Св. Сава чинио „прилажући им сâм собом узор“²⁶⁸. Архиепископ Данило II истиче, да се „у дане овога преосвећенога (Св. Саве) објави *права и савршена вера* у његову отачеству...“²⁶⁹.

Промена на престолу у Србији омела је рад Св. Саве. Ова промена је била последица изменењених односа сила на Балканском полуострву, која се тешко могла избеги: у природи стања ствари је лежало, да уместо зета побеђеног епирског деспота дође на престо зет победоносног Јована Асена II (1218—1241), који је, тада, био најјачи владар на Балкану. Владислав је, по свему што се дâ закључити, дошао на престо против воље Св. Саве и остао на њему од 1234—1243. године. Св. Сава је, видели смо већ, крунисао Владислава, али се убрзо из тога повукао са чела Српске цркве.

7. ОДСТУПАЊЕ СВ. САВЕ СА ПРЕСТОЛА ДРУГИ ОДЛАЗАК У СВЕТУ ГОРУ И СМРТ

После извршене промене на престолу у Србији Св. Сава је решио да по други пут оде у Свету земљу и да посети и Египат и Малу Азију. Овоме одласку претходило је одступање Св. Саве са архиепископског престола у Србији и избор јеромонаха Арсенија за његовог првог наследника.

О правим разлозима и једнога и другога ми данас знамо веома мало. За Станоја Станојевића циљ овога другога путовања Св. Саве на Исток био је нејасан. „Особито је чудновато“, вели он, „да је Сава на тако далек и тегобан пут пошао сразмерно врло брзо после свога првог пута“²⁷⁰. У чињеници, да је тада Св. Сави било преко 60 година, види Станојевић озбиљне и веома важне разлоге²⁷¹.

²⁶⁸ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 170.

²⁶⁹ Данило II: *Животи краљева и архиепископа српских* (превод Л. Мирковића, ст. 180).

²⁷⁰ Станоје Станојевић: „Св. Сава и проглас бугарске патријаршије“ (Глас СКА CLVI, други разред 79, 1933, ст. 174).

²⁷¹ На истом месту.

Сигурно је да Св. Сава није пошао на овај, тада веома тежак и неудобан, пут без неких, бар интимно за њега, крупних разлога. И биографи Св. Саве и архиепископ Данило II више описују одступање Св. Саве са престола и избор и постављање Арсенија за његовог наследника, него што намказују нешто о мотивима одступања Св. Саве са престола и одласка на пут са кога се није више жив вратио у Србију. Они веле, да је Св. Сава дugo и марљivo припремао Арсенија за свога наследника и постепено га уводио и у тајне и лепоте монашког подвига и у вештину практичне управе црквом. Архиепископ Данило II, који целом својом изванредном личностју много подсећа на Св. Саву, пише: „И овај господин мој преосвећени кир Сава видевши како се таква неисказана благодат Божја догађа на њему (Арсенију), узе га у своју ћелију, да стоји пред њим и да се *после њега* јави као *други учитељ и наставник* отачства свога, и ту живећи у ћелији Св. Саве... све чињаше што виде учитеља свога од почетка да се труди више свију²⁷².“ Доментијан вели, да је Св. Сава „својим светим прозрењем“ одабрао Арсенија за свога наследника²⁷³, а Теодосије допуњује Доментијана казивањем, да је Св. Сава изabrao Арсенија „за кога испитаније знајаше да је укraшен безлобношћу и правдом више од других, мужа предстојна у свему који се увек боји Бога и брижљиво чува Његове заповести“²⁷⁴.

С обзиром на целокупност личности Св. Саве и, нарочито, на његову велику љубав за духовни подвиг и људе који га упражњавају, врло је вероватно, да се Св. Сава повукао из управе Српске цркве сâм и без икаквих спољних принуда. Он је хтео да, пре него што га коса смрти однесе са овога света, одреди себи за наследника человека у кога је веровао и да га, у послу који му је предао, подупре својим ауторитетом док овај не буде могао сâм да уреже свој пут у стварност која није била лака. Станоје Станојевић је у праву када у одступању Св. Саве са управе црквом види акт мудре увиђавности његове да питање свога наследника реши још за време свога живота, „јер је он врло добро знао, да од *личности* његовог наследника у многом погледу зависи даљи развитак српске цркве, привођење у дело и живот основних принципа, које је он био поставил, и учвршићења добијених повластица“²⁷⁵.

У чињеници да је Св. Сава, сâм по својој вољи и жељи, одабрао себи Арсенија за наследника, не може се гледати

²⁷² Данило II: *Животи краљева и архиепископа српских* (превод Л. Мирковића, Београд 1935, ст. 182, 183).

²⁷³ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 177.

²⁷⁴ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 222.

²⁷⁵ Станоје Станојевић: *Свети Сава*, ст. 82.

заобилажење сабора, који је био надлежан да бира архиепископа. Стално замењујући у своме казивању Владислава са краљем Радославом архиепископ Данило II наводи, да Св. Сава није то радио без „целога сабора српске земље“²⁷⁶. Доментијан, сасвим разумљиво, казује о овоме и више и стварније. Св. Сава, по Доментијану, „сабравши свој свети сабор, Богом изабране светитеље (епископе) свога отаџства, и часне игумане и богоносне чрнце (монахе) и христольубиви народ и богомислена чеда свога отаџства, и осветивши га Богом дарованом му благодаћу, и постави га (Арсенија) као архиепископа на своме престолу“²⁷⁷. Теодосије вели, да је Св. Сава посветио Арсенија „вршењу свету и божанствену службу са свима епископима . . ., и поставив га место себе за архиепископа на свој Богом му даровани престо, утврди га“²⁷⁸.

У пролеће 1234. године, Станоје Станојевић узима да је то било у пролеће 1233²⁷⁹, Св. Сава је кренуо на своје друго путовање. Можда, заиста, Доментијан не греши када истиче, да је ово друго путовање Св. Саве дошло као жеља његова да се опет удаљи од света. „ . . . И ево, вели Доментијан за Св. Саву, по трећи пут *растргну варљиве узе овога света, и одбаци јарал свој од себе, отиде последујући Оному*, који је рекао: „Где сам ја, ту ће бити и мој слуга“ (Јов. 12, 26)²⁸⁰.“ Ово исто, само друкчијим речима, истиче и Теодосије када вели, да Св. Сава, „*клонећи се људске славе* намисли да остави власт просветитељства, и, ако буде воља Божја, да *изврши жељу своју*, те да у тубјим странама, рече, заврши и живот свој, и каже *насамо Владиславу краљу своју намеру*“²⁸¹. Према Данилу II Св. Сава је, опраштајући се од архиепископа Арсенија, овоме рекао: „ . . . А сада ја не знам, да ли ћете ме опет и до краја мага века угледати у телу“²⁸².“

У својој расправи *Свети Сава и проглас бугарске патријаршије* Станоје Станојевић изнео је хипотезу о томе, да је иницијатива за друго путовање Св. Саве на Исток дошла од бугарског цара Јована Асена, таста краља Владислава. Јован Асен, победник у бици на Клокотници 1230. године, хтео је да има потпуно самосталну цркву па је поверио Св. Сави мисију да му то изради и код јерусалимског, антиохијског и Александријског патријарха пошто је он то већ био свршио

са патријархом Германом II. „Св. Сава је“, вели Станојевић, „био врло погодна личност за тај посао. Сава је био владаљачки син и рођени стриц једног владара, који је био зет најмоћнијег владара на Балканском полуострву; он је био архиепископ, организовао је цркву у својој земљи и управљао је 14 година својом паством. Вешт и окретан политичар, Сава је имао успеха у многим мисијама; он је имао богато искуство, и његов је ауторитет био велик и давно утврђен. Напослетку, он је био познат са јерусалимским патријархом, и могао од њега добити препоруке за друга два патријарха. Да је Асенова идеја да повери Св. Сави ту важну мисију била добра, види се по томе, што је Св. Сава свој задатак и успешио свршио“²⁸³.

Ову хипотезу Станојевић је поновио и у своме делу *Свети Сава*. И ту он вели, да је Јован Асен „замолио Саву, да оде на Исток, па да тамо код јерусалимског, Александријског и антиохијског патријарха изради и добије њихов пристанак, да се бугарска црква прогласи за патријаршију“²⁸⁴. . . Следећи Станојевића Јован Радонић је претпостављао, да је патријарх Герман II „изгледа, пристао да призна бугарског архиепископа за патријарха само уз претходни пристанак источних патријарха у Антиохији, Јерусалиму и Александрији“²⁸⁵. Радонић се, даље, домишиљао, да је Св. Сава, примајући се ове мисије, „с једне стране жеleo везати за српску државу моћног бугарског цара, а с друге том услугом ослабити утицај охридског архиепископа који је, налазећи се у држави цара Јована Асена, могао поново иступити против самосталности српске цркве“²⁸⁶.

Нема никаквих историјских неоспорних чињеница које би се могле навести у прилог Станојевићеве хипотезе. Ову околност није превиђао ни сâм Станојевић, па је изнео низ могућих приговора својој хипотези не одлучујући се да је напусти²⁸⁷. Интересантно је поменути, да је Станојевић изнео своју хипотезу о учешћу Св. Саве у признању Бугарске патријаршије и поред тога што се у додатку *Синодику* цара Борила, где се опширно прича о постанку Бугарске патријаршије, Св. Сава уопште не помиње.

Против Станојевићеве хипотезе говори и то што је Св. Сава отишао на своје друго путовање не као *активни архиепископ* Српске православне цркве, него као човек који се по-

²⁷⁶ Данило II: *Животи краљева и архиепископа српских*, ст. 189.

²⁷⁷ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 177.

²⁷⁸ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 222.

²⁷⁹ Станоје Станојевић: *Свети Сава и проглас бугарске патријаршије*, ст. 186.

²⁸⁰ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 178.

²⁸¹ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 221.

²⁸² Данило II: *Животи краљева и архиепископа српских*, ст. 190.

²⁸³ Станоје Станојевић: *Свети Сава и проглас бугарске патријаршије*, ст. 187-8.

²⁸⁴ Станоје Станојевић: *Свети Сава*, ст. 77.

²⁸⁵ Јован Радонић: *Свети Сава*, ст. 56.

²⁸⁶ На истом месту, ст. 57.

²⁸⁷ Станоје Станојевић: *Свети Сава и проглас бугарске патријаршије*, ст. 187.

Белешка 29.

вукao са власти и iшао за унутрашњим гласом у себи. Ако је он имао да, на своме другом путовању, сврши једну важну мисију за бугарску цркву, онда би је он успешније могао свршити као активни архиепископ него као човек који се повлачи из црквене политike.

Ако је, као што изгледа вероватније, Св. Сава пошао на своје друго путовање тек у пролеће 1234, а не у пролеће 1233. године, онда би он стигао са великим закашњењем, да цара Јована Асена обавести о својој евентуалној мисији: без иаквог учешћа Св. Саве споразумели су се цар Јован Асен и цар Јован Ватац у пролеће 1235. године о оснивању Бугарске патријаршије у Трнову. „Тако је“, вели Георгије Острогорски, „Бугарско царство добило црквену самосталност, иако је бугарска патријаршија, исто као и српска аутокефална архиепископија, у почетку признавала првенство никејског патријарха, чије се име спомињало у бугарским црквама²⁸⁸.“

Када су овако стајале ствари, шта је онда ту могао да допринесе Св. Сава? Када су се бугарски и византијски цар, заједно са врховним представницима својих цркава, споразумели о давању самосталности Бугарској патријаршији, која је то постала много раније, нису источни патријарси ту имали ништа да пристају нити да самосталност Бугарске патријаршије оспоравају. Њихов пристанак или непристанак на то могао је имати само извесни морални значај. Потезати због тога једног старог човека, чије је здравље било прилично орунуло, на тако далек пут, не изгледа да је могло бити потребно у једној ствари која је већ била свршенa од оних од којих је њезино решење и зависило.

Оно о признавању првенства никејског, односно цариградског, патријарха, које наши грађански историчари истичу као ознаку извесне црквене зависности, треба схватити сасвим друкчије: сви су православни патријарси признавали првенство цариградског патријарха, али не у смислу властi него части. Помињање, када служи поглавар једне аутокефалне цркве, цариградског патријарха, није доказ зависности од њега, него свести о догматском и духовном јединству између свих представника независних православних цркава.

Имао је право Никола Радојчић када је одбаcio хипотезу о учешћу Св. Саве у добијању независности бугарске цркве. Он је одбаcio ову хипотезу због тога што „за њу нема никаква ослонца у историјским изворима, пошто је научно непотребна, јер нам је добро познат начин како је бугарска црква постала самостална патријаршија, и пошто је немогуће и замислити, да би Византија и Бугарска пустиле једног странца

²⁸⁸ Георгије Острогорски: *Историја Византије*, ст. 410.

да се с таквим кругом рада меша у њихове односе, како се претпостављало да је чинио Св. Сава“²⁸⁹. Радојчић, у складу са најним изворима, указује и на то, да Св. Сава „није био једини поклонник светих места, који је топло желео да их се што више нагледа и да их што чешће посећује. Њих самих ради“²⁹⁰.

Није нам познат ни дан ни датум одласка Св. Саве из Будве, где се укрдао за Бриндизи, али је његово путовање описано доста исцрпно. Доментијан је општенији од Теодосија, али се оба слажу у главним стварима... На путу од Будве до Бриндизија Св. Сава је срећно избегао једном добро планираном и припреманом гусарском нападу. Чекајући у Бриндизију лађу за даље путовање Св. Сава је примио једну групу ових гусара, који су се спремали да га нападну, и богато их обдарио. Опростио им је намеравани напад и тиме на њих учинио снажан утисак.

На путу од Бриндизија за Акру, Св. Сава је издржао и велику буру, која се, веле његови биографи, утишала на молитву Св. Саве. Доментијан наводи текст ове молитве, која је дуга и врло топла. „Силом добродетела свога у том часу, у матновењу ока, подиже сиљни дух, и ветар од крснога знака побеже натраг, и угаснуше превелики морски вали, и сви демони ишчезоше, не трпећи знамење крсне силе²⁹¹.“ „Вали се“, вели Теодосије, „около подизању да преливаху лађу и савише се једрила која се од силе ветра замало на сломише. Крмар је због јачине ветрова употребио сву вештину управљања, и што вештије учинити није могао смислити, а лађарима који изгубише наду на живот, руке сасвим клонуше, и сви у невољи умираху од страха, јер сва нада да ће се спасти, пропаде²⁹².“

Јован Радонић је, не знамо на основу чега, твrdio да је путовање Св. Саве од Будве до Акре трајало три месеца. За разлику од свога првог путовања Св. Сава је, сада, у Акри одсео у своме манастиру Св. Георгија, „кога раније беше искупио поробођена од Латина“ и учинио га метохом манастира Св. Саве Освештенога²⁹³. Из Акре је Св. Сава отпутовао лађом преко Велико Кесарије и Јона и, одатле, у Јерусалим где

²⁸⁹ Никола Радојчић: „Св. Сава и аутокефалност српске и бугарске цркве“ (Глас СКА, CLXXXIX, други разред 91, 1939, ст. 239-240).

²⁹⁰ На истом месту, ст. 251.

²⁹¹ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 181, ср. Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 223-226.

²⁹² Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 223.

²⁹³ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 182, ср. Теодосије: *Живот Св. Саве*: ст. 225.

је опет одсео у своме манастиру Св. Јована Богослова, „који; први пут дошав, искупи од Сарацинâ за своје име“²⁹⁴.

У Јерусалиму је Св. Сава остао подуже и, изгледа, имао дosta дуге разговоре са патријархом Атанасијем са којим се био спријатељио за време своје прве посете. Једно место код Доментијана, које код Теодосија не долази, указује на то, да су Св. Сава и патријарх Атанасије водили и неку врсту политичких разговора. Патријарх је, вели Доментијан, вероватно ради свога личног обавештења, питao Св. Саву „како свет, и да ли су мирна царства по земљама, и да ли је добро држава царства вашега, и како ли те Господ проведе на овоме путу?“²⁹⁵. Теодосије истиче гостољубље патријарха Атанасија и казује како он „узе Светога у свој дом, и питаше га како је на путу провео и како га опет доведе Бог и о свему. Заједно бише за трпезом, и угости Светога с многом радошћу, па га отпусти Св. Богослову (манастиру Св. Јована Богослова) где ће наставати“²⁹⁶.

Из Јерусалима је Св. Сава отишао у Александрију, посетио патријарха Николу, измењао са њим дарове и „у тој светој цркви уписа у именик себе и своје родитеље и љубазног брата кир-Стевана, који је био краљ“²⁹⁷. Теодосије истиче да је Александријски патријарх много заволео Св. Саву: „Много дана патријарх позиваše Светога, заједно су за трпезом бивали, наслаживаše се љубави његове, а Свети питајући научи се од патријарха многим духовним судовима у размишљању, и питањима и беседама много се користише и један и други“²⁹⁸.

Св. Сава је употребио много времена обилазећи монашке колоније по Египту, које су га веома привлачиле. „Обишаши све крајеве тих светих, прими од свију поуку, хотећи научити тачно све што је од првих мучалника, који су истинито проводили монашки живот... И пошто су га сви благословили, опет отиде у Тиваиду и у Египат и у Црну Гору, у којој манастири имају скитски образ (начин) и свете мужеве који живе у њима по два или по три. Обишаши сву Сирију и Персију и цео Египат и његове крајеве, где год је чуо за крепке чрнце (монахе), никако их не остављаше, док их не би видео“²⁹⁹. Према Теодосију Св. Сава је посетио пустиняке и у Марсоти, који „мученички живљаху крај Ливије у мучач-

њу анђеоском и молитвама и посту. Са њима се питаше с духовним пословима, и много користи задоби од њих, као што очекиваše, и, пошто све довољно милостиво обдари обогаћен од њих благословом и молитвама, иђаше на пут свој, радујући се“³⁰⁰.

Из Египта се Св. Сава вратио опет у Јерусалим, да би одатле отишао на Синај истим путем којим су, према предању, бежали св. Богородица и Јосиф са Христом за Египат. Према казивању Доментијана и Теодосија био је Св. Сава пријатељски дочекан и од „другог султана“, који му је дао пратњу за Синајску Гору, где је Св. Сава био примљен од тамошњег епископа. У манастиру на Синају провео је Св. Сава цео часни пост и „сваке сутбите пењаше се на свети врх; и испуњаваше у недељу свеноћно тамошње стајање у песмама и молитвама“³⁰¹. И ту, на Синају, „уписа себе и своје родитеље и првог краља, брата својега Стевана, у поменик манастира с браћом“³⁰².

Са Синајске Горе Св. Сава се опет вратио у Јерусалим, где се задржао само краће време, па отишао у Антиохију, где је, такође, био пријатељски примљен од антиохијског патријарха. Одатле је, преко Јерменије и „турачке“ земље, дошао на „сиријско море“ и ту изнајмио лађу за Антиохију. Успут се, на лађи, разболео (изгледа од морске болести) и није могао да прима храну. Биографи Св. Саве наводе, овде, чудо са рибом, коју су таласи убацили у лађу: „... И од сред саме црвене пучине, као људском руком, избаци из мора превелику и пречудну рибу, и паде у лађу, где лежаше преосвећени, и положи се на самога њега, као самом руком тога хранитеља“³⁰³. Чим је окусио од, за њега, спремљене рибе Св. Сава је оздравио и „посвећењем Божјим би излечен и добивши снагу о томе пређе море, и пристаде у Антиохији. И прође Анатолију, и по том Византију, и дође у Цариград“³⁰⁴.

О задржавању Св. Саве у Цариграду Доментијан казује веома мало. Св. Сава је одсео у манастиру Св. Богородице Евергетиде (Јеверготисе), затим прешао у манастир Св. апостола, где „остаде чинећи свете потребе са царским мајсторима“³⁰⁵. Св. Сава је, казује Доментијан, имао намеру да се опет врати у Србију преко Свете Горе, али се „тако не изволи Светоме Духу, и не случи му се да тамо иде, но му се предло-

²⁹⁴ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 183.

²⁹⁵ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 227.

²⁹⁶ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 226.

²⁹⁷ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 187.

²⁹⁸ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 227.

²⁹⁹ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 187, 188 сп. Теодосије; *Живот Св. Саве*, ст. 228.

³⁰⁰ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 228.

³⁰¹ На истом месту, ст. 231.

³⁰² На истом месту, ст. 232.

³⁰³ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 202, сп. Теодосије:

Живот Св. Саве, ст. 234.

³⁰⁴ Доментијан: *Живот Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 203.

³⁰⁵ На истом месту.

жи пут у земљу бугарску, и отуда отиде у град Несебар³⁰⁶. Према Теодосију Св. Саве се у Цариграду „много дана одмори, и набављаше потребе и часне црквене сасуде, и, увек истражујући моћи светих, куповаše“³⁰⁷.

Последња станица Св. Саве на повратку са другог путовања по Истоку била је бугарска престоница Трново. Ништа, стварно, не знамо о мотивима Св. Саве да окрене преко Трнова, где је, као и свуда раније, био топло и пријатељски примљен и од цара Јована Асена и од бугарског патријарха Јоакима. Теодосије је само навео, да је Св. Сава „хтео да види свога свата“, што се односи на цара Јована Асена, таста краља Владислава. Доследан својој хипотези о учешћу Св. Саве у добијању самосталности бугарске цркве, Станоје Станојевић вели, да оно што је навео Теодосије, „није довољан мотив да стар, заморен и болестан човек у зимско доба пође место кући, на другу страну. За Савино скретање с пута и одлазак у Бугарску морали су постојати важнији разлоги, а не само жеља да види свога свата“³⁰⁸.

Пошто је Станојевићева хипотеза сасвим нереална ми други разлог, осим поменутог казивања Теодосијевог, не знамо. Пошто је на своме другом путовању обишао све источне патријархе, осим цариградског који је тада био у Никији, разумљива је радозналост Св. Саве, да се упозна и са бугарским патријархом, који му је, просторно, био најближи и са чијим царем је био у сродству.

И у Трнову, као и свуда на своме путовању, Св. Сава се показао врло издашним према црквама. И у Трнову Св. Сава „даде и у патријаршију бугарску свећене часне одежде и књиге златом оковане и свећњаке, камењем и бисером украшене, и остале сасуде црквене, што и досада стоји сачувано на част Божјој цркви и на успомену Светога“³⁰⁹... Из овога описа Теодосијевог Станојевић је, с правом, закључио, да је „Теодосије био у Трнову, посетио Савин гроб и скупио ту податке о Сави и његовом гробу, које је употребио у својој преради Доментијановог дела, а којих у Доментијана нема“³¹⁰.

Из казивања биографа Св. Саве дознајемо да је он дошао у Трново и умoran и болестан. Доментијан вели, да је Св. Сава „од труда болова“, а Теодосије истиче, да се био нахладио стојећи на дугој богојављенској служби и да је сâм предосетио да ће умрети. С обзиром на своје године и на неи-

звесност тако дугог и тешког пута Св. Сава је помишиљао и на то да се, можда, неће више жив вратити у Србију. Из његовог писма архимандриту манастира Студенице Спиридону (датум писма се ставља у јесен 1234. године или, код Владимира Ђоровића, у јесен 1233. године) види се, да Св. Сава није лако подносио ово путовање и да је помишиљао и на могућност да га на путу задеси смрт. „Када свршишмо све ово (пут до Јерусалима и поклоништво по Јерусалиму), тада се, пише Св. Сава, пошто нас стиже путни труд, сви разболесмо, и остављамо живот наш и смрт нашу на Божје расуђивање, и ко од нас буде жив, нека се врати вама, а кога смрт потребује, молитва ваша нека остане с њим³¹¹“. Св. Сава је, разуме се, имао жељу да се врати у Србију, јер, у продужењу писма Спиридону, вели, да се он треба да моли, „да нас Бог укрепи и сачува, да би смо опет к вама дошли“³¹².

Да се Св. Сава надао да ће се жив вратити у отаџбину могло би се закључити и из једног места код Доментијана где се вели, да Св. Сава „имајући изоштрено срце на сва дела Божја, и ум окрилаћен благодаћу Божјом, прође као муња, и облети као пчела сабирајући своме отаочству мед богоразумља“ на својим путовањима³¹³. Свети Сава је сабирао и куповао не само црквене књиге, утвари и одежде, него и мошти светитеља и све то носио собом за Србију. Теодосије вели, да Св. Сава „хочаше све ово донети у своје отаочство“³¹⁴. Радослав Грујић мисли, да је Св. Сава, на једном од својих путовања, откупио и мошти светих Срђа и Вакха, које су биле положене у манастир Милешева пре него што је тамо пренето тело Св. Саве из Трнова³¹⁵.

Када је болест почела узимати маха и Св. Сава осетио да ће у Трнову умрети, послао је један део своје пратње у Србију са свим што је био набавио и с благословом „свој деци својој“³¹⁶. Од Теодосија дознајемо да је, по наређењу Св. Саве, био извршен попис свих ствари које су биле код њега и које је требало однети у Србију, а које он „купујући беше сабрао у Палестини, и у Сирији, у Египту и у Вавилону, у Азији и Константиновом граду, часне одежде свећенства и свећњаке златоковане и бисером украшене и друге сасуде црквене, много моћију светих, заповеди да се однесу у архиепископију, а друге и у Студеницу. Даровав посланицом

³⁰⁶ На истом месту.

³⁰⁷ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 235.

³⁰⁸ Станоје Станојевић: *Свети Сава и проглас бугарске патријаршије*, ст. 181.

³⁰⁹ Теодосије: *Живот Св. Саве*, стр. 237.

³¹⁰ Станоје Станојевић: „Смрт Св. Саве“ (Светосавски зборник, књ. I, Расправе, ст. 391).

³¹¹ Влад. Ђоровић: *Списи Св. Саве*, ст. 187, сп. Л. Мирковић, *Списи Св. Саве и Стевана Првовенчанога*, ст. 149.

³¹² На истом месту.

³¹³ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 188.

³¹⁴ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 188.

³¹⁵ Рад. М. Грујић: „Св. Сава и мошти св. Срђа и Вакха“ (Гласник скопског научног друштва 9—10, 1936, ст. 358).

³¹⁶ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 237.

мир и благослов Владиславу краљу и намјеснику својега престола блаженоме Арсенију архиепископу и свој земљи људи својих, отпусти тако ученике своје у српску земљу, и сам с мало њих остале"³¹⁷.

Свети Сава се упокојио у Трнову у ноћи између суботе и недеље. Доментијан вели да је то било „када је прошао дан суботњи и кад је пристела недељна ноћ и када је озарао дан недеље"³¹⁸, а Теодосије каже, да је то било у „поноћ дана вакрсења, када је недеља осветала"³¹⁹.

И поред тога што је ово казивање биографа о дану и часу смрти Св. Саве јасно, појавио се у нашој науци, поодавно, спор око тога *када* је он пошао на своје друго путовање и колико је времена протекло од његовог одласка из Србије до доласка у Трново. Дискусија се водила о томе да ли је Св. Сава умро 1235. или 1236. године, односно да ли је на своје друго путовање отишао 1233. или 1234. године. Од наших познатих, новијих, историчара за годину 1235, као годину смрти Св. Саве, одлучили су се Владимир Ђоровић, Станоје Станојевић и Јован Радонић. Године 1933. расправљали су Станоје Станојевић и Александар Соловјев о години смрти Св. Саве и дошли до закључка да је он умро 14. јануара 1235. године³²⁰. На ово се питање Станојевић вратио три године касније и остао при истом мишљењу³²¹.

Овим питањем позабавио се иссрпно и Драгутин Анастасијевић у расправи „Свети Сава је умро 1236 године"³²². За све доказе присталица мишљења, да је Св. Сава умро 1235. године Анастасијевић вели, да они ништа не доказују и да „ми немамо на основу чега да стављамо Савину смрт у 1235. годину, већ морамо веровати, да је година Савине смрти 1236. година"³²³.

И питање у који је дан Св. Сава умро исто тако је живо дискутовано. Ово питање стоји у вези са даном празновања Св. Саве и у нашој и у другим православним црквама: као дан смрти Св. Саве празновао се 12. 13. 14. а понеде и 15. јануар (по старом календару). У нашој цркви је преовладало празновање 14. јануара. Д. Анастасијевић мисли, да се овај датум устало код нас тек од 1319. године, када је архиепи-

скоп Никодим првео типик Св. Саве Освећенога и увео га (изгледа потпуно) у српску цркву³²⁴.

Од решења питања које је године умро Св. Сава зависи и решење питања када су његове мошти пренете из Трнова у манастир Милешева. Као, мање-више утврђено, узима се да су мошти Св. Саве пренете из Трнова у манастир Милешева у мају 1237. године. Празник преноса мошти Св. Саве признају се 6/19 маја. Према истраживањима Стевана М. Димитријевића зачеки службе преноса мошти Св. Саве падају у време самога преноса и приписују се Доментијану за кога се држи да је пратио Св. Саву на његовом другом путовању и учествовао и у преношењу његових мошти из Трнова у манастир Милешева. Ову службу је, касније, допунио Теодосије и, „као и у биографији Св. Саве изразио нездовољство, што га је у ондашњем јавном мињу изазвао одлазак Св. Саве из отаџбине, а појачала га смрт његова и почивање ван ње"³²⁵.

Преносу мошти Св. Саве из Трнова у Србију претходили су врло интересантни преговори између краља Владислава и бугарског цара Јована Асена, његовог таста, који је, поново, одбијао да дозволи пренос Светитељевих моштију. Доментијан вели, да је краљ Владислав, после једног откривења, решио да трахи мошти Св. Саве³²⁶. Када прве његове молбе, упућене тасту, нису биле испуњене, краљ Владислав је сазвао државни сабор и, свакако, са пристанком сабора решио „путовати од Запада ка Истоку, не могући гледати свога истинитог пастира у туђој земљи, и умне његове овце Богом вођене саме пођоше тражећи пастира"³²⁷.

Теодосије приписује архиепископу Арсенију иницијативу за пожуривање преноса мошти Св. Саве. Он је говорио краљу да није ни лепо ни прилично оставити Св. Саву, „који је поднео многе подвиге и безброне труде ради српске земље; како би је украсио црквама и краљевством, архиепископијом и епископима и свима уставима и законима (православља), да његове свете моћи леже ван својега отачства и престола своје цркве, у туђој земљи"³²⁸.

Доментијан је пропустио да помене два изасланства, које је краљ Владислав слao своме тасту с молбом да се дозволи преношење мошти Св. Саве у Србију. Владислав најпре „посла једнога од најчаснијих својих благородника“, а када се овај вратио несвршена посла „опет краљ посла још више

³¹⁷ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 237.

³¹⁸ Доментијан: *Живот Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 205.

³¹⁹ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 237.

³²⁰ Станоје Станојевић и А. Соловјев: „Које је године умро Св. Сава“ (Глас СКА, CLVI, други разред 79, 1933).

³²¹ Станоје Станојевић: „Смрт Св. Саве“ (Светосавски зборник књ. I, 1936).

³²² Драгутин Анастасијевић: „Свети Сава је умро 1236 године“ (Богословље, год. XI, 1936, ст. 237—275).

³²³ На истом месту, ст. 275.

³²⁴ На истом месту, ст. 270—271.

³²⁵ Стеван М. Димитријевић: *Празновање 6/19 маја преноса моштију Св. Саве из Трнова у лавру Милешеву и служба тога празника*, Сремски Карловци, 1935, ст. 7.

³²⁶ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 207.

³²⁷ На истом месту, ст. 208.

³²⁸ Теодосије: *Живот Св. Саве*, ст. 239.

благородника к цару“, али ни они нису могли ништа сврши-
ти. Одбили су их с мотивацијом да „Свети ништа није заве-
штао о своме преносу“³²⁹. Када није било више изгледа да се
цела ствар може лако решити одлучио се краљ Владислав
на пут у Трново. Теодосије казује, да је краљ Владислав, у
топлој молитви на гробу Св. Саве, признао себе кривим због
ни. Он се молио Светитељу: „... Види моју тугу и труд мој
кога си поднео многе подвиге и безбройне труде и болести,
њи³³⁰“.

Краљ Владислав није, разуме се, био крив ни због одла-
ска Св. Саве из Србије ни због тога што је он умро у туђој
и својим светитељем. Још крајем прве половине XIX века
био је у манастиру Рилу, највећој светињи Бугара, врло жив
култ српских светитеља и, нарочито, Св. Саве, чији се специ-
јални култ „огледа нарочито у параклису посвећеном Св. Са-
ви и Св. Симеону-Немањи, међу источним ћелијама изнад
живота Св. Саве“³³¹.

И Доментијан и Теодосије уплићу више силе у целу ствар
око дозволе да се пренесу мошти Св. Саве у Србију: тек по-
што се у једном сну страшно онеспокојио, цар Јован Асен је
пристао да се пренесе тело Св. Саве у манастир Милешева.
Дочекане и праћене уз велике почасти и слављене остале су
мошти Св. Саве у манастиру Милешеви све док их није Си-
ман-паша однео на Брачар и спалио. Било је, тада, заиста
све онако како се пева у једној песми службе преноса Свети-
тељевих моштију: „Стекоше се људи пастве Твоје, а побожни
краљ и множина свештених служитеља положише Твоје ча-
сно тело на богојримна рамена, као пресвети дар кивотом
приносећи и појући, Тебе величаху“³³².

8. КУЛТ СВЕТОГА САВЕ У НАШЕМ НАРОДУ

Ниједна личност наше прошлости није се дубље урезала
у свест нашега народа од Свегога Саве. Његови ближи и да-

³²⁹ На истом месту, ст. 239, 240.

³³⁰ На истом месту, ст. 241.

³³¹ Радослав М. Грујић: „Култ Св. Саве у манастиру Рилу у XIX веку“ (Гласник
скопског научног друштва, књ. XV—XVI, одељ. друштвених наука 9—10, 1936, ст.
362).

³³² Стеван М. Димитријевић: Празновање 6/19 маја..., ст. 46.

љи савременици доживели су га као учитеља и духовног пре-
породитеља и као путовођу у живот вечни. Оно необично у
личности Светога Саве, што су уочили и најпростоји људи
српске земље његовог времена, било је саткано од великог
подвига и жртве Светитеља, који је умео да вечно сједини са
практичним и да своје супароднике уводи у тајне вере поди-
жући их, истовремено, и културно и привредно. Он је свако-
га човека примао као стварност за себе и као пролбем око
кога се вреди трудити, уки у његову тајну, у свет његових
брига и невоља и прићи му као што брат прилази брату, то-
пло и снисходљиво, без гордости и без звецкања ауторитетом.

Наши народ је ово схватио и подигао му у своме срцу и
души храм који никакве буре времена нису могле срушити.
Он се привио око њега, молио му се и доживљавао га као
свога предводника кроз све буре временама, које су наш народ
ломиле кроз историју. „Све што је најбоље и најсавршеније
или је у природи једног предела лепше и необичније, довео
је наш народ у везу са идеалом својим, Светим Савом, и ње-
говим апостолским путовањима и проповедањима. Нема
краја, у коме какав крст, дрво, извор, пропланак, пећина,
водом издубљена стена, друга каква необична белега или не-
што ређе, боље или лепше од осталога не би носило име Свет-
ога Саве“³³³.

Стварни лик Св. Саве, оно што је он био у свој збили и
стварности свога многостраног деловања, ишчитавали су на-
ши научници из његових дела и истицали више оно што се
њима чинило стварије и истиније. Лично у доживљавању
личности Светитељеве није се, по урођеној нам људској сла-
бости, могло сасвим мимоћи: разни наши научници прила-
зили су му са разних полазних тачака гледишта и оправтавали
га у складу са својим идејним определењем. Код највећег
броја претегао је национално-политички моменат на штету
религиозно-моралног лика Светитељева. У овој интерпрета-
цији губили су се подвижник и светац и на сцени се јављао
један изузетно активан и мудар политичар, који продубљује
и употребљава државну идеју свога оца. У широким слојевима
народа, дубоко ураслог у своју словенску прошлост, у којој
је трајно тињало паганско наслеђе предака, лик Светога Са-
ве добио је и неке, чисто митолошке особине без да је преста-
јао бити православни духовник и светац.

Има озбиљних мишљења, која тврде да је на фресци Све-
тицељевој у манастиру Милешеви сачуван његов оригинални

³³³ Стеван М. Димитријевић: Свети Сава у народном веровању и предању, Београд 1926, ст. 3.

физички лик. Владимир Петковић вели, да је ова фреска рађена још за време земаљског живота Светитељева. „Натпис поред његовог лика овде га не обележава изразом 'свети' уобичајеним за умрле и канонизоване светитеље, већ изразима 'богоносни отац Сава'³³⁴. И на овој фресци, и на другима, Свети Сава је приказан као крупан човек „са метластом брадом и са изразитим цртама лица“³³⁵.

Радослав Грујић је држао за „врло вероватно, да је Св. Сава, по старом ктиторском праву и обичају, као млад монах портретисан био већ крајем XII века у Хиландару... У манастиру Четрдесет мученика у Ксеропотаму Св. Сава је дао да се насликају портрети св. Симеона и његов... Дакле, врло је вероватно, да су се ктиторски портрети Св. Саве као младог монаха, још за живота његова, налазили не само у Ксеропотаму и Хиландару, него и по осталим задужбинама његовим у Светој Гори — у Кареји, Ватопеду и по другим местима“³³⁶.

Ни Пера Ј. Поповић ни Владимир Р. Петковић нису допуштали могућност, да је Свети Сава лично позирао уметнику, о чијем дару Поповић има веома високо мишљење. Уметник је, према Пери Ј. Поповићу, радио лик Св. Саве „по сећању, у колико га је запамтио, или по старим фрескама“³³⁷. Владимир Р. Петковић је указивао на постојање ликовна и икона, који су били израђени на дрвету, „па су се после фреске са портретима радиле према овим ликовима на дрвету... И лик Св. Саве у Милешеву несумњиво је рађен према једној таквој икони“³³⁸. Н. Л. Окунев је, такође, истицдао лепоту ове фреске Св. Саве, али је оспоравао Петковићево тврђење, да је овај лик Светитељев рађен још за време његовог земаљског живота³³⁹.

Поповић је рекао за овај портрет да је прекрасан. „Претставља Светитеља старијег са проницавим погледом сивих као челик очију. Већина других — новијих — фресака претставља га риђег; док је овде више смеђ са релативно кратко — високо над раменима — подрезаном косом. Брада проседа — више четвртаста. Тонзура и овде. По лицу и погледу види се да Сава није обичан црквени великодостојник, већ црквени политичар, који с оцем изграђује државу. Уметник је

³³⁴ Владимир Р. Петковић: „Св. Сава у старој уметности српској“ (Братство друштва Св. Саве, књ. XXVIII, 1934, стр. 68)

³³⁵ На истом месту, ст. 68.

³³⁶ Радослав М. Грујић: „Монашки портрети Св. Саве“ (Гласник скопског научног друштва, књ. XV—XVI, Одељ. друштва наука 9—10, 1936, стр. 353, 354).

³³⁷ Пера Ј. Поповић: „Фреска ктитора у манастиру Милешеви“ (Прилоги за књиж. језик, историју и фолклор, књ. VII, 1927, 94).

³³⁸ Владимир Р. Петковић: „Из старог српског животописа“ (Прилоги за књ. јез., истор. и фолклор, књ. VII, 1927, ст. 107).

³³⁹ Н. Л. Окунев: „Милешево, памятник серпскога искуства XIII вѣка“, Пракса 1938, стр. 22—23.

умео да ухвати све црте које сведоче о унутрашњем психичком раду овог великог свештеника. Поред тог највећег успеха зографовог да даде живота и израза, он и скрупулозно црта и колорише: лице Светитељово, као човека смеђег, мање је светло и румено од Владислављевог благо-риђег и младог лица. Колико ту суптилности има где задржава интерпретацију за жива лица, исту, али прави разлику у нијансама, како где треба...“³⁴⁰. Проблем тонзуре на фрескама, које представљају Светог Саву, објаснио је Стеван Димитријевић у својој расправи *Православље Светога Саве: о веницу Христовом на најстаријим иконама његовим*³⁴¹. Тонзура је, према Димитријевићу, „изображен венац Христов“, који „није изазвала жељу за подражавањем апостолима Петру и Павлу, него га је створило обредно стрижење косе, а покрила од старозаветног свештенства примљена освещтана капа“³⁴².

Из лика Св. Саве, како је он сачуван у манастиру Милешеви, ишчитаване су бројне особине његове. Према Владимиру Ђоровићу „Савине црте на том портрету, поред аскетске строгости, показују извесну одређеност погледа и снагу воље. Светитељеве крупне очи су продорне и гледају непосредно као да зову и опомињу на дужност“³⁴³... Указујући на велику распространеност ликова Св. Саве у нашим црквама широм целе земље, Владимир Петковић мисли, да то долази отуда што се у Светом Сави „огледало овалоћење српске цркве и његов лик није смео изостати ни у једној српској цркви. Његов лик постаје управо симбол и главно обележје српства и српско име је у њему оставило најпоузданije трагове своје“³⁴⁴.

Код нас је истицано више пута, да је Свети Сава био изванредан државник и реалан политичар са здравим смислом за организовање и духовно и национално уобличавање нације, којој је, веле, свесно и доследно стављао у службу и Српску православну цркву. И у добијању самосталности Српске православне цркве видео је Станоје Станојевић „велики политички таленат и државничке способности Савине“³⁴⁵, које је он, заиста, имао у већој мери. Светога Саву означавао је Felix Kanitz као човека, „чијој мудрости његова земља и његова породица имају највећим делом да захвале

³⁴⁰ Пера Ј. Поповић, На истом месту, ст. 93.

³⁴¹ У „Светосављу“, оргулју Удружења студената Православног богословског факултета, год. I, књ. 5 и 6, 1932, ст. 193—215, 249—275.

³⁴² На истом месту, ст. 275.

³⁴³ Владимир Ђоровић; *Историја Југославије*, ст. 113.

³⁴⁴ Владимир Петковић: „Свети Сава у старој уметности српској“ (Братство друштва Св. Саве, књ. XXVIII, 1934, стр. 68).

³⁴⁵ Станоје Станојевић: „Свети Сава као државник и политичар“ (Братство друштва Св. Саве, књ. XXVIII, 1934, ст. 49—50).

за свој брзи успон³⁴⁶. L. v. Südland (Др. Иво Пилар) гледао је у Светом Сави централну личност српске историје, „будући да је он у првом реду положио основу за каснији србски узпон... Сви каснији владари из династије Немањића трошили су само главницу, што овај народни вођа бијаше намро србском народу... Поименице бијаше његово и само његово дјело она тиесна веза између државе, народа и Цркве, коју сусрећемо касније у свим даљним фазама живота србског народа. Св. Сава створио је и организирао србско-грчко-източну Цркву, а створио ју је тако, да је увиек морала стајати у служби србског народа и србске државе“³⁴⁷.

Владимир Ђоровић, често распеван и увек топао када говори о великим светињама из наше прошлости, захватио је овај проблем на врло интересантан начин и писао: „Често је пута у верским дебатама избијало питање, које, међу осталим, чини и једну занимљиву главу Браће Карамазова: не да ли црква има постати државом, него држава црквом. Дебата је то била у идејама социјално моралним, можда понекаде чак и моралистичким у појму царства небеског. У нас се, међутим, догодило нешто необично, нешто што је у основи најближе правом Хришћанству, а ипак тако ретко; у нас је, ето, по тим општим схватањима црква постала народ, а народ црква, истина не у теолошком и моралистичком, него у национално-политичком смислу. Наше православље, „српска вера“, постало је оваплоћење наше национално-државне традиције, а наша национална психика дала је митологисању вери елементе веровања. Свети Сава постао је више национални, него црквени светац и у његовом култу несумњиво превлађује више саосећано и традиционалистичко-национално него легендарно и богоугодно“³⁴⁸.

Има, свакако, доста тачног и оправданог у истицању националног и државничког рада Светог Саве. Он је био не само истински родољуб, него и сасвим нов тип родољуба, који је кроз сопствено смиривање и делотворно одуховљење уздишао свој народ. Из овога облика родољубља, освећеног истинским духом православља, изњедрило се оно што је уједињавало наша племена и дало српској држави вишу идеју и смисао. Када се Свети Сава појавио у народу и постао мисионар и препородитељ није још био завршен процес стапања и духовног уједињења наших племена. Стојан Новаковић је, с правом, истицао, да оно што се зове српски народ, није јед-

ноставна, нити од искони српска целина. Данас сви, мање-више, мисле да је оно што се данас зове српски народ, постало истим путем којим су постали и сви други народи, то јест мешавином и једначењем не само српских него и инородних племена... Држава, а не мало и црква, нарочито у старо време, учиниле су много за стапање и амалгамисање³⁴⁹.

Национални значај дела Светог Саве састоји се баш у томе што је он овај процес уједначења племенских подвојености и разлика усмерио у једном јасном и одређеном правцу. Значај стварања самосталне српске православне цркве видео је Андра Гавриловић у томе што је тиме Свети Сава „једном за увек прекинуо нит по коме се пре туђински интереси могаху, кад год им је годило, преко цркве уплетати у државне послове српске. Црква се српска развијала даље упоредо са државом српском, достигавши њене поглавице у црквеној хијерархији највиши ступањ... Основавши цркву народа ради, Сава је учинио да она збиља постепе потреба душе народне, што се најлепше види из листова српске историје, исписаним у тешким данима искушења за доба народне потчињености туђину. Тада је црква, проповедајући начела, тако рећи, Савине вере, проповедала тиме и право народно на живот. И народ је ту цркву назвао српском црквом. Нису то начела сваке цркве историске, нема те топлине у свакој методи црквенога проповедања начела Христових. Сава је таквим радом својим стекао права на поштовање свега хришћанства“³⁵⁰.

Особеност овога рада Светог Саве видео је Стеван Димитријевић у његовој умешности, да се приближи духу народа и да га, снагом свога личног примера, уздигне и поведе. У своме мисионарском и националном раду Свети Сава је, вели Димитријевић, ишао „низ матицу урођених тежњи и добрих склоности свога народа... и водио је рачуна и о словенском менталитету свога народа, који се у ондашњем јеку племенске подвојености још мање покоравао сувим заповестима и ауторитету, који даје породично наслеђе или положај, него је ишао за стеченим убеђењем у личне достојности вођа, у истинитост науке проповедника и сагласност живота његовог с оним, чуму учи. Он је знао, како су мало стварних резултата постигли они, који су хришћанство силом наметали и свом снагом рушили стручну веру и обичаје њене“³⁵¹.

Свети Сава није истребљивао, него, где год је то било мо-

³⁴⁶ Felix Kanitz: „Das Königreich Serbien und das Serbenvolk“ (*Kraljevina Srbija i srpski narod*), Leipzig 1914, st. 128—129.

³⁴⁷ L. v. Südland (Dr. Ivo Pilar): *Južnoslovensko pitanje. Prikaz cjelokupnog pitanja*. Zagreb 1943, st. 56.

³⁴⁸ Владислав Ђоровић: *Покрети и дела*, ст. 39—40.

³⁴⁹ Стојан Новаковић: *Први основи словенске књижевности међу балканским Словенима*, ст. 119—120.

³⁵⁰ Андра Гавриловић: *Свети Сава*, ст. 214—215.

³⁵¹ Стеван Димитријевић: „Свети Сава као народни учитељ“ (Братство Св. Саве, књ. XXVIII, 1934, ст. 92.).

гуће, покрштавао и оплемењивао народне обичаје и његове националне навике и особине. Овај његов рад је и учинио, да је српско православље „развило своје особености и задржало много тога из старе, прехришћанске епохе. Сам процес црквене христијанизације није продро онако дубоко као у Руса, већ је народ унео у цркву и својих националних елемената, сасвим различних од православља и пр. грчког, руског и других источно-хришћанских цркава“³⁵².

Наглашавање овога *народњаштва* у раду Светог Саве, кога је било тамо где му је било места, може довести до погрешног закључка, да се он мало бринуо о чистоти вере и црквеног учења. Грешко је Владимира Ђоровића када је приснивао Светоме Сави известну нехатност према чисто *догматској* страни вере и према чистоти црквеног учења и пишао, да Свети Сава, тобоже, „није много доктаришао и на ту страну црквеног васпитања није обраћао велику пажњу. Он је хтео да цркву створи активном, животом и непосредно заинтересованом за цео прогрес народа. У томе је његов највећи значај“³⁵³.

Оваква тврђења се тешко могу довести у склад са *стварним*, историјским, Светим Савом, човеком свецело православним, који је активно живео у цркви и добро познавао животну снагу дотми. Код објице биографа Светога Саве кипти од доказа његове дубоке побожности и делотворне црквености и пожртвованог залагања за то, да и свештенство и народ уздигне црквено и научи их чистој вери. Доментијан, поред осталога, казује, како „овај преосвећени многообразне свете цркве створи по своме отаџству, и не само по отаџству, него и по *источним* и *западним* земљама, селима и градовима, пустињама и горама и пештерама послужи, и своме отаџству постаде вођ на добру веру и на светињу, и постаде нови законодавац, служећи новом благодаћу на истинитом апостолском основу, показујући истоке и западе“³⁵⁴.

Владика Николај Велимировић је, сасвим тачно, указао на то, да треба разликовати настојање Светог Саве, да Србија добије самосталну *националну цркву* од тврђења неких наших историчара, да је он, тобоже, хтео да створи и неку нашу *националну религију*. „Национална религија“, вели Велимировић, „не може бити ништа друго него *паганизам*. Први српски архиепископ је знао ово врло добро. Када је организовао српску националну цркву он се није руководио идејом оживљавања шовинизма међу Србима, а још мање

³⁵² Владимира Дворниковић: „Је ли наш народ религиозан?“ (Летопис Матице српске, књ. 348, св. 2, 1937, ст. 180).

³⁵³ Владимира Ђоровић: *Историја Југославије*, ст. 109.

³⁵⁴ Доментијан: *Животи Св. Саве и Св. Симеона*, ст. 197.

тежњом да оживи њихову паганску племенску религију. Он је хтео само да кроз национално организовану цркву учини свој народ достојним чланом универзалне православне породице хришћана. Он сâм био је пројект духом васељенског хришћанства. Као такав он се у свакој православној заједници, сваке расе и језика, осећао као код своје куће“³⁵⁵.

Ни у ономе што се код нас, после Првог светског рата, почело називати *светосављем* не треба гледати ништа друго, него наш *национални доживљај* православља без икаквих одступања од црквене чистоте његовог догматског учења. Јустин Поповић је, сасвим тачно, рекао, да светосавље није ништа „друго до православље, само у српском руку, у српској редакцији“³⁵⁶. Биографи Светога Саве веле, да је Светитељ био пламени Христољубац и да се, на религиозно-духовном плану, његово мисионарско дело састојало у томе, да је Христа „усадио у срце и душу народа. И одомаћио га у нашој историји. Величина нашега народа је у томе, што је кроз Светог Саву усвојио јеванђелску правду и претворио је у своју. У току векова он се толико сродио са том правдом, да је она постала његово свакодневно, његово обичајно Јеванђеље“³⁵⁷.

У својој личности могао је Свети Сава остварити високи идеал православне духовности у мери, која је највише доступна човеку, само због тога што је цео његов живот „у овоме свету био изграђен на два начела: његов живот је био непрекидно служење Богу, непрекидно богослужење, јер је овај свет он сматрао за величанствени храм Божји у коме се врши непрекидно богослужење“³⁵⁸.

Нашавши сâм себе кроз сопствени монашки подвиг и схвативши кроз духовну оцрковљеност своје личности свој животни призив, да духовно разбуђује и васпитава и друге, Свети Сава није, и поред напорног труда Милоја Васића да то докаже, био *исихаста*: монашки подвиг Светог Саве и његово повремено пооштрено подвизавање у испосници и даноноћно бдење у бесмолвију, нешто су сасвим друго од исихазма³⁵⁹.

Повлачење у тишину испоснице и живљење уз пооштрено лишавања хране и појачано молитвено бдење служили су православним монасима, па и Светом Сави, за духовно скон-

³⁵⁵ Nikolai D. Velimirovich: *The Life of St. Sava (Живот Св. Саве)*, Libertyville, 1951, st. 192.

³⁵⁶ Јустин Поповић: *Философске урвиче*, Минхен 1957, ст. 205.

³⁵⁷ На истом месту, ст. 192.

³⁵⁸ Јустин Поповић: *Светосавље као философија живота*, Минхен 1953, ст. 28.

³⁵⁹ Милоје Васић: *Жича и Лазарица*, Београд 1928, ст. 172—176 (Ту је Васић навео своје доказе о тобожњем исихазму Св. Саве).

центрисане и ојачавање, обично, пред извођење неког већег дела: то је било свесно мобилисање духовне снаге у себи, а не губљење у доцаравањима онога што је човеку недокучиво. Према Стевану Димитријевићу, саставало се „српско аскетско начело Светог Саве“ у овоме: „Сјединити монашке телесне подвиге са практичним потребама живота, узвишенога са корисним, а то је од манастира и манастирских метода створило угледна добра, те су их ради тога наши стари онако обилато даривали. Калуђери наши, идући на поклоњење у Јерусалим и Свету Гору Атонску, пролазећи за Синајску Свету гору и кроз Египат, многи и после дужег живљења тамо, упознавали су се и са болјом привредом. Ради писаније и других манастирских послова крстарили су стално по народу и сејали своје знање, доспевали и до Приморја и до Млетака, па и отуда преносили општу културу, а нарочито на метосима заводили рационалнију економију“³⁶⁰.

Све ове особине наследило је наше монаштво од Светог Саве, коме, како је рекао Николај Велимировић, околности нису дозвољавале да сасвим постане отшелник. „Бог га је био послao да ради међу народом и за народ. У њему су се Исток и Запад сједињавали кроз хармонију која задивљује. Он је био склон дубокој медитацији као оријенталац и био одлучан у акцији као западњак. Ове обадве особине, или талента, он је био развио до савршенства. Уосталом, била је то једна иста духовна снага, коју је он користио сада за овај, сада за онај циљ“³⁶¹.

Ни када је био мртв и почивао у манастиру Милешеви Свети Сава није престајао да буде, како га је назвао архиепископ Данило II, „светилник свога отаџства земље српске, господин наш и учитељ“³⁶². Око његових моштију окупљао се народ и снажио његовим духом: на гробу Светог Саве крунисао се 1377. године босански бан Твртко за краља Срба и Босне. Седамдесет и једну годину касније назвао се хумски војвода Стефан Вукчић „херцегом од Светог Саве“. „А што је Вукчић узео баш ту титулу биће разлог у општем култу Савином, и што се манастир са тако популарним моштима налазио баш у његовој земљи, и што се тамо крунисао Твртко и тим указао босанским великашима на нарочит значај тога места“³⁶³.

И за време ропства под Турцима проширио се култ Све-

³⁶⁰ Стеван Димитријевић: „Свети Сава као народни учитељ“ (Братство друштва Св. Саве, књ. XXVIII, 1934, ст. 108—109).

³⁶¹ Nikolai Velimirović *The Life of St. Sava*, st. 88.

³⁶² Данило II: *Животи краљева и архиепископа српских*, ст. 79.

³⁶³ Владислав Боровић: „Култ Св. Саве“ (Братство друштва Св. Саве, књ. XXVIII, 1934, стр. 116).

тога Саве не само на све делове нашег православног народа него и на наше муслимане и на римокатолике: временом је Свети Сава постао наш општејугословенски светац, једнако поштован од свих. Године 1547. забележио је Жан Шесно, да Турци (читај наши муслимани) поштују гроб Светога Саве и манастиру деле милостињу³⁶⁴. Исто је видео и Катарин Зен 1550. године, који додаје, да муслимани Светог Саву „особито поштују и јако га се боје“³⁶⁵. Бенедикто Рамберти је забележио 1553. године, да манастиру Милешеви Турци и Јевреји дају већу милостињу него православни³⁶⁶. Млетачки бајило М. П. Контарини свратио је 1580. године у манастир Милешева и видео ковчег са моштима Светог Саве, али су им калуђери показали само руке говорећи „да чељаде, које му гледа у лице, тако се преплаши, да не може више живјети“³⁶⁷. Поштовање према гробу Светог Саве било је код наших муслимана тако велико, да су се радо одазивали и долазили на мобе манастирске и тражили да им калуђери читају молитве. „До скора је било слушајева, да и муслиман, кад на коњу иде из Пријепоља у Исацник, сјаше пред манастирским мостом на реци Косаћанци, пређе пешке више манастира, па тек када одмакне од њега, онда поново појаше. Упитан зашто то чини, каже: ‘Наши су нам стари казивали, да овако радимо и да манастир као своје чувамо‘“³⁶⁸.

Када су крајем XVI века почели да избијају устанци против Турака наде народа окретане су, поново, Светом Сави: српски устанци у Банату, на чијем се челу налазио вршачки владика Тодор, носили су на својим заставама лик Светог Саве. Страх од чудотворне моћи Светог Саве, који је био почео да хвата Турке, одразио се и у једној народној песми у којој се вели, да ће „ови ћаурски светитељ, све нас Турке у Шам прогонити“.

Одмахда Турака је дошла брзо: године 1594., или 1595., година је спорна, спаљене су мошти Св. Саве на Врачару у Београду иако, можда, не целокупне. Један запис из тога времена бележи: „Да се зна како Турци сажегоше Св. Саву, архиепископа српске и поморске земље, у Београду. Командујући везир, који је ишао пред војском, био је Синан-паша“³⁶⁹. „Десет година касније забележио је монах Нићифор у манастиру Фенеку, да је Синан-паша спалио тело Светог Са-

³⁶⁴ Rad jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. LXII, 1882, st. 72.

³⁶⁵ Rad jugosl. akad. znan. i umjetn., knj. LXII, 1882, st. 98, sr. Starine jug. akad. znan. i umjetn., knj. X, 1878, st. 207.

³⁶⁶ Rad jug. akad. znan. i umjetnosti, knj. XXXVII, 1876, ст. 214.

³⁶⁷ Rad jug. akad. znan. i umjetnosti, knj. CXXIV, 1895, ст. 65.

³⁶⁸ Стеван Димитријевић: „Спаљивање моштију Светога Саве“ (Братство друштва Св. Саве, књ. XXVIII, 1934, ст. 150).

³⁶⁹ Љубомир Стојановић: *Стари српски записи и написи*, књ. I, ст. 266, бр. 941.

ве у Београду и да је „тада била велика нужда калуђерима и пустошење цркава³⁷⁰.“

Интересантно је, да спаљивање мошти Светитељевих није умањивало веру народа у његову чудотворну моћ. Антун Сасин приписивао је пораз Турака код Острогона казни Богијој, „јер јдегаше славна Саву³⁷¹.“ Јеролим Кавањина истиче, да је Свети Сава преко три стотине година чинио чуда и био спаљен од Синан-паše³⁷².“ И Андрија Качић-Миошић је истицао чудотворну помоћ Светог Саве у борби против Турака³⁷³.“ Године 1597. писали су миленешевски калуђери папи у Рим: „Од када су Турци однели Светога Саву из Милешева, њима Бог не помаже, убијају их крстјани са сваке стране³⁷⁴.“ У народној песми *Саво и турски цар*, насталој у Црној Гори, вели се, да на молитву Светога Саве

„Из облака тиха роса нађе,
Из ње паде студено камење,
Оно бије по тaborах Турке,
Не утече друга никаквога,
Ни да каже како с' погинули³⁷⁵.“

Овога спаљенога светитеља огласио је Иван Томко Мрњавић, католички шибенички и наречени босански бискуп, својим претком. Он му је написао биографију, која је ушла у западне светитељске зборнике, да године 1789. буде у Млецима посебно издата. Биографија Светог Саве налазила се и у календару Јосифа Симона Асемана, штампаном 1755—1757. У личности Светога Саве видео је Тома Ивановић, дубровачки католички свештеник, „парца Херцеговине“, тј. њезиног заштитника.

У једној својој „пјеванији“ истиче Андрија Качић-Миошић чудотворност Светога Саве и вели:

„Рад чудеса калуђера Саве
Словинске га све државе славе,
А највеће ерцега Степана
Светог Саве бановина звана³⁷⁶.“

Нису, дакле, Турци без неких великих својих разлога, одлучили да спале мошти Светог Саве. „Ма какви иначе били,

турци су божје угоднике, „добре“, остављали прилично на мир; а када су се, ипак, решили да спале Саву, значи да су имали неких крупних разлога за то. Култ тога свеца, изузетно велик и стално негован, почeo је да се развија и претвара у једну идеју. Сава је био претставник немањићке Србије, син њеног главног творца, глава цркве коју је баш та Србија дигла до највише висине. Његов култ значио је култ те старе Србије, старе српске државе, коју је потиштени народ, под вођством свога свештенства, хтео да вакscrne. И мислило се, погрешно, да кад се униште Савине мошти, као непосредни објект тога култа, да ће бити уништен и његов култ и та ослободилачка мисао коју је он стварао. Али Савин је култ био, међутим, толико већ укорењен у народу, да је спаљивање његовог тела дало само нов полет за јачање тог општег поштовања³⁷⁷.“

³⁷⁰ На истом месту, бр.

³⁷¹ *Stari pisci hrvatski*, knj. XVI, Zagreb 1888, st. 185-186.

³⁷² *Stari pisci hrvatski*, knj. XXIII, 1913, st. 269.

³⁷³ *Razgovor ugodni naroda slovinškoga*, sedmo izdanje, Zagreb, st. 26.

³⁷⁴ K. Horvat: *Monumenta historica*, Sarajevo 1909, st. 58.

³⁷⁵ Вук Стефановић Карапић: *Српске народне пјесме*, књ. III, Београд 1896, ст. 70.

³⁷⁶ *Razgovor ugodni naroda slovinškoga*, st. 26.

³⁷⁷ Владимир Ђоровић: „Култ Светога Саве“ (Братство Св. Саве, књ. XXVIII, 1934, ст. 117-118).